

VEJLEDENDE' ARKIVREGISTRATURER VI.

---

LANDSARKIVET  
FOR DE SØNDERJYDSKE LANDSDELE

EN OVERSIGT

VED

FRODE GRIBSVAD OG JOHAN HVIDTFELDT

UDGIVET AF RIGSARKIVET



I KOMMISSION HOS C. A. REITZELS FORLAG  
AXEL SANDAL

Hejmdals Bogtrykkeri, Aabenraa  
1944

## INDHOLD

	Side
<i>Indledning</i> .....	XI
I. <i>Amtsstyrelsens Arkiver</i> .....	1
1. Haderslev Amtsarkiv 3. — 2. Aabenraa og Løgumkloster Amter 8. — 3. Flensborg Amt 16. — 4. Sønderborg og Nordborg Amter 16. — Tønder Amt 24 — Tillæg: Ribe Stiftamt 30.	
II. <i>Oppebørselsarkiver</i> .....	31
A. <i>Amtstuearkiver</i> .....	31
1. Haderslev Amtstue 31. — 2. Haderslev Østeramtstue 32. — 3. Haderslev Vesteramtstue 32. — 4. Aabenraa Amtstue 33. — 5. Flensborg Amtstue 34. — 6. Sønderborg Amtstue 34. — 7. Oppebørselsstuen i Broager 35. — 8. Nordborg Amtstue 35. — 9. Tønder Amtstue 35. — 10. Lø Herred, Møgeltønder og Ballum Birkers Amtstue 37. — 11. Løgumkloster Amtstue 37. — Tillæg: Ribe Amtstue 38.	
B. <i>Skattekasser og Kredskasser</i> .....	38
C. <i>Amtskommunale Regnskaber</i> .....	39
III. <i>Rets- og Politivæsnets Arkiver</i> .....	41
A. <i>Retsarkiver indtil 1. Septbr. 1867</i> .....	41
1. Haderslev By 49. — 2. Haderslev Slotsgrund 50. — 3. Kriminal- og Politiretskommissionen for Haderslev Amt 50. — 4. Haderslev Herred 51. — 5. Tyrstrup Herred 51. — 6. Gram Herred 52. — 7. Frøs og Kalvslund Herreder 53. — 8. Gram og Nybøl Godser 55. — 9. Hviding og Nørre-Rangstrup Herreder 56. — 10. Aabenraa By 58. — 11. Rise og Sønder-Rangstrup Herreder 59. — 12. Lundtoft Herred 61. — 13. Varnæs Birk 63. — 14. Skovbølgård 63. — 15. Søgaard og Aartoft 63. — 16. Ladegaard 64. — 17. Grøngroft 65. — 18. De graastenske Godser 65. — 19. Nybøl Herred 66. — 20. Grevskaftet Reventlow 68. — 21. Ballegaard 68. — 22. Bøjskov 69. — 23. Blansgaard 69. — 24. Sønderborg By 70. — 25. St. Jørgens Hospital i Sønderborg 70. — 26. Als Sønder-Herred 71. — 27. De augustenburgske Godser (Augusten-	

	Side
borg Herred) 72. — 28. Als Nørre- og Egen Herre- der 74. — 29. Tønder By 75. — 30. Tønder og Højer Herreder samt Højer Birk 76. — 31. Slogs Herred 78. — 32. Rudbølhog 80. — 33. (Gammel) Frederiks- kog 81. — 34. Solvig 81. — 35. Stoltelund 81. — 36. Lø Herred og Trøjborg Gods 82. — 37. Ballum og Møgeltønder Birker 84. — 38. Løgumkloster 85.	
B. Amtsretsarkiver (1867—1920) .....	87
C. Notariatsarkiver .....	89
D. „Amtsanwälte“ („Polizeianwälte“) .....	90
E. Dommerarkiver efter 1920 .....	91
F. Herredsfogderiarkiver .....	91
1. Haderslev I 91. — 2. Haderslev II 92. — 3. Rød- ding 92. — 4. Toftlund 92. — 5. Aabenraa 92. — 6. Graasten 93. — 7. Nordborg 93. — 8. Broager 93. — 9. Løgumkloster 93. — 10. Visby 93.	
G. Amtsforstanderarkiver .....	94
IV. <i>Kirkelige Myndigheders Arkiver</i> .....	95
A. Bispearkiverne .....	95
1. Generalsuperintendenten for Slesvig Stift 95. — 2. Det slesvigske Bispeembede 95. — 3. Af Ribe Bispearkiv 95. — 4. Biskoppen for Als og Ærø 96. — 5. Overdirektionen for de alsiske og ærøske Kir- ker 98. — 6. Af Fyns Bispearkiv 99. — 7. Af Fyns Stiftsøvrigheds Arkiv 99. — Tillæg: Alsiske Kirke- reguskaber 99.	
B. Provstearkiver .....	99
1. De tørningslenske Herredsprovstier 101. — 2. Ribe Sønder Amtsprovsti 102. — 3. Tørninglen 102. — 4. Lø Herreds og Ballum Birks Provsti 103. — 5. Møgeltønder Birk og Højer Herreds Provsti 104. — 6. Lø-Møgeltønder Provsti 104. — 7. Tønder Prov- sti 104. — 8. Haderslev Provsti 106. — 9. Aabenraa og Løgumkloster Provstier 107. — 10—11. Als Nør- re-Herred og Als Sønder-Herred Provstier 108. — Tillæg: Forvaltningsraadene 110. — 12. Sønderborg Provsti 111.	
C. Kirkekasse- og Kirkeinspektorsarkiver .....	112

	Side
1. Haderslev Provstis fælles Kirkekasse 112. — 2—3. De alsiske Kirkeinspektoratsarkiver 113.	
D. Stiftsrevisoratet for Als og Ærø .....	114
E. Præstearkiver .....	114
V. <i>Skolevæsenets Arkiver</i> .....	133
A. Skolearkiver .....	133
1. Haderslev Katedralskole 133. — 2. Haderslev Bys Lyceum 134. — 3. Aabenraa kgl. Realskole 134. — 4. Aabenraa Statsskole 134.	
B. Seminariearkiver .....	134
1. Tønder Statsseminarium 134. — 2. Aabenraa Præ- parandanstalt 135.	
C. Kredsskoleinspektionsarkiver .....	135
1. Haderslev Kredsskoleinspektionsarkiv 136. — 2. Aabenraa Kredsskoleinspektionsarkiv 136. — 3. Sønderborg Kredsskoleinspektionsarkiv 136. — 4. Tønder Kredsskoleinspektionsarkiv 137.	
D. Kommuneskolearkiver .....	138
VI. <i>Byarkiver, Flækkernes Arkiver og Landkommu- nalararkiver</i> .....	139
A. Byarkiver .....	139
1. Haderslev 139. — 2. Aabenraa 141. — 3. Sønder- borg 148. — 4. Tønder 154.	
B. Flækkernes Arkiver .....	155
Tillæg: Lavsarkiver etc. ....	156
C. Landkommunalarkiver .....	157
VII. <i>Gods- og Kogsarkiver</i> .....	159
A. Godsarkiver .....	159
1. De augustenborgske Godsomraader paa Als og Sundeved 159. — 2. Gram 161. — 3. Ladegaard 163. — 4. Lindeved 163. — 5. Revsø 164. — 6. Schacken- borg 164. — 7. Skovbølgaard 165. — 8. Stoltelund 165. — 9. Søgaard og Aartoft 165. — 10. Trøjborg 167.	
B. Kogsarkiverne .....	168
1. Frederikskog 168. — 2. Højerkog 169. — 3. Møgel- tønderkog 169. — 4. Rudbølkog 169. — 5. Slogs Her- reds Kog 169. — 6. Ubjærg Kog 169.	
VIII. <i>Forskellige Embedsmyndigheders Arkiver</i> .....	170



	Side
A. Husfogedarkiver .....	170
1. Haderslev Østeramts Husfogderi 170. — 2. Haderslev Vesteramts Husfogderi 171. — 3. Aabenraa Amts Husfogderi 171. — 4. Graasten Husfogderi 171. — 5. Augustenborg Husfogderi 171. — 6. Nordborg Amts Husfogderi 172. — 7. Nybøl Herreds Husfogderi 172. — 8. Tønder Amts Husfogderi 172. — 9. Løgumkloster Amts Husfogderi 172.	
B. Skovriderarkiver .....	172
1. Haderslev Skovriderdistrikt 172. — 2. Aabenraa Skovriderdistrikt 173. — 3. Lindetskov Distrikt 175.	
C. Skattearkiver .....	175
D. Amtslandinspektørarkiver (Katasterarkiver) ..	176
E. Bygningsinspektorsarkiver .....	176
F. Fysikatsarkiver .....	176
1. Haderslev og Gram 177. — 2. Aabenraa 177. — 3. Sønderborg 178. — 4. Tønder 178. — 5. Ribe søndre Lægedistrikt 178	
G. Branddirektoratsarkiver .....	178
1. Haderslev Amt 179. — 2. Haderslev Østeramt 179. — 3. Aabenraa Amt 179. — 4. Tønder Amt 179. — 5. Løgumkloster Amt 180.	
H. Forsikringsarkiver .....	180
1. Sygekassearkiver 180. — 2. Ulykkesforsikringsarkiver 180. — 3. Invalide- og Aldersforsikringsarkiver, Forsikringsarkiver for Enker og efterladte Børn 181. — 4. Aabenraa Amts Socialforsikringskontors Arkiv 181.	
IX. <i>Private Institutioners og Personers Arkiver</i> .....	182
A. Private Foreningers og Institutioners Arkiver	182
1. Omfattende hele Nordslesvig eller større Dele deraf 182. — 2. Haderslev Amt 182. — 3. Aabenraa Amt 183. — 4. Sønderborg Amt 183. — 5. Tønder Amt 184. — 6. Flensborg By og Omegn 185.	
B. Privatarkiver .....	185
X. <i>Forskellige Samlinger</i> .....	193
A. Pergamentsbreve .....	193
B. Topografica .....	194

	Side
C. Udskiftningsakter .....	197
D. Kortsamlingen .....	197
E. Forskelligt .....	199
<i>Tillæg: Oversigt over de sønderjydske Sognes Jurisdik-</i> <i>tionsforhold .....</i>	200

---

## Indledning.

Ligesom det i 1933 udkomne Bd. V (Danmarks Kirkebøger) af Rigsarkivets „Vejledende Arkivregistraturer“ omhandler nærværende Bd. VI Landsarkiverne ved at give et Hjælpe-middel til Benyttelse af og en Oversigt over Indholdet af Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele i Aabenraa. Det fremtræder som 1. Led i den Plan at give saadanne Oversigter over alle 4 Landsarkiver, og forhaabentlig lykkes det Rigsarkivet at realisere den samlede Plan indenfor en overskuelig Fremtid.

Allerede før 1864 havde der været Ønsker fremme om et særligt Arkiv for Hertugdømmerne. Efter at Preussen havde erhvervet baade Slesvig og Holsten, laa den Tanke nær at faa oprettet et saadant Fællesarkiv, ogsaa fordi man havde særlige Statsarkiver i de gamle preussiske Provinser. Begyndelsen blev gjort i 1868, og allerede i det følgende Aar kunde der udnævnes en kommissarisk Arkivleder. Arkivet, der fra 1871 fik Plads i den tidligere Domscole-Bygning i Slesvig, skulde først og fremmest være Gemmested for de Papirer, der allerede fandtes paa Gottorp Slot, og for de Akter, som i Henhold til Wienfreden skulde afleveres fra Gehejmearkivet i København. Men det var ogsaa fra første Færd Mening, at man her vilde samle en Del af de Arkivalier, som fandtes ved de lokale Embeder. Friherre Karl Chlodwig von Reitzenstein fik den 15. April 1869 Kommissorium til at berejse Provinsen og udtage Akter af Embedernes Arkiver. Der var dog ikke Tale om nogen systematisk Aflevering. Foruden de gamle Breve, „Urkunden“, og Akterne fra Tiden før 1650 var det især Sager ang. Højforræderi, Brud paa Landfred, Dueller, Røveri, Mord o. s. v., som skulde indsendes.

Senere fandt der nye Afleveringer Sted til Statsarkivet i Slesvig, især efter Indførelsen af den nye Kredsordning i 1889,

som medførte Ophævelsen af adskillige ældre Embeder. Men det var alligevel kun en lille Del af Lokaleembedernes Arkivalier, der før 1920 var kommet til Statsarkivet, og det var som Regel ganske tilfældigt, hvad der var afleveret.

Efter Genforeningen opstod Spørgsmaalet om, hvad der skulde foretages med de Dele af de lokale Embeders Arkiver, som var forblevet ved disse. Efter at nuværende Landsarkivar i København, daværende Underarkivar i Viborg, Hans Knudsen i Foraaret 1921 havde foretaget en orienterende Undersøgelse af, hvad der fandtes ved Embederne, besluttede man at samle Arkivalierne fra Tiden før ca. 1870 i et Depot i Aabenraa for saa siden at tage endelig Bestemmelse om deres fremtidige Skæbne. Ved ministeriel Bekendtgørelse af 10. Januar 1923 oprettedes et midlertidigt Arkivdepot i Aabenraa med Underarkivar Frode Gribsvad som Leder. Ved Bekendtgørelser af 18. August 1923 og 30. Juni 1925 bestemtes det, hvilke Arkivalier der var afleveringspligtige ved den første Aflevering fra Embederne. Efter lange og besværlige Forhandlinger oprettedes endelig ved Lov af 28. April 1931 et Landsarkiv i Aabenraa.\*) Opførelsen af Arkivbygningen blev dog ikke paabegyndt før Sommeren 1932, og først Aaret efter var Bygningen færdig. Midt i Juli 1933 kunde Læsesalen aabnes for besøgende.

Grunden, hvorpaa Arkivet er opført, er skænket af Aabenraa By. Arkitekt ved Bygningens Opførelse var kgl. Bygningsinspektør K. Lehn Petersen, Odense. Den 1. April 1933 udnævntes Arkivar af 2. Grad Frode Gribsvad til Landsarkivar, og den 15. Maj 1933 blev mag. art. Frk. C. E. Andersen ansat som Arkivar af 2. Grad ved Landsarkivet i Aabenraa. Fra 1. April 1935 forflyttedes Frøken Andersen til Landsarkivet i København, og cand. mag. Johan Hvidtfeldt ansattes som Arkivar af 2. Grad ved Landsarkivet i Aabenraa. Han forflyttedes den 1. Marts 1944 til Hovedarkivet (Rigsarkivet) og efterfulgtes af cand. mag. P. Kr. Iversen.

---

\*) Om Oprettelsen af Landsarkivet i Aabenraa, se Frode Gribsvad i *Fortid og Nutid*, Bd. X (1933-34), 1-7.

Efter Oprettelsen af Landsarkivet er der sket yderligere Afleveringer fra Embederne, og Arkivalierne fra Tiden før 1920 er nu næsten alle samlet her.

I Henhold til en Konvention af 15. Decbr. 1933 mellem Danmark og Tyskland fandt der i 1936 en større Arkivudveksling Sted mellem de to Lande.\*) Landsarkivet fik ved den Lejlighed en værdifuld Tilvækst, idet det modtog næsten alle de Papirer, som var kommet til Statsarkivet fra de nord-slesvigske Embeder. Foruden politiske Akter forblev en stor Del af Tønder Amtsarkiv i Statsarkivet, som i 1923 var blevet flyttet fra Slesvig til Kiel, nemlig Lokalakterne fra Syd-Tønder Kreds og alt, som angik hele det gamle Tønder Amt. Til Statsarkivet afleverede Landsarkivet en Del Akter vedrørende den Del af Tønder Amt, som er forblevet ved Tyskland.

Landsarkivets Arkivalier fylder nu tilsammen ca. 3000 løbende Hyldemeter.

Nærværende Oversigt er ikke en fuldstændig Registratur over Arkivets Indhold. Mindre vigtige Ting er udeladt, og i en Del Tilfælde er der sket Sammendragninger. Oversigten vil dog forhaabentlig give et ganske godt Overblik over, hvad der findes i Arkivet. De ret fyldige Indledninger til Redegørelserne for de enkelte Fonds giver som Regel en Oversigt over Embedernes Historie og Virkeomraader, hvorigennem de, der vil arbejde med Arkivalierne, kan faa et Begreb om, hvad man kan vente at finde i de enkelte Embeders Arkiver. Litteraturhenvisningerne er langt fra udtømmende, men giver dog Benytterne en første Orientering med Hensyn til de Hjælpe-midler, de kan faa Brug for ved deres Studier.

Afsnittene om Amtsarkiver, Herredsfogderiarkiver, Amtsførstanderarkiver, Fysikatsarkiver, Branddirektoratsarkiver, Forsikringsarkiver, Amtslandinspektørarkiver, Bygningsinspek-

---

\*) Udvekslingen er behandlet af Axel Linvald i *Hist. Tidsskrift* 10. R. IV. (1937-38), 108-120, og af Holger Hjelholt i *Fortid og Nutid* XII (1937-38), 1-11.

toratsarkiver, Skovriderarkiver, Skattearkiver, Skolearkiver og private Foreningers og Privatmænds Arkiver er udarbejdet af Frode Gribvad. Afsnittene om Oppebørselsarkiver, Retsarkiver, de kirkelige Myndigheders Arkiver, Byernes, Flækernes og Landkommunernes Arkiver, Gods- og Kogsarkiver, Husfogedarkiver, Topografica, Udskiftningsakter, Kortsamlingen og Pergamentsbreve samt Oversigten over de jurisdiktionelle Forhold er udarbejdet af Johan Hvidtfeldt.

Til Hjælp for de besøgende ved deres Studier har Landsarkivet en ret betydelig Haandbogsamling, hvortil der er udarbejdet et Seddelkatalog. Paa Læsesalen findes endvidere Seddelregistraturer over de Arkivfunds, der er ordnede, en maskinskreven Fortegnelse over de Arkivalier, der ved Arkivudvekslingen blev afleveret fra Statsarkivet i Kiel, saavel til Landsarkivet i Aabenraa som til Rigsarkivet, Fortegnelser over Christiansfeld Brødreminigheds Arkiv, Arkivet paa Schackenburg og Arkivalier i Sønderborg Museum. Af særlige haandskrevne Hjælpe midler kan nævnes et alfabetisk ordnet Seddelregister over Skiftesagerne, Fortegnelser over alsiske Degne i det 18. Aarhundrede (udarbejdet af Arkivar Seesten, Odense, paa Grundlag af Collatsprotokoller og Edsbog), personalhistoriske Oplysninger om Borgmestre i Sønderborg (udarbejdet af fhv. Lærer Maibøll, Jejsing) samt Fortegnelser over nogle af Landsdelens Herreds- og Birkefogder. Endvidere haves der Fotografier af Rigsarkivets Registrant 32: „Gemeinschaftliches Archiv“ og 32a: „Index over det Gemeinschaftliche Archive“ samt 124: Hansborg.

Landsarkivets Læsesal er aaben for besøgende hver Søndag Kl. 9—12 og 1—4. Adgangen er gratis, men Arkivet forventer at modtage et Eksemplar af de Bøger eller, for saa vidt Særtryk tages, af de Afhandlinger, der fremgaar af de besøgendes Arkivstudier. Skriftlige Forespørgsler fra private besvares gratis, naar de er begrænsede til et enkelt, klart formuleret Spørgsmaal, til hvis Besvarelse der ikke kræves for lang Tid. Mere tidkrævende Undersøgelser, som Arkivet

ikke kan udføre som tjenstligt Arbejde, paatager Arkivpersonalet sig almindeligvis mod en fastsat Timebetaling.

---

Da Landsarkivet, som anført, kun indeholder de nordslesvigske lokale Arkivalier, følger det af sig selv, at den, der vil dyrke mere omfattende Studier i Sønderjydsk Historie, og saa maa søge andre Steder hen, først og fremmest til Rigsarkivet i København og Statsarkivet i Kiel. Almindelige Oversigter over sønderjydske Arkiver findes i H. Kochendörfer: *Das Archivwesen Schleswig-Holsteins (Nordelbingen II (1923), 182—221, og som særligt Værk)* og i Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: *Vejledning i Studiet af Sønderjyllands Historie (1944), 135—199*. Særlige Redegørelser for Indholdet af Statsarkivet og Rigsarkivet er givet af Georg Hille: *Übersicht über die Bestände des kgl. Staatsarchivs zu Schleswig (Mitteilungen der Kgl. Preussischen Archivverwaltung 4, 1900)* og F. J. West: *Oversigt over de i Rigsarkivet opbevarede Arkivalier vedrørende Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland (Fortid og Nutid III (1921), 40—65, sml. Fortid og Nutid XII (1937—38), 1—11)*.

---



## I. AMTSSTYRELSENS ARKIVER.

### AMTSARKIVER, LANDRAADSARKIVER OG KREDSUDVALGSARKIVER.

Medens i Kongeriget Benævnelsen Amtmand — i Stedet for Lensmand — først indførtes efter 1660, findes den i Sønderjylland ogsaa før den Tid.

Amtmanden — eller Overøvrigheden — havde Overtilsyn med Retsplejen og Forvaltningen og skulde vaage over Landsherrens Rettigheder, samtidig med at han skulde beskytte Undersaatterne imod Forurettelser og ubillige Paalæg. Han skulde haandhæve Lov og Ret og sørge for, at Retsbetjentene overholdt deres Pligter. Han havde Tilsyn med de underordnede Embedsmænd og deres Regnskabsførelse, saaledes ogsaa med, at Husfogden sørgede for, at de kgl. Bygninger, Broer og Veje blev behørigt vedligeholdt. Han skulde revidere og approbere Repartitionen af den ordinære Kontribution og Husfogdens Kørøgsordning. Han skulde af Amtsforvalteren modtage „Amts-Anlage“-Regnskabet til Revision og Attestation og indsende det til Rentekammeret til Approbation, hvorefter Repartitionen skete i Overværelse af Amtsfuldmægtig og Amtsforvalter og approberedes af Amtmanden. Amtmanden havde Overtilsynet med Fattigvæsenets Bestyrelse og med Brandvæsenet. Branddirektørerne skulde kvartalsvis indsende Regnskabet til Amtmanden i 2 Eksemplarer, af hvilke det ene skulde gaa videre til General-Kommercekollegiet i København, det andet henlægges i Amtsarkivet. Ingen Eksekution paa Grund af Skatterestancer kunde finde Sted uden efter Amtmandens Befaling. Han skulde overvaage Politiet i Amtet og sørge for, at de forskellige Politiforordninger blev iagttaget. Han meddelte Koncessioner til Haandværkere og skulde indsende aarlige Lister over Haandværkere, Næringsdrivende og Kniplepiger i Amtet. Han havde Overopsyn med Toldstederne og Toldbetjentene og skulde overvaage Efterlevelsen af Skov- og Jagtforordningen. Kontrakter vedrørende Udskiftning, Udparcellering og Overdragelse af Bondegods maatte kun udfærdiges med Amtmandens Approbation. Herredsfogderne skulde indsende Beretninger om Udskiftningen til Amtmanden, der vi-



deresendte dem til Rentekammeret og til den slesvig-holstenske Landkommission. Amtmanden meddelte Fæstebreve paa Krongodset. Ved Licitationer af Forpagtninger, Bygninger osv. skulde han varetage Regeringens Interesse. Resolutioner sendtes til Amtmanden til videre Bekendtgørelse. Kollegierne skulde som Regel indhente Amtmandens Betænkning i Ansøgnings-sager. Amtmanden skulde sørge for Udskrivning af Fourage til Hærens Underhold og overvaage, at Militærforordningerne overholdtes; sammen med Udskrivningschefen udgjorde han Sessionsdeputationen og sammen med Provsten Kirkevisitatoriet, der førte det administrative Opsyn med Kirke-, Skole- og Fattigvæsenet. I Tønder Amt var Amtmanden tillige Overdiggreve.

Amtmændene i Hertugdømmet Slesvig havde en Jurisdiktionsret, hvortil der intet tilsvarende kendes fra Kongeriget. Alle Retsstridigheder skulde først indbringes for Amtmanden („prima cognitio“ eller „prima audientia“), der vel nærmest skulde fungere som Forligsmægler, men dog tillige iflg. Forordningen 10. Novbr. 1755 var berettiget til at fælde Kendelse i Sagerne, om Parterne ønskede det. Denne Kendelse kunde derefter indbringes for de ordinære Domstole. I en Del Sager dømte Amtmanden som endelig Instans iflg. Forordninger fra Tiden 1740—1808, som dog tildels kun fastslog bestaaende Praksis, nemlig i visse mindre vigtige Sager, Gældssager, Sager angaaende Tjenestefolk, Injuriesager, Vejsager, Haandværkersager, Spoliesager, Aftægtssager og Fattigvæsenssager. 1850 blev Amtmandens Jurisdiktion i disse Sager overdraget Herredsfogderne, og Amtmanden beholdt væsentligst kun Forligsmæglingen.

Det vil af Amtmandens mange Forretninger fremgaa, at Amtsarkiverne indeholder overmaade meget Stof til Lokalhistorien, tildels ogsaa til Personalhistorien, men da Amtet for en stor Del var et Gennemgangsembede, vil man ofte kun finde Dele af Sagen i Amtsarkivet; tit mangler baade Begyndelsen og Slutningen.

Om Amtmandens Bestillinger se »Apenrader Amts Nachrichten« og »Colectanea angehend die Aemter Apenrade und Lugum Closter« i Aabenraa Amts Arkiv, Niemanns Miscellaneen. I, 7—37 og Trap: Slesvig. 1864. Almindelig Del, 68—70. Om Amtmandens Jurisdiktion, se Jahrbücher f. die Landeskunde. VI, 119—133, jvf. Neues Staatsbür-

gerliches Magazin. III, 183—211. Falck's Schlesw.-Holst. Privatrecht. 3. I, 114—128.

1867 indførtes den preussiske Administrationsordning, og Amterne omdannedes til Kredse, ledede af en Landraad. I Landraadsarkiverne er Sagerne ordnede efter tyske Ordningsprincipper. Der er ført Journaler, som dog har ringe Betydning, da Sagerne ikke er henlagte efter Journalnumre, men er ordnede systematisk i Akthæfter, delt i Fag og Numre; i en Akthæftefortegnelse er Titlen paa hvert enkelt Akthæfte opført.

Ifølge Kredsordningen for Provinsen Slesvig-Holsten af 26. Maj 1888 indførtes der 1889 Kredsudvalg, som forvaltede Kredsens Anliggender. Sager, der efter 1889 hører ind under Kredsudvalget, maa før den Tid søges i Landraadsarkivet, om end nu og da ældre Sager er hæftede ind i Kredsudvalgets efter 1889 anlagte Akthæfter.

Da Landraads- og Kredsudvalgenes Arkiver gennemgaaende ikke er tilgængelige uden særlig Tilladelse, gives der i det følgende kun ganske korte Oversigter over deres Indhold.

### 1. Haderslev Amt.

Haderslev Amt fik ved Delingen 1582 efter Hans den Ældres Død det Omfang, som det med kun smaa Ændringer beholdt indtil 1850. Det bestod af de gamle Haderslevhuslen og Tørninglen samt af Bollerslev Fogderi, der var delt i 3 Distrikter: Bollerslev, Genner og Strandelhjørn. Ved kgl. Skøde af 18. Juni 1664 blev 16 Plove skilt fra Amtet og henlagt til Gram Gods (Ny Gram Plove). Ved Bekendtgørelse 7. December 1833 blev Haderslev Slotsgrund m. m. lagt fra Amtet til Haderslev By. Ved Kancelliskrivelse af 19. Decbr. 1835 blev nogle faa Inderststeder i Bønderby, Møgeltønder Sogn, lagt fra Haderslev til Tønder Amt. Ved Patent 1. Novbr. 1777 blev 1 Plov Domkapitels Gods lagt til Haderslev Amt, og ved Patent 23. Decbr. 1796 blev den Del af det Lindevedske Gods, der laa som Enklaver i Amtet, indlemmet i dette. 1850 blev Bollerslev Fogderi ophævet og Bollerslev og Genner Distrikter lagt til Aabenraa Amt, medens Strandelhjørn Distrikt forblev ved Haderslev Amt. 1852 blev Amtmanden i Haderslev Amt beskikket til kgl. Kommissær over Gram og Nybøl Godser. Ved

Grænsedragningen 1864 blev de Dele af Amtet, der forblev ved Danmark, udskilte af dette, hvoraf de vigtigste var de 8 Sogne i Tyrstrup Herred: Stenderup, Bjert, Vonsild, Dalby, Hejls, Vejstrup, Taps og Ødis (siden kaldt Nørre-Tyrstrup Herred), af Frøs og Kalvslund Herreder: de slesvigske Dele af Hjortlund og Kalvslund Sogne og af Hviding Herred: de slesvigske Dele af Ribe Domkirkes Landsogn, Vester Vedsted og Seem Sogne. Derimod blev i Haderslev Amt indlemmet de indenfor dets Omraade liggende tidligere kongerigske Enklaver samt Sønderland-Rømø. Ved Forordn. 22. Septbr. 1867 blev Amtet med sine saaledes ændrede Grænser omdannet til Haderslev Kreds, idet der yderligere inkorporeredes nogle Enklaver, der tidligere havde hørt til Løgumkloster Amt, medens Øen Rømø henlagdes til Tønder Kreds. Ved Lov af 28. Juni 1920 oprettedes Haderslev Amt igen med samme Grænser som Haderslev Kreds med Undtagelse af, at Hviding Herred blev henlagt til Tønder Amt.

1. Januar 1784 approberede Kongen Delingen af Haderslev Amt i et Østeramt og et Vesteramt, men Delingen ophævedes igen 26. April s. A. 1789 foretoges Delingen atter, og den bestod nu  $1\frac{1}{2}$  Aar, fra 21. Oktober 1789 til 1. Juni 1791. Siden den Tid skelnes der i mange Forhold imellem Østeramtet, bestaaende af Haderslev, Tyrstrup og Gram Herreder, og Vesteramtet, bestaaende af Frøs og Kalvslund, Hviding og Nørre-Rangstrup Herreder. Den sidste Deling har faaet Betydning for Arkivets Ordning, idet man 1790 delte Arkivalierne imellem Østeramtet og Vesteramtet, og denne Deling af Arkivalierne er fortsat indtil ca. 1850.

Arkivet henligger nogenlunde i samme Tilstand, hvori det blev modtaget ved Afleveringen. Der er udarbejdet en Fortegnelse over det paa Grundlag af de paa Pakkerne angivne Titler. Inden 1920 var en Del af Arkivet sendt til Statsarkivet, dengang i Slesvig, hvor man har foretaget en Ordning, der afviger fra danske Ordningsspincipper, og derefter sendt Sagerne tilbage til Haderslev. Denne Ordning er foreløbig bibeholdt. Der foreligger en Registratur over de saaledes ordnede Sager.

Fra Tiden før 1650 findes der en Pakke Kopier af Skøder m. m. paa Gods, skødet til Kongen 1581—1641, samt nogle faa Fribreve paa Frigaarde og Konfirmationer paa disse.

## Arkivets Indhold:

Registraturer: Der findes en Registratur over Arkivet, som det forefandt 1725, udarbejdet 1732, en Registratur over Amtmand Reventlows Arkiv 1725—31 og over Amtmand v. Viereggs Arkiv 1731—40. Endvidere Registraturer 1745—90. Efter Amtets Deling 1789 har man udarbejdet nye Registraturer, saavel Hoved- som Biregistraturer, for Østeramtet og Vesteramtet. Registraturen for Østeramtet er ført frem til 1846, derimod foreligger der for Vesteramtet kun Registratur for enkelte Aar efter 1791. 1851—69 er Sagerne ordnet efter Journalen.

„Nachrichten vom Amte Hadersleben“ 1 Bd., anlagt o. 1785 med Bemærkninger indtil 1803, indeholder en Fortegnelse over Herreder, Sogne og Landsbyer med Angivelse af Præster og Sognefogder, Beregning af Plovtallet m. m. samt Registratur over Reskripter og Forordninger 1569—1787.

Kopibøger: 1726—28 ind- og udgaaede Skrivelser. — 1731—40 Relationsprotokoller over udgaaede Skrivelser til Kollegierne og Overretten. — 1755—58 Officialprotokol over udgaaede Skrivelser til underordnede Myndigheder.

Journaler 1831—69 med Person- og Sagregistre imellem hinanden for Tiden 1851—69.

## Sager til Hovedregistraturerne:

1650—1731 Reskripter. — 1730—1847 Kancellisager. — 1723—31 Kgl. Kammerkollegiesager. — 1735—46 Slesv.-Holst. Kammersager. — 1741—1849 Rentekammersager. — 1741—1816 Kommercekollegiesager. — 1761—67 General-Toldkammersager. — 1721—26 General-Postamtsager. — 1725—89 og senere Statholderskabssager. — 1741—1847 Overretssager. — 1835—49 Slesv. Regeringssager. — 1695—1721, 1760—89 Slesv.-Holst. Landkommissionssager. — 1809—12 Feltkommissariatssager. — 1733—89 Kirkesager. — 1663—1847 Provstisager. — 1741—1847 Fattigvæsenssager. — 1732—1849 Skov-, Mose- og Jagtsager. — 1741 ff Korrespondance med andre Myndigheder („caeteris et vicinis“). — 1693—1731 Generalia et officialia.

## Sager til Biregistraturerne:

1759—1850 Officialsager. — 1687—1847 Bilag til Dekretprotokollen, ordnede herredsvis. (Dekretprotokollerne, hvori

Amtmandens Dekreter er indførte, er opførte nedenfor under Amtmandens Jurisdiktion, medens selve Sagerne er registrerede i Biregistraturerne og derfor ligger som Sager til disse.)

1704—1843 Sager vedr. Bollerslev Fogderi (Registratur over Sagerne indtil 1790).

1851—69 Journalsager.

Boniterings-, Udstyknings- og andre Landvæsenssager, bl. a. 1706 ff. Forarbejder til Jordebogen for Frøs-Kalvslund og Hviding Herreder m. m. — Plovtalsregistre. — 1678—1800 Frigaardene i Haderslev Amt. — 1786—1843 Skyldsætningskommissionens Sager med Akter for de enkelte Sogne. (Om den nye Skyldsætning, „die Setzung“, se Jahrbücher f. die Landeskunde. VI, 167—187.) — Udskiftnings-sager. (Registraturer over Udskiftningsakter og -kortene forefindes.)

Sager ang. Broer, Søer, Veje, Møller, Skove m. m. — Sager ang. Koncessioner til Haandværkere og Næringsdrivende. — Tiendesager. — Diverse Sager, bl. a. Embedsmændssager, Sager ang. Reskriptet af 14. Maj 1840 ang. Brugen af det danske Sprog, Sager ang. Grænsereguleringen 1864, Haderslev Amtmandsbolig og Herredsfogedboligerne i Toftlund og Rødding.

#### Amtmandens Jurisdiktion:

1709—31 Dekret- og Forhørsprotokoller. — 1749—1850 Forhørsprotokoller. — 1734—1850 (med enkelte Lakuner). Dekretprotokoller. (Sagerne til Dekretprotokollerne, se under Sager til Biregistraturerne.) — 1850—67 Forligsprotokoller.

#### Udskrivningsvæsenet:

1750, 1782 Lægdsruller for St. Marie Kirkes og Hospitalets Fæstere. — 1782 do. for Hviding og Nørre-Rangstrup, Frøs og Kalvslund Herreder. — 1824—67 do. for Tyrstrup Herred. — 1839—67 do. for Haderslev Herred. — 1842—67 do. for den øvrige Del af Amtet. — 1843, 1864 Søruller.

Kirkevisitatorialsager (jvnf. Provstiarkivet). For Tiden indtil 1846 se Kirkesager og Provstisager under Sager til Hovedregistraturen. En Del af Kirkevisitatorialsagerne er ordnede i Slesvig og findes registrerede paa Registraturen over disse Sager (se foran). — 1852—70. Journaler og Sager til Journalen.

Provstisager 1850—ca. 1870. (Heri en Del Skolesager, bl. a. 1859 Forbedring af Skolelærernes Kaar. — 1864—66 Undervisning i det tyske Sprog i danske Skoler.)

Administrationen af Gram og Nybøl Godser:  
1852—69 Journal og Sager til Journalen.

### **Haderslev Landraadsarkiv 1869—1920.**

1870—1920 Journaler (med Register 1871—1900). — 1906—1919 Militærjournaler. — 1914—1918 Skolejournaler. — Skattesager. — Domænesager. — Militærsager (heri Alfabetiske Lister, d. e. Lægdsruller, over Mandskab født 1847—99). — Sager ang. Undersaatsforhold. — Rigs- og Landdagsvalgsager. — Kredens Grænser og dens Embedsmænd. — Brandforordning og Brandforsikring. — Understøttelser og Stiftelser. — Fæstesager. — Udstykningssager og andre Landvæsenssager. — Jagtsager. — Forstsager. — Afløsning af Realbyrder. — Politisager. — Værgeraadssager. — Medicinalsager. — Sager ang. Socialdemokratiet og anarkistiske Bevægelser. — Vej- og Bro-sager. — Vandløbssager. — Fattigvæsenssager. — Havnepoliti, Stormfloder, Strandingsager. — Kommunale Anliggender. — Kirke- og Skolesager. — Statistik, Folketællinger, Kvægtællinger. — Postvæsenet. — Tjenesteboliger. — Fiskalske Møller og Fiskeri. — Sager ang. Maal og Vægt. — Haandværk og Industri. — Jernbanesager. — Sager ang. Forsikringsvæsenet. — Jødesager. — Krigsernæringsvæsenet.

Der forefindes en Akthæftefortegnelse til Landraadsarkivet.

1869—71 Amtsradsprotokol. — 1869—73 Kredsagens Forhandlingsprotokol. — 1869—1910 Kredsagens trykte Forhandlingsprotokoller.

### **Haderslev Kredsudvalgsarkiv 1889—1920.**

Forvaltningssager. — Formue- og Finanssager. — Kreds-institutioner. — Vaccinationssager. — Kredsvejsager. — Underhold af sindssyge. — Understøttelse af Foreninger. — Amtsførstanderdistrikternes Anliggender. — Forvaltning af Personregistrene. — Landkommunernes Anliggender. — Vejforbund og Vej-Politisager. — Fattigvæsenssager. — Afvandingssager.



— Fiskeri-, Mark-, Forst- og Jagtsager. — Næringsvæsenssa-  
ger, — Byggesager. — Skolevæsenet. — Ulykkesforsikringsvæ-  
senet. — Kreds-Jernbanesager. — Haandværksskoler — Land-  
brugs-Fortsættelsesskoler og Husholdningsskoler. — Folke-  
biblioteker. — Oprettelse af Rentegaarde. — Oprettelse af  
Nybyggerforening.

Der forefindes en Akthæftefortegnelse til Kredsudvalgs-  
arkivet.

Under Krigen dannedes der nye Kontorer under Kreds-  
udvalget, saaledes vedr. Krigsæringsvæsenet og Velfærds-  
kontoret (Familieunderstøttelse o. l.).

## 2. Aabenraa og Løgumkloster Amter.

A a b e n r a a Amt bestod af Rise og Sønder-Rangstrup  
Herreder samt Varnæs Birk. Ved Opløsningen af Svabsted  
Amt 1702 blev Kolstrup og Sundeved Fogderier ( $20\frac{3}{4}$  Plove)  
lagt til Aabenraa Amt. 1814 blev dog Sundeved Fogderi ( $4\frac{7}{8}$   
Plove i Nybøl, 4 Plove i Stenderup og  $1\frac{1}{4}$  Plov i Sottrup) igen  
udskilt fra Aabenraa Amt og lagt til Sønderborg Amt. Ved  
Patent af 1. Novbr. 1777 blev 1 Plov af Domkapitelsgodset og  
1 Plov af Maarkær Amt og Karlsvraa Fogderi henlagt til Aa-  
benraa Amt. Ved Udstykningen af Lindeved Gods iflg. Patent  
23. Decbr. 1796 blev 1 Gaard i Mellerup lagt ind under Aaben-  
raa Amt.

L ø g u m k l o s t e r Amt bestod af det i 1548 sækulari-  
serede Kloster gods, nemlig Løgumkloster Birk (Løgumkloster  
og Nørre Løgum Sogne samt Byerne Alslev og Vester-Højst  
i Højst Sogn) og en Del Gods, der laa spredt i Tønder,  
Ribe, Haderslev og Aabenraa Amter, og som deltes i 6  
Fogderier. Ved Opløsningen af Svabsted Amt blev  $2\frac{1}{2}$   
Plov indlemmet i Løgumkloster Amt. (I den nedenfor  
anførte „Collectanea angehend die Aemter Apenrade und  
Lugum Closter“ 1778 er anført, i hvilke Landsbyer der  
fandtes Gods under Løgumkloster Amt; se ogsaa Trap: Slesvig  
(1864) S. 98—100.) Ved Udstykningen af Lindeved Gods blev 2  
Gaarde og 2 Huse i Lovrup henlagt til Løgumkloster Amt.

Løgumkloster Amt, der hørte under Hans den Ældre, og  
som efter dennes Død kom til Hertugen af Gottorp, havde til  
Tider sin egen Amtmand, til Tider Amtmand fælles med Tøn-  
der Amt. Fra Slutningen af det 17. Aarh. indtil 1850 havde det

Amtmand fælles med Aabenraa Amt og styredes sammen med dette. Arkivet omfatter derfor begge Amter under eet.

Ved Cirkulæreskrivelse af 17. Septbr. 1850 arronderedes Aabenraa Amts Grænser. Løgumkloster Amt henlagdes under Amtmanden over Tønder Amt, hvormed det derefter har været forenet, medens Lundtoft Herred lagdes fra Tønder til Aabenraa Amt. Lovtrup henlagdes samtidig fra Slogs Herred til Lundtoft Herred. De Dele af Bjelderup Sogn, der tidligere havde hørt til Tønder Amt, blev lagt til Aabenraa Amt. Bollerslev Fogderi ophævedes, og Bollerslev og Genner Distrikter henlagdes under Aabenraa Amt. Fra 1. Januar 1861 blev Slots-gade og Klingbjerg indlemmet i Aabenraa By. Den 26. Febr. 1851 var Overtilsynet med Politiforvaltningen paa de graastenske Godser samt de adelige Godser Søgaard og Aartoft, Grøn-grøft, Ladegaard og Skovbølgaard bleven overdraget Aabenraa Amtshus, og ved Bekendtgørelse af 27. Oktbr. 1852 blev Overøvrighedsfunktionerne over de nævnte adelige Godser samt over Stoltelund, der 1850 jurisdiktionelt var bleven lagt fra Lundtoft Herred til Slogs Herred, overdraget Amtmanden over Aabenraa Amt. Ved Kommissorium af 8. Oktbr. 1861 blev dog Overøvrighedsfunktionerne over Stoltelund Gods overdraget Amtmanden over Tønder Amt, og da Amtmanden over Aabenraa Amt 1854 købte Søgaard og Aartoft, blev Overøvrighedsfunktionerne over disse Godser midlertidig overdragne Amtmanden over Flensborg Amt.

I Tiden 1850—64 havde Aabenraa og Sønderborg-Nordborg Amter fælles Amtmand, men Arkiverne er holdt for sig. Derimod har Forretningsgangen været den samme i de 2 Amter.

Ved Forordning af 22. Septbr. 1867 omdannedes det daværende Aabenraa Amt til Aabenraa Kreds med uforandrede Grænser. Ved Lov af 28. Juni 1920 genoprettedes Aabenraa Amt. Hertil henlagdes de i Danmark indlemmede Dele af Flensborg Kreds, nemlig det meste af Bov Sogn, Frøslev i Hanved Sogn og Hønsnap, Sønderhav og Okseøerne i Holbøl Sogn.

#### Arkivets Indhold:

1775 „Apenrader Amts Nachrichten“. En Afskrift af et egenhændigt Manuskript af Amtmand v. Wedel (1768—72). Indeholder Fortegnelser over Aabenraa og Løgumkloster Amters Sogne og Landsbyer, Embeds- og Tjenestemænd, Folketal,



Angivelse af de forskellige Embedsmænds Pligter og af en Del Forordninger.

1778 „Collectanea anghend die Aemter Apenrade und Lugum Closter derer Beschaffenheit, Bedienungen, Einkünfte, Amtmännlichen Verrichtungen und s. w.“. Udarbejdet af Amtmand v. Schmettau.

1798 Efterretninger om Broer, Sieler, Gangbroer etc. i Aabenraa og Løgumkloster Amter. Udarbejdet af Amtmand v. Schmettau.

#### Registraturer:

1605—1752 Registraturer til Amtmand v. Massows Arkiv. Registraturerne gør et kladdeagtigt Indtryk og er ikke gjort færdige. — Over Arkivet findes der fra 1752 en Række Registraturer, hver for sig omfattende een eller to Amtmænds Funktionstid: 1752—68, 1768—75, 1775—86, 1787—98, 1799—1813, 1814—28, 1829—37. — En ny Seddelregistratur over hele Arkivet er nu udarbejdet.

#### Sager til Registraturerne:

1705—1752:

1723—52 (enkelte Aar mangler). Relationsprotokoller, d. e. Kopibøger over udgaaede Skrivelser til overordnede Myndigheder.

1725—52 „Verfügungsprotocolle“, d. e. Kopibøger over udgaaede Ordre, Kommunikationer o. l.

1731—52 Korrespondanceprotokoller, d. e. Kopibøger over udgaaede Skrivelser.

1739—50 Overretssager. — 1723—51 Postvæsenssager. — 1723—36 Kgl. Kommissionssager. — 1727—52 Sager ang. Magasinkorn og Fourage. — 1743 Udskrivninger af Leveringer af Hø og Straa for 1744. — 1737—44 Landmilitærsager. — 1738—50 Landmilitærsessionssager. — 1737—51 Til- og Afgangslister over det indrullerede Mandskab. — 1747, 1767—68 Andragender om Dimission af Landmilitæret. — 1740—52 Sønrolleringskommissionssager. — 1713—51 Restanceregistre for Aabenraa Amt. — 1737—51 do. for Løgumkloster Amt. — 1723—52 Skov- og Jagtsager. — 1724—51 Civilbøderegistre for Aabenraa Amt. — 1724—51 Skovbøderegistre for Aabenraa Amt. — 1724—30 Civilbøderegistre for Aabenraa By. — 1723—51 Bøderegistre for Løgum-

kloster Amt. — 1742—52 Skrivelser fra Amtsforvalteren i Løgumkloster. — 1727—52 Relationer fra Birkefogden i Løgumkloster Birk. — 1736—37 Sager ang. Fattigvæsenets Ordning. — 1739—51 Brandassurancekompagnisager. — 1724—52 Sager ang. Licitationer. — 1705—35, 1745 Kontrakter. — 1730—34 Indkomne Breve fra den kgl. Slavekasse. — 1742—43 Kop-, Heste-, Karosse- og Næringsskatteregistre. — 1740—51 Lister over Haandværkere og Borgere, der driver borgerlig Næring. — 1740—55 Lister over Kniplepiger og Kniplingshandlere. — 1745—48 Sager ang. Kvægsygen 1745.

1752—68:

1762 Rentekammersager (Sager ang. den overordentlige Skat). — 1752—64 Statholderskabssager. — 1752—63 Korn-, Hø- og Straaleveringer. Generalkommissariatssager. — 1752—68 Landmilitærsager. — 1752—68 Sønrolleringssager. — 1753—68 Fattigvæsenessager. — 1753—68 Korrespondance cum caeteris et vicinis (d. e. med andre Myndigheder). — 1753—68 Brandassurancekompagnisager. — 1753—68 Aabenraa Amtstuesager. — 1752—68 Løgumkloster Amtstuesager. — 1751—67 Civil- og Skovbøderegistre. — 1762—68 Indberetninger fra Birke- og Sognefogder om Kvægsygen.

1768—75:

1768—75 Landmilitærsager. — 1769—75 Brandassurancekompagnisager. — 1769—70 Sager ang. Kopskatten. — 1769—75 Aabenraa Amtstuesager. — 1768—75 Civil- og Skovbøderegistre.

1775—86:

1776—86 Sager ang. Kopskatten. — 1776—86 Generalkommercekollegiesager. — 1776—86 Toldkammersager. — 1775—86 Landhaandværkersager. — 1776—82 Generalkommissariatssager. — 1776—86 Landmilitærsager. — 1776—86 Sønrolleringssager. — 1782—86 Skov-, Tørv- og Jagtsager. — 1776—86 Brandforsikringsager. — 1776—87 Fattigvæsenessager. — 1776—87 Civil-, Skov- og Jagtbødesager. — 1785—86 Kriminalsager. — 1776—83 Kvægsygesager.

1787—98:

1789—98 Rentekammersager. (Heri Mandtals- og Skatteprotokol 1789.) — 1791—96 Overretssager. — 1787—99 Generalkommercekollegiesager. — 1787—98 Lavs- og Haandværkersager. — 1787—98 Landmilitærsager. — 1787—98 Sønrolle-

ringssager. — 1794—98 Skov-, Tørv- og Jagtsager. — 1787—98 Brandforsikringssager. — 1787—98 Fattigvæsenssager. — 1789—96 Civil-, Forst- og Jagtbødesager. — 1787—98 Kriminal-sager. — 1787—93 Kontraktsager.

1799—1804 (1805):

1799—1804 Kancelli-Sager. — 1799—1805 Rentekammerssager. — 1799—1804 Overretssager. — 1799—1804 Generalkommercekollegiesager. — 1799—1804 Statholderskabssager. — 1799—1804 Lavs- og Haandværkersager. — 1799—1804 Landmilitærsager. — 1799—1804 Sønrolleringssager. — 1799—1804 Brandforsikringssager. — 1799—1804 Fattigvæsenssager. — 1799—1804 Civil-, Forst- og Jagtbødesager. — 1799—1805 Justits- og Politisager. — 1800—1802 Kvægsygesager.

1805—13 (14):

1806—08 Rentekammerssager. — 1807—12 Overretssager. — 1805—13 General-Lands-Økonomi- og Kommercekollegiesager. — 1805—14 Toldvæsenssager. — 1805—13 Lavs- og Haandværkersager. — 1805—13 Landmilitærsager. — 1804—13 Sønrolleringssager. — 1805—13 Brandforsikringssager. — 1804—13 Fattigvæsenssager. — 1805—13 Civil-, Forst- og Jagtbødesager. — 1805—13 Kriminalia. — 1805—14 Justits- og Politisager. — 1805—13 Sager ang. Kvægsygen. — 1804—14 Sanitetskollegiesager.

1814—37:

1815—17, 1823—26, 1829—37 Finans-, Mønt- og Banksager. — 1814—37 Kancellisager. — 1814—22, 1823—24, 1826—37 Rentekammerssager. — 1818—37 Overretssager. — 1814—37 Generalkommercekollegiesager og Toldvæsenssager. — 1829—37 Statholderskabssager. — 1814—37 Lavs- og Haandværkersager. — 1814—37 Landmilitærsager. — 1814—37 Sønrolleringssager. — 1814—17, 1829—32 Skov-, Tørv- og Jagtsager. — 1814—25, 1829—37 Brandforsikringssager. — 1829—37 Kirke-, Skole- og Konsistorialsager. — 1814—37 Fattigvæsenssager. — 1814—16, 1831—37 Udstykningssager. — 1818—38 Vej- og Brosager. — 1814—16, 1818—37 Postvæsenssager. — 1814—38 Civil-, Forst-, Jagt- og Vejbødesager. — 1814—37 Mølle-, Kørsels- og Hoverisager. — 1814—38 Kriminalia. — 1818—35 Amtstuesager. — 1818—37 Aabenraa Amts Officialsager. — 1818—37 Løgumkloster Amts Officialsager. — 1818—37 Kontraktsager fra Rise Herred, Varnæs Birk, Sønder-

Rangstrup Herred og Løgumkloster Amt. — 1814—37 Justits- og Politisager. — 1818—20 Bilag til Forhørs- og Dekretprotokollen. — 1814—37 Sager ang. Kvægsygen. — 1814—37 Sanitetskollegie- og Karantænekommissionssager. — 1819—37 Strandsager. — 1818—37 Enke- og Pensionssager.

1821—68 *Journals*. Fra 1838 er Journalerne inddelt sagligt i 17 Afdelinger, og fra da af er Sagerne ordnede herefter.

1838—67 *Journal*sager. Nemlig: I. Civil-Justitssager. — II. Kriminalsager. — III. Politisager. — IV. Medicinalsager. — V. Fattigvæsenssager. — VI. Forst- og Jagtsager. — VII. Vej-, Bro-, Kørsels-, Havne- og Færagesager. — VIII. Militærsager. — IX. Handels-, Haandværks- og Industrisager. (Bevilningssager.) — X. Mølle- og kgl. Bygningssager. — XI. Oppebørselsager. — XII. Brandforsikringssager. — XIII. Kontrakt-, Fæste- og Landvæsenssager. — XIV. Kommunesager. — XV. Miscellanea. — XVI. Kirkesager. — XVII. Skolesager.

1868 *Journal*sager. Nemlig: I. Sager ang. Kongehuset. — II. Rigsdagen. — III. Landdagen. — V. Kredsagen. — VII. Embedsmandssager. — VIII. Militærsager. — IX. Politisager. — X. Medicinalsager. — XI. Kirkesager. — XII. Skolesager. — XIII. Fattigvæsenssager. — XIV. Landsessionssager. — XV. Domænesager. — XVI. Skattesager. — XVII. „Amtsanlage“ (d. e. Amtskommune-) Sager. — XVIII. Byregnskabsager. — XIX. Vej-, Bro- og Kørselsager. — XX. Kontrakt-, Fæste- og Landvæsenssager. — XXI. Vandafledningssager. — XXII. Jernbanesager. — XXIII. Statistik. — XXIV. Varia. — XXV. Forst- og Jagtsager.

#### Forskelligt:

1808—17 Sager vedr. Godtgørelse for Indkvartering. — 1833—36 Kommissionen til Undersøgelse af Bestikkelserne paa Landmilitærsessionerne i 1. Landkrigskommissariatsdistrikt. — 1759—64 Lister over søfarende. — 1803 Oppebørselsregistre over den nye Skat. — 1810—14 Mandtal m. m. ang. Indkomstskatten iflg. Forordning 8/2 og 19/2 1810. — 1799—1845 Akter ang. de nordlige Amters Arrondering og ang. en Sporteltakst for Aabenraa Amt. — Extraherede Poster af de første Decisioner over Amtsregnskaberne for 1715—18. — 1710—49 Sager vedr. Kaadnerne i Varnæs og Registre over, hvad de særligt

skal betale. — 1841—47 Fortegnelser over Haandværkere og Næringsdrivende i Aabenraa og Løgumkloster Amter. — 1831 Sager ang. Afværgelse af Koleraepidemi. — 1834, 1852, 1854, 1860 Sager ang. Stændervalgene. — 1863 Bemærkninger til Korrekturarket til Traps „Statistisk-topografiske Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig“. — 1840—50 Bilag til Termins- og Visitationalprotokollen. — Ujournaliserede Kirkevisitationalsager (deri en Del Kirkeinventarier). — 1810—11 Statistiske Indberetninger fra Præster og Jordemødre m. m. — 1850—52 Sager til Aabenraa By-Journal.

Af de fra Kiel afleverede Sager skal anføres:

1728 Navnene paa Undersaatterne i Aabenraa Amt. — 1734—45 Plovtallet i Aabenraa Amt. — 1735 Beretning om Amtets Tilstand. — 1777 Aabenraa og Løgumkloster Amters Beskaffenhed. — 1769 Koptalsregister for Aabenraa Amt. — 1811 Beretning om, hvorvidt det danske Sprog er Folkesprog i Aabenraa og Løgumkloster Amter. — 1732 Bonde- og Fæsteregister. — 1628—1820 Indbyggerne i Slotsgade. — 1749 Grænsestridigheder imellem Tønder og Aabenraa Amter. — 1667—1851 Embedsmandssager. — 1704—1825 Oppebørsels- og Regnskabssager. — 1736—1825 Sager ang. Tolden og Gaarden ved Toldsted. — 1597—1816 Kørsels- og Tjenestesager. — 1720—1826 Domænesager. — 1665—1818 Sager ang. enkelte Gaarde (bl. a. Høgebjerg, Straagaard, Skrivergaarden i Rise og Grønnebækgaard). — 1556—1826 Landvæsenssager. — 1744—1827 Udskiftnings-sager. — 1690—1828 Forst- og Jagtsager. — 1730—1813 Fiskerisager. — 1707—1836 Møllesager. — 1695—1827 Haandværkere og Privilegerede. — 1723—1819 Sager ang. Aabenraa By. — 1577—1851 Kirkesager. — 1628—1828 Skolesager.

Amtmandens Jurisdiktion:

1814—55 Justits- og Politiprotokoller. — 1809—22 Inkvisitionsprotokol. — 1723—1850 Dekretprotokoller. — 1753—1867 Forhørsprotokoller eller Terminsprotokoller. (Protokoller over de Sager, der kom til Forhørs-Behandling paa Amtshuset, med de afgivne Dekreter indførte. Protokollerne kaldes siden Terminsprotokoller, fra 1850 Forligsprotokol.) — 1818—49 Dekretprotokoller i Visitationalsager.

**Lægdsruller:**

1789—95, 1804—08 Lægdsruller for Aabenraa Amt. — 1737—44, 1765, 1775, 1789—92, 1797—1800 do. for Løgumkloster Amt. — 1817—25, 1832—34, 1838—43 do. for Aabenraa og Løgumkloster Amter. — 1853—58, 1860—65 do. for Aabenraa By og Amt. — 1839, 1864 Søruller for Aabenraa Amt. — 1839 do. for Løgumkloster Amt.

**De adelige Godser:**

1852 Oktober—1866 Journal for de graastenske Godser, Sandbjerg, Ballegaard, Bøjskov, Søgaard, Aartoft, Grøngrøft, Ladegaard, Skovbølgaard og Stoltelund. — 1852—66 Sager til Journalen. — 1854 April—1864 Journal for Søgaard og Aartoft Godser samt for Klipleve Sogns Visitatorialsager. — 1854—64 Sager til Journalen. — 1851 Decbr.—1853 Marts Administrationsjournal for de graastenske og augustenburgske Godser. — 1851—53 Sager til Journalen.

**Aabenraa Landraadsarkiv 1868—1920.**

Der forefindes en Akthæftefortegnelse til Landraadsarkivet.

1869—1920 Journaler. — 1906—20 Militærjournaler. — 1870—79 Kirkevisitatorialjournaler.

Sager ang. Landraadseembedet. — Kongehuset. — Rigsdagsvalgene (med Valgprotokoller 1884, 1887, 1890, 1898, 1903 og 1907). — Landdagsvalgene. — Statstilhørsforhold. — Udvandring. — Optionserklæringer. — Udvisninger (mangelfuldt). — Politisk Agitation. — Politiske Foreninger. — Almindelige Politisager. — Brandvæsenssager. — Sædelighedspoliti. — Sundhedspoliti. — Byggepoliti. — Handel og Haandværk. — Kriminalpoliti. — Forsikringsvæsen. — Land- og Førstvæsen. — Samfærdselsvæsen. — Retspleje. — Stiftelser. — Kirkesager. — Skolesager. — Kommunale Forvaltningssager. — Skattesager. — Militærsager (heri alfabetiske Lister (Lægdsruller) over Mandskab, født 1868—99).

**Aabenraa Kredsudvalgsarkiv 1889—1920.**

Der forefindes en Akthæftefortegnelse over Kredsudvalgsarkivet.



1889—1920 Journaler. — 1911—20 Tillægsskattejournaler.  
— 1900 Journal for Landbrugs-Vinterskolen.

Sager ang. Kredsen's Forvaltning. — De kredskommunale Embedsmænd. — Kredsdagsvalgene. — Kredsdagens og Kredsudvalgenes Møder. — Kredssygehuset. — Kredshuset. — Kredsbiblioteket. — Kredsmuseet. — Kredsvejene. — Kredsen's økonomiske Forhold. — Kredsskatter (bl. a. Omsætningsskatter, Værdistigningsskat, Grunderhvervsskat, Beværter-skat). — Landbrugsskolen i Aabenraa. — Husholdningsskolerne i Aabenraa og Graasten. — Aftenskolerne. — Jordemodervæsenet. — Amtsdistrikterne og Amtsforsanderne. — Landkommunerne og Kommuneforsanderne. — Kommuneskat. — Kultiverings- og Afvandingsarbejder. — Moser. — Skovbrug. — Vandløb. — Vands Afledning. — Mergling. — Forældreløse Børn. — Skolesager. — Fattigvæsenet. — Industrielle Anlæg. — Beværter- og Udskænkingsbevillinger. — Byggesager. — Klager og Besværinger. — Forvaltningsprocessager. — Sager vedrørende Ernæringsvæsenet under Krigen.

### 3. Flensborg Amt.

Af Flensborg Amt — efter 1867 Flensborg Kreds — blev 1920 afstaaet til Danmark Bov Sogn (med Undtagelse af Kobermøllen, Nyhus, Sosti og Klusris), Frølev By af Hanved Sogn og de Dele af Holbøl Sogn (Hønsnap, Sønderhav og Okseøerne), der hørte til Vis Herred. 2 Gaarde i Bovrup og 2 Gaarde i Snogbæk hørte til Nikolai Kirke i Flensborg indtil 1853, da de indlemmedes henholdsvis i Aabenraa og i Sønderborg Amt.

Amtsarkivalierne vedrørende disse Dele af Flensborg Amt er alle afleverede fra Statsarkivet i Kiel.

Arkivets Indhold:

1749—1840 Udskiftningssager fra Bov Sogn. — 1755—93 Sager ang. den privilegerede Fæstegaard i Bov. — (1488)—1845 Sager ang. Frigaardene i Kollund og Hønsnap. — 1736—1861 Ladegaarden Kragelund. — 1584 Krusaagaard. — 1798 Rønsdam. — 1774—89 Protokol vedr. Udskiftningen af Snogbæk. — 1686—1859 Visitatorialsager vedr. Bov Sogn.

### 4. Sønderborg og Nordborg Amter.

Ved Delingen 1564 fik Hertug Hans den Yngre Sønderborg Len med Sundeved (med Undtagelse af det tidligere Biskops-

gods og de adelige Besiddelser) og Nordborg Len med Ærø. Efter hans Død 1622 blev hans Besiddelser delt imellem hans Sønner. Alexander fik Sønderborg, Johan Adolf Nordborg med Rumohrsgaard, Østerholm, Hjortspring og Mjelsgaard samt Ballegaard i Sundeved, Christian fik Ærø, der efter hans Død deltes imellem de andre sønderborgske Linier. Hans den Yngres Besiddelser i Sundeved, der omfattede Størstedelen af Broager, Nybøl, Sottrup og Ullerup Sogne, tilfaldt den glyksborgske Linie. Efterhaanden som de forskellige sønderborgske Linier gik konkurs eller uddøde, blev deres Besiddelser inddragne af Kronen: Sønderborg Amt 1667, Nordborg Amt 1669, hvilket sidste dog 1676 overlodes til den plønske Linie. 1723 erhvervede Kronen Østerholm og Hjortspring Len, der indtil 1730 lagdes under Amtmanden i Sønderborg, og 1730 Resten af Nordborg Amt. Da den glyksborgske Linie uddøde 1779, kom dens Del til Kronen, og Besiddelserne i Sundeved lagdes til Sønderborg Amt. Ærø erhvervede Kronen i Tiden 1667—1749. Øen henlagdes under Nordborg Amt. Som ikke hørende til Amtet laa de augustenborgske Godser (Augustenborg, Gammelgaard, Gundestrup, Sønderborg Ladegaard, Rønhave, Majbølgaard og Kegnæsgaard, erhvervet af Augustenborgerne til forskellig Tid indenfor Tidsrummet 1651—1764) og Sandbjerg i Sundeved, der 1673 solgtes til Reventlowerne.

Ved Patent af 1. Novbr. 1777 blev det tidligere Domkapitelsgods Lysabild Fogderi (12 Plove) henlagt under Sønderborg Amt. Ved Opløsningen af Svabsted Amt 1702 var Sundeved Fogderi bleven lagt til Aabenraa Amt, men 1814 udskiltes det herfra og henlagdes til Sønderborg Amt. Ballegaard, der 1667 (eller 1669) var bleven udskilt fra Nordborg Amt, blev 1789 købt af Reventlow paa Sandbjerg.

I Tiden 1669—76, da Nordborg Amt tilhørte Kronen, var det forenet med Sønderborg Amt under een Amtmand. Ved kgl. Resol. 11. Juni 1764 og Overladelsesbrev af 24. Septbr. s. A. blev Rønhave, Sønderborg Ladegaard, Majbølgaard og Kegnæsgaard overdraget til Hertugen af Augustenborg, medens Resten af Sønderborg Amt: Nygaard og Hjortholm paa Kegnæs, 1765 henlagdes under Amtmanden i Nordborg, og ved Resol. 22. Septbr. 1777 blev Sønderborg og Nordborg Amter forenet under een Amtmand. I Tiden 1850—64 havde Sønder-



borg-Nordborg Amter Amtmand fælles med Aabenraa Amt, men de bestyredes hver for sig.

Ved Fredsslutningen 1864 forblev Ærø ved Danmark og udskiltes saaledes af Sønderborg-Nordborg Amter. Ved Forord. 22. Septbr. 1867 omdannedes Amterne til Sønderborg Kreds, der kom til at bestaa af Sønderborg og Nordborg Amter, Sønderborg By, Nordborg Flække og de adelige Godser Ballegaard og Bøjskov og Grevskabet Reventlow-Sandbjerg. Ved Genforeningen 1920 gik Sønderborg Kreds uforandret over til at blive Sønderborg Amt.

#### Arkivets Indhold:

Registraturer: Arkivet er ordnet i grove Træk, og der foreligger en Fortegnelse over det. Sagerne vedr. Ærø er, saavidt gørligt, udskilt og afleveret til Landsarkivet i Odense.

1677—1767 Registraturer over Sønderborg Amtsarkiv. — 1730—1843 Registraturer over Sønderborg og Nordborg Amters Arkiv.

#### Sønderborg Amt indtil 1777:

1718—33 Amtsprotokoller (d. e. Kopibøger). — 1733—1800 Kopibøger over udgaaede Breve til Overordnede. — 1743—1802 Kopibøger over udgaaede Breve til Underordnede.

1702—61 Kommercekollegiesager. — 1732—73 Relationer fra underordnede Embedsmænd. — 1765—88 Akter ang. de nedlagte Godser Nygaard og Hjortholm paa Kegnæs. — ca. 1710—63 Forpagtningskontrakter ang. de kgl. Godser, Møller, Færger m. m. — ca. 1733—64 Korrespondance med andre Myndigheder. — ca. 1732—54 Koncepter til Amtmandens Relationer til de kgl. Kollegier. — ca. 1680—1733 Regnskaber og Notater for de bortforpagtede Godser i Sønderborg Amt. — 1717—68 Civilbøderegistre for Sønderborg Amt og Gammelgaard Len. — 1752—53 Protokol over Koncessioner, Konfirmationer, Dispensationer og Privilegier. — 1718—30 Synsforretninger. — 1745—46 Meddelelser om Sundhedstilstanden iblandt Kvæget. — 1764—68 Sager ang. Ophævelsen af Sønderborg Amt.

#### Nordborg Amt indtil 1777:

1723—49 Korrespondanceprotokoller med Bilag. (1723—30 for Østerholm og Hjortspring Len, derefter for hele Nordborg

Amt.) — 1748 Protokol over Breve til Tyske Kancelli og til Gehejmerraad von Schulin. — 1749—67 Korrespondanceprotokoller (d. e. Kopibøger) over udgaaede Skrivelser til Overordnede. — 1749—67 Korrespondanceprotokoller over Ordre, Koncessioner, Konfirmationer, Dekreter og Kendelser. — 1703—ca. 1783 Designationer over indgaaede Skrivelser.

(1665)—1761 Gamle nordborgske Sager. — 1697—1731 Sager af retslig Art. — 1718—46 Bestallinger for Embedsmænd. — ca. 1730 Resolutionsprotokol ang. Privilegier og Kontrakter fra Tiden 1625—1724. — 1695, ca. 1731—52 Koncessioner, Konfirmationer, Privilegier, Dispensationer. — 1680—1739 Inventarier, Synsprotokoller, Privilegier m. m. — 1723, 1725, 1737—49 Vidimerede Kopier af Forpagtningskontrakter, Privilegier og Koncessioner. — 1646—1735 Regnskaber for de nordborgske Godser, Udkast til Forpagtningskontrakter m. m. — 1725—34 Forvalter Jessens Regnskaber over Forvaltningen af Østerholm og Hjortspring. — 1723—30 Sager ang. det fyrstelige Østerholmske Bo og Konkurs (efter Enkehertuginde Elisabeth Charlottes Død). — 1730 Fortegnelser, indgivne af Husfoged Peter Danielsen, over Reparationer og Bygningsomkostninger paa Slottene og Ladegaardene i Nordborg Amt. — Inventarium over Nordborg Slotshave. — 1740—45 Brandvæsenssager. — 1751—68 Kommercekollegiesager samt Brandvæsenssager. — Kirke- og Skolesager fra det 18. Aarh. (især 1730—46). — 1730—49 Memorialer. — 1762—69 Beretninger og Rekvisitioner fra Nordborg Amtstue. — 1746—48 Civilbøderegistre.

Sønderborg og Nordborg Amter 1778—1805:

1794 Juli-Oktbr., 1800—03 „Berichtsprotocolle“ (d. e. Kopibøger). — 1802—03 Officialprotokoller. — 1790—1805 Journaler.

1778—83 Skrivelser fra General-Land-Økonomi- og Kommercekollegiet. — 1779—80, 1784—1805 Skrivelser fra Sundhedske Embedsmænd. — 1784—96, 1803—05 Skrivelser fra Sønderborg Amtstue og Sønder Herredsfogderi. — 1784—90, 1795—1805 Skrivelser fra Amtsforvalteren i Nordborg. — 1784—1805 Skrivelser fra Herredsfogden i Nordborg. — 1779—1805 Skrivelser fra Husfogden og Branddirektøren i Nordborg. — 1790—1803 Skrivelser fra fremmede Myndigheder. — 1801 Skrivelser fra den overordentlige Finanskommission. — 1803 Landmilitærsager. — 1803 Feltkommissariatssager. — 1803—05

Civil-, Forst- og Jagtbødesager. — 1803—05 Skrivelser fra Skovrider Würzinger, Nygaard. — 1777—80, 1782—1804 Supplikker. — 1792—93 Sager ang. Ildebranden i Nordborg 27. 4. 1792 og Hjælpen til de skadelidte. — Skolesager.

Sønderborg og Nordborg Amter 1805—50:

1805—08, 1810—24, 1827—38, 1839—51 Journaler.

1805—49 Tyske Kancellisager (med aarlige Registre over Sagerne i Pakkerne). — 1805—37, 1839—49 Rentekammersager (med aarlige Registre i Pakkerne). — 1805—06, 1819—49 Overretssager. — 1813—17, 1819—48 Danske Kancellisager. — 1805—49 General-Toldkammer- og (fra 1816) Kommercekollegiesager. — 1805—34, 1837—39, 1842 Statholderskabssager. — 1805—19 Skrivelser fra den slesvig-holstenske Landkommission paa Gottorp. — 1813—14 Sager ang. den kgl. overordentlige Militær-Regulerings-Kommission for Hertugdømmerne. — 1820—36, 1846—48 General-Kommissariats-Kollegiesager. — 1836—42 Landmilitærsager. — 1836—49 Sønrolleringssager. — 1830—49 (div. Aar) Skrivelser fra Finansdeputationen. — 1817—19, 1830—36, 1843—47 Skrivelser fra Direktionen for Statsgælden og den synkende Fond. — 1809—10 Skrivelser fra den overordentlige Finanskommission. — 1813—19 Sager ang. den kgl. Rigsbank i København. — 1807—14 Skrivelser fra den kgl. Kreditkassedirektion. — 1820 Enkekassesager. — 1826—28, 1834—35 Skrivelser fra Direktionen for den alm. Pensionskasse. — 1843—49 Skrivelser fra Generalpostdirektionen. — 1807—17, 1822—30 Kiels Sanitetskollegiesager. — 1805—18 Skrivelser fra Amtsfysikus og Distriktskirurgen. — 1832—49 Civil-, Forst- og Jagtbødesager. — 1805—22, 1826—49 Skrivelser fra fremmede Myndigheder. — 1805—07 Skrivelser fra Provst Fangel i Nordborg og den øvrige Gejstlighed. — 1815—40, 1843—49 Kirke-, Skole- og Fattigsager. — 1830—49 Skole- og Fattigvæsenssager fra Nordborg Amt. — 1805—36, 1843—49 Sønderborg Amtstue- og Sønder Herredsfogderisager. — 1805—36, 1839—49 Skrivelser fra Sundevedske Embedsmænd. — 1805—49 Nordborg Amtstuesager. — 1805—49 Nordborg Herredsfogderisager. — 1805—49 Nordborg Husfogderisager. — 1805—19, 1830—34 Nordborg Branddirektoratssager. — 1805—19 Sager angaaende Vedligeholdelsen af Indhegningen om de kgl. Skove i Nordborg Amt. — 1819—41, 1843—49 Forst- og

Jagtsager. — 1830—36, 1847—49 Sager ang.  $\frac{1}{2}$  pCt. Skatten. — 1817—19 Skrivelser fra Overlandinspektoratet. — 1815 Sager ang. den kgl. udnævnte Kommission til igen at tage Hertugdømmerne i Besiddelse. — 1808—09 Sager ang. de til Transport af Korn og Levnedsmidler til Norge rekvirerede Skibe. — 1814 Skrivelser fra Kommandanten over Als. — 1808—10 Frivillige patriotiske Bidrag. — 1817 Bestallinger, Dispensationer, Konfirmationer, Koncessioner etc.

Skrivelser fra Den slesv.-holst. Regering paa Gottorp: 1834—49 Landshøjhedssager. — 1834—49 Kirke- og Skolesager. — 1834—49 Kommunalsager. — 1834—36 Brandvæsenssager. — 1834—36, 1843—49 Vej-, Færge- og Havnesager. — 1834—36 Sager ang. Handel, Haandværk og Industri. — 1834—36 Sundhedspolisager. — 1834—36 Presse- og Politisager. — 1834—36, 1843—46 Strandingssager. — 1834—36 Fattigvæsenssager.

1850 Forst- og Jagtsager. Vej-, Færge-, Havne- og Strandingssager. Militærsager. Mølle- og Bygningssager. Oppebørselsager. Brandforsikringssager. Kontrakt-, Fæste- og Landvæsenssager. Kirke- og Skolesager.

1851—67 Journaler.

1851—71 Journalsager. Nemlig:

1860—69 I. Civil-Justitssager. — 1861—62, 1865—69 II—III. Kriminal- og Politisager. — 1851—65 IV. Medicinalsager. — 1851—71 V. Fattigvæsenssager. — 1851—65 VI. Forst- og Jagtsager. — 1851—69 VII. Vej-, Bro-, Færge-, Havne- og Kørselsager. — 1851—56, 1858, 1860—67 VIII. Militærsager. — 1852, 1854, 1862—69 IX. Handels-, Haandværks- og Industri-sager. — 1851—64, 1866—69 X. Mølle- og Bygningssager. — 1851—69 XI. Oppebørselsager. — 1851, 1856—69 XII. Brandforsikringssager. — 1851—69 XIII. Kontrakt-, Fæste- og Landvæsenssager. — 1851—69 XIV. Kommunesager. — 1851—69 XV. Blandede Sager. — 1851—60, 1862—70 XVI. Kirkesager. — 1851—70 XVII. Skolesager.

Diverse Sager:

1823 Sager ang. den kommissariske Undersøgelse af Skrivelser paa Broager Oppebørselsstue Peter Petersens begaaede Underslæb. — 1821—26 Sager ang. den i 1817 i Broballe og Helleved herskende smitsomme Sygdom. — 1830—31 Sager ang. den

smitsomme Sygdom i Oksbøl. — 1833 Sager ang. Koppeepidemien i Nordborg. — 1824 Akter i Undersøgelsessagen imod Brødrene Jacob, Johan og Peter Bruhn fra Angel ang. forøvet Vold imod Skovrider Hansen fra Dynt. — 1819—21 Reguleringen af de gejstlige Forhold paa Als og Ærø. — 1827—28 Statistiske og cameralistiske Efterretninger. — 1820—35 Opførelsen af et nyt Arresthus i Nordborg. — 1830—32 Overvejelserne om en forbedret Politioorganisation i Nordborg Amt. — 1835 Kopskatten i Nørre Herred. — 1836 Fortegnelse over Fæstestederne. — 1835 Fortegnelse over Kroerne. — 1840 Sprog-sagen. — 1840—41 Stændersager. — 1836—41, 1843—45 Sager ang. Kommunalpræstationerne. — 1843—46 Sager vedr. Overdirektionen for de kgl. Kirker paa Als og Ærø. — 1839—41 Reguleringen af Naturaltienden til Kegnæs Præstekald. — 1841—45 Reguleringen af Lysabild Sø's Grænser. — 1842—44 Vejsager. — 1864 Fortegnelse over de i Nørre og Sønder Herreders Provstier paa Als indtil 1. Oktober 1864 ansatte og konstituerede gejstlige og Kirkebetjente. — 1866—69 Krigsskader i Sundeved. — 1864—69 Understøttelse af de krigslidte Sønderborgere.

1795—96 Konditionerne, hvorpaa flere Domænegodser er bleven nedlagte, samt Beskrivelse af disse Godser. — 1735, 1750, 1817 Koncessioner til Skomagere, Snedkere og Glarmestre i Nordborg. — 1783 Lister over Haandværkere og andre Næringsdrivende. — 1803 Kommissionsprotokol for Kommissionen til Skattereregulering i Nybøl Herred.

Af de fra Kiel afleverede Sager skal anføres:

1711—1827 Sager ang. Embedsmændene. — 1697—1799 Forst-, Jagt- og Mosesager. — 1708—61 Byggesager ang. Sønderborg Slot. — 1718 Specifikation af de kgl. Bygninger i Sønderborg Amt. — 1731—72 Byggesager ang. Nordborg Slot. — 1766 Salget af Nordborg Slot. — 1733 Østerholm Slot. — 1730—65 Forskellige Slotte, Møller og Broer i Nordborg Amt. — 1765—1804 Hart Sø. — 1723—96 Søer i Nordborg Amt. — 1619—1800 Landvæsenssager (bl. a. 1638—1751 Vilkaarsbreve. 1703—96 Øde Bol og Kaad). — ca. 1700 Kopi af Jordebog for Sønderborg Amt. — 1699—1700 Jordebog for Gammelgaard Len. — 1750—89 Udskiftningsager. — 1698—1798 Handel, Skibsfart. Haandværkere, Privilegerede. — 1698—1756 Sønderborg

Færge. — 1707—89 Mommark, Hardeshøj og Brunsnæs Færger. — 1730—86 Hardeshøj Færge (og en lille Færge ved Steghoved).

1669—1756 Gammelgaard. — 1720—1823 Nygaard og Hjortholm. — 1726, 1736—61 Kegnæsgaard. — 1761—86 Krammark. — 1771—83 Forpagtning af Lundsgaard. — 1726, 1740—46 Majbølgaard. — 1688—1764 Rønhave og Sønderborg Ladegaard. — 1781—85 Forpagtning af Skodsbølgaard. — 1730—72 Nordborg Ladegaard. — 1717—73 Frederikshof og Mjølsgaard. — 1723—86 Østerholm og Hjortspring Ladegaarde.

1666—1848 Sager vedr. Sønderborg By. — 1738—1809 Sager vedr. Nordborg Flække.

1676—1836 Kirke- og Skolesager i Almindelighed. — 1565—1867 Kirke-, Skole- og Fattigvæsenssager for Sønderborg By og Amtets forskellige Sogne (ordnet sognevis).

#### Amtmandens Jurisdiktion:

1700—1729 Retsprotokoller for Nordborg Hofret. — 1717—21, 1725—27, 1733—41, 1753—60 Dekretprotokoller for Sønderborg Amt. — 1784—1846 Dekretprotokoller for Sønderborg og Nordborg Amter. — 1847—50 Dekreter. — 1804—37, 1843—50 Forhørsprotokoller. — 1819—50 (div. Aar) Bilag til Forhørsprotokollen. — 1845—50 Contraventionsprotokoller (ang. Overtrædelser imod givne Rettigheder og Privilegier, bl. a. Krybskytterisager). — 1805—30, 1836—42 Ansøgninger. Stævninger o. l.

#### Udskrivningsvæsenet:

1740 Lægdsrulle for Ulkebøl, Hørup, Kegnæs, Lysabild og Tandslet Sogne. — 1753, 1842—58 do. for Sønderborg Amt. — 1854, 1863—68 do. for Nybøl Herred. — 1864 do. for Sandbjerg, Ballegaard og Bøjskov Godser. — 1842—68 do. for det fyrstelige Augustenborgske Distrikt. — 1842—68 do. for Nordborg Amt. — 1843 Sørulle for Sønderborg Amt. — 1851 do. for Als Sønder Herred og for Nybøl Herred. — 1843, 1850, 1851 do. for Nordborg Amt. — 1864 do. for Sønderborg og Nordborg Amter. — Forskellige Af- og Tilgangslistes.

#### Forskellige Kirkevisitatorialsager:

1838—39 Sager ang. Regulativ over Fordelingen af Embedsforretningerne imellem de 2 Præster i Ullerup og imellem



Fræsterne i Broager. — 1850 Akter ang. Diakonen i Ullerup. — 1864 Ansøgninger om Ulkebøl Degne- og Skolelærerkald. — 1843—47 Sagen imod Pastor Hagen i Nybøl. — 1830—36 Akter ang. St. Jørgens Hospital i Sønderborg. — 1751—1865 (div. Aar) Regnskaber for samme.

Kommissariatet for Grevskabet Reventlow:  
1865—71 Sager.

### **Sønderborg Landraadsarkiv 1867—1920.**

Der foreligger en Akthæftefortegnelse til Arkivet, hvis Indhold svarer til Haderslev og Aabenraa Landraadsarkiver. Kirkevisitatorialarkivet 1864—85 findes væsentligst anbragt her, dog findes der ogsaa en Del Kirkevisitatorialsager i Provstearkiverne.

### **Sønderborg Kredsudvalgsarkiv 1889—1920.**

Der foreligger ingen egentlig Akthæftefortegnelse, men en fyldig Afleveringsdesignation. Indholdet svarer til Haderslev og Aabenraa Kredsudvalgsarkiver.

## **5. Tønder Amt.**

Tønder Amt bestod af de 5 Gestherreder: Tønder, Højer, Slogs, Kær og Lundtoft, de 2 Marsk-Herreder: Bøking og Viding, samt af Øerne Sild (med Undtagelse af List) og Østerland-Før. 1665 blev 3 Plove indlemmet i Tønder By. Ved Ophævelsen af Svabsted Amt 1702 blev Bordelum Fogderi henlagt til Tønder Amt, men 1713 igen udskilt heraf og henlagt under Flensborg Amt. 1785 blev det henlagt til det nystiftede Bredsted Amt, dog kom 2  $\frac{5}{32}$  Plov, beliggende i Læk, Enge og Stedesand Sogne, tilbage til Tønder Amt. Godserne Solvig i Slogs Herred og Kogsbøl og Søndergaard i Højer Herred, der i første Halvdel af det 17. Aarhundrede var bleven købt af de gottorpske Hertuger, maa i hvert Fald fra 1722 regnes med til Amtet. Ved Fordelingen 1777 af Slesvig Domkapitels Gods og Maarkær Amt blev Fogderierne Stedesand og Haksted i Kær Herred og Fogderiet Karlsruua i Slogs Herred henlagt til Tønder Amt. Ved Patent af 23. Decbr. 1796 blev Bredevad Fogderi af det Lindevedske Gods, bestaaende af Fæstere i Slogs og

Kær Herreder, indlemmet i Tønder Amt. Ved Resolution af 19. Maj 1807 blev 18 Gaardmænd, 2 Parcellister og 5 Inderster i Tombøl, der hidtil havde hørt til Grøngrøft Gods, indlemmet i Lundtoft Herred. 1835 blev nogle faa Inderststeder i Bønderby lagt fra Haderslev til Tønder Amt. Den 17. September 1850 blev Løgumkloster Amt underlagt Amtmanden i Tønder i Stedet for Amtmanden i Aabenraa, og s. D. blev Lundtoft Herred og Lovtrup By henlagt fra Tønder Amt til Aabenraa Amt, Støttelund Gods lagt fra Lundtoft Herred til Slogs Herred, medens Byerne Todsbøl, Gaaskær, Smedager, Vollerup og Rebbøl, alle i Bjolderup Sogn, blev lagt fra Tønder Amt til Aabenraa Amt. Ved Patenterne af 3. Juni 1853 og 6. Februar 1854 blev de adelige Godser og de octrojerede Koge lagt under Amtet.

Efter Fredsslutningen 1864, hvor de kongerigske Enklaver blev afstaaede, lagdes ved Bekendtgørelse af 20. November 1864 Lø Herred og Møgeltønder og Ballum Birker samt Vesterland-Før, Amrom og Nordenden af Sild til Tønder Amt. Ved Forordning af 22. September 1867 oprettedes Tønder Kreds af de saaledes ændrede Tønder og Løgumkloster Amter, idet de i andre Amter enklaverede Dele af Løgumkloster Amt udskiltes, medens Rømø lagdes til Tønder Kreds.\*)

Ved Grænsedragningen 1920 kom Tønder, Højer, Lø og Slogs Herreder til Danmark. Disse sammen med Hviding Herred udgør ifølge Lov af 28. Juni 1920 det nuværende Tønder Amt.

I Henhold til Arkivoverenskomsten af 15. Decbr. 1933 mellem Danmark og Tyskland er der til Tyskland afleveret de væsentligste Arkivalier, som angaar den Del af det tidligere Tønder Amt, som ligger Syd for den nuværende Statsgrænse (Syd-Tønder Kreds). Sager, som angaar det hele Amt, eller som ikke let kan udskilles, forblev ved Arkivudvekslingen der, hvor de var. Som Følge deraf findes der iblandt de i Statsarkivet i Kiel beroende Arkivalier fra Tønder Amtsarkiv en Del, der vedrører den Del af Amtet, der nu henhører til Danmark, ligesom der ogsaa iblandt de i Landsarkivet i Aabenraa beroende Tønder Amtsarkivalier, især blandt Journalsagerne

---

\*) Se: Ludwig Andresen: »Von der schleswigschen Amtsverwaltung zur preussischen Kreisverwaltung in Tondern« i »Festgabe Anton Schifferer« (1931).



1850—70, findes Sager, der angaar den Del af Amtet, som nu henhører til Tyskland.

#### Arkivets Indhold:

Registraturer: Af en Registratur, optaget o. 1789, mangler de 2 første Bind, medens det 3. Bind findes, omfattende Magasin- og Kommissariatssager, Militærsager, Brandasurancensager, Dige-, Vandaflednings-, Vej- og Brosager, Udskiftningssager, Kvægsygesager, Kolonistsager og specielle Kommissionssager. — 2 Bind Registraturer omfattende Arkivet for Tiden 1789—1812 mangler. — Derefter er paabegyndt en Registratur over Arkivet 1812—28 i 2 Bind, men den er ikke fuldført. 1850—52, 1861—62 findes nogle Registraturer. I hvert Fald nogle af de manglende Registraturbind skal findes i Statsarkivet i Kiel.

1809—13 Journaler over udgaaede Breve. — 1800—72 Journaler.

Sagerne indtil 1849 er ordnede efter samme System som Registraturerne; Registreringen er blot ikke bleven fuldført. Sagerne er ordnede efter nedennævnte „Rubrikker“. For Tiden efter 1812 er der kun smaa Lakuner i Rækkerne. Der anføres derfor kun Begyndelsesaaret for de forskellige „Rubrikker“ og Lakunerne for Tiden før 1812. De manglende „Rubrikker“ (med Undtagelse af Rubrik 6. Lundtoft Herred, som synes at være bortkommet) er afgivet til Tyskland.

1426 ff Rubr. 1. Forordninger og Patenter. — 1703—86, 1812 ff Rubr. 2. Reskripter, der har vim legis. — 1812 ff Rubr. 4. Tønder Herred. — 1812 ff Rubr. 4. Højer Herred. — 1801 ff Rubr. 5. Slogs Herred. — 1826 ff Rubr. 13. Solvig, Kogsbøl og Søndergaard Kommuner. — 1812 ff Rubr. 14. Tønder By. — 1824 ff Rubr. 15. Slottet og Slotsgrunden. — 1805—06, 1815 ff Rubr. 17. Tønder og Højer Herreder generaliter. — 1812 ff Rubr. 18. Gestherrederne generaliter. — 1705—92, 1807—98, 1812 ff Rubr. 21. Tønder Amt generaliter. — 1777, 1809 ff Rubr. 22. Skrivelser fra Nabojurisdiktionerne. (Fra 1832 delt i Rubr. 22. Skrivelser fra tyske Nabojurisdiktioner og Rubr. 23. Skrivelser fra danske Nabojurisdiktioner.) — 1802—28 Rubr. 23. Kirke-, Skole- og Fattigvæsenssager. — 1811 ff Rubr. 24. Forpagtnings- og Rekognitionssager. — 1805 ff Rubr. 25. Strandsager. — 1812 ff Rubr. 26. Told- og Licenssager. — 1812 ff

Rubr. 27. Skov-, Mose- og Jagtsager. — 1808 ff Rubr. 28. Magasin- og Kommissariatssager. — 1737 ff Rubr. 29. Landmilitærsager. — 1703 ff Rubr. 30. Sønrolleringssager. — 1810 ff Rubr. 31. Brand- og Assurancesager. — 1703, 1806 ff Rubr. 32. Dige- og Vandafledningssager. — 1810 ff Rubr. 33. Vej- og Brosager. — 1796—1817 Rubr. 35. Kvægsygen. — 1820 ff Rubr. 39 (efter 1828: Rubr. 34). Koncessionssager.

Sagerne 1850 — ca. 1872 er ogsaa ordnede systematisk. Ordningsarbejdet er dog ikke gjort færdigt. Inddelingen er ikke helt ensartet, og der er kun sket enkelte Tilløb til en Registrering (se foran under: Registraturer). I Hovedsagen er Sagerne delt i følgende Afdelinger: Offentlige Bekendtgørelser. — Civil-Justitssager. — Kriminalssager. — Politisager. — Fattigvæsenssager. — Militærsager. — Handels-, Haandværks-, Industri- og Koncessionssager. — Post-, Told- og Forstvæsenssager. — Vej- og Brosager. — Dige- og Vandafledningssager. — Konfirmationssager. — Domænesager. — Brandvæsenssager. — Stempelpapirsager. — Bødesager. — Strandingsager. — Landvæsenssager. — Regnskabssager. — Kgl. Skatter og Afgifter. — Kommunesager. — Medicinalsager. — Embedsmandssager — Forskelligt.

Diverse Sager: 1845 Reguleringen af Grænsen imellem Ribe og Tønder, Haderslev og Aabenraa eller Løgumkloster Amter. — 1850 Løgumkloster Amts Sammenlægning med Tønder Amt og Lundtoft Herreds med Aabenraa Amt. — 1830—45, 1859 Tønder Amtmandsbolig. — 1804—71 Embedsmændene. Indberetninger fra Justits- og Politiembedsmændene m. m. — 1744—1872 Skattesager. — 1819—71 Sager ang. Haandværkere og Næringsdrivende. — 1817—72 Fæstesager. — 1811—76 Veje, Vandafledninger, Søer, Stormfloder m. m. — 1857—73 Brandsager. — 1852—72 Sundhedsvæsenet. — 1803—71 Folketællinger. — 1834—60 Stændervalgsager. — 1855—63 Sager ang. Rigsraadsvalgene.

Forskelligt. Heri: ca. 1691—1802 Sager ang. de Grøngaardske Enge; 1749—64 Fribønderne i Slogs og Kær Herreder; Kongens Rejse 1824; 1849—50, 1861—62 Sager ang. Tvangslaane; 1848 Undersøgelsessag imod Apoteker Nagel fra Højer; 1853—60 Stoltelund Gods; 1859 Forpagtningen af de slesvigske Østersbanker; 1864 Tønder Seminarium; 1830—32 Kommissio-

nen til Undersøgelse af Amtsforvalter Clausens og Fuldmægtig Carstens' Embedsførelse.

Af de fra Kiel afleverede Sager skal anføres: 1667—1711 „Designation der Menggüter in Lundtoft Harde“. — 1699—1802 Forholdet til Schackenborg Grevskab og Trøjborg Gods. — 1535 Grænsen imellem Østerby og Toghale. — 1703—1805 Forskellige Grænsesager. — 1851 Tønder Herreds Rettersted. — 1703—1811 Domænesager.

1691—1745 Bøgvad. — 1762—1809 Bremsbøl. — 1757—66 Dyrhus. — 1736—83 Gørrismark. — 1704—1801 Grøngaard. — 1691—1789 Hajstrupgaard. — 1695—1823 Hestholm, Mejerholm, Okholms og Bremsholms Jorder. — 1674 Højergaard. — 1706—1825 Kogsbøl og Søndergaard. — 1704—1803 Søgaard. — 1687—1822 Solvig. — 1706—1809 De Elhemske og Solvigske Enge. — 1731—1801 Store Tønde og Bimbøl.

1743—83 Landvæsenssager. (Heri: 1757—78. Det saakaldte Schæferi i Kravlund.) — 1741—1809 Udskiftningssager. — 1641—1814 Møllesager. — 1689—1797 Haandværkere paa Landet. — 1656—1852 Vej- og Brosager. — 1702—1821 Dige-, Kogs- og Vandafledningssager. — 1770—85 Anlæg af en Ladeplads ved Højer.

1729 Tønder Apotek. — 1722—1804 Tønder Slot. — 1663—1816 Tønder Slotsgrund. — 1729—97 Søndre Borgdige. — 1681—1712 Undersøgelseskommissioner i Tønder By. — 1726—33 Magistrat og Byfoged i Tønder. — 1643 Raadhusbygningen i Tønder. — 1726—34 Tønder Bys Privilegier. — 1831—97 Tønder Skyttegilde.

#### Amtmandens Jurisdiktion:

1803—67 Retsprotokoller. — 1823—25, 1831, 1833, 1867 Bilag til Retsprotokollen. — 1824—49 Klageskrifter („Rechtliche Vorstellungen und Bitten“). — 1850—60 Afgivne Dekreter. — 1770—1853 Diverse Retssager.

#### Udskrivningsvæsenet:

1810, 23, 31, 34, 38—40, 52—57 Lægdsruller for Tønder Amt. — 1785 Ekstrakt af Tønder, Lundtoft, Slogs og Kær Herreders Lægdsrulle. — 1800 Lægdsrulle for Slogs, Tønder og Højer Herreder. — 1809, 41—49 for Gestherrederne. — 1860—65 for Viding Herred, Kogene, Slogs og Tønder-Højer Herreder samt Tønder Købstad. — 1770—1809 for Tønder Herred.

— 1806—09 for Tønder Herred og Solvig Kommune. — 1860—70 for Tønder og Højer Herreder. — 1775—1805 for Slogs Herred og Solvig Kommune. — 1806—09, 52—65 for Slogs Herred. — 1768—1807 (div. Aar) for Lundtoft Herred. — 1790—1805 for Hestholm, Rudbølkog og Hajstrupgaard. — 1861 for 2. Angler Godsdistrikt. — 1860—65 for Kogene og Kancelligodserne. — 1847—68 for Løgumkloster Amt. — 1863—70 for Enklaverne. — 1865—70 for Rømø Nordland. — 1813—67 Søruller. — 1827—65 (div. Aar) Af- og Tilgangslistes. — 1807—53 Sessionsprotokoller. — 1803—63 Sessionssager.

#### Kirkevisitatorialsager:

1858—78 Journaler. — Sager, bl. a. 1832—34 Forpagter af Solvig Outzens Strid med Kirkejuraterne i Hostrup Sogn. — 1860 Haand- og Spandtjeneste til Kirker og Skoler i Tønder Provsti. — 1856—62 Visitationsprotokol over Kirkers og Skolers Bygninger og Inventar. — Skolesager.

#### Provstisager:

1804—85 Regnskabsbog for den for de Tønderske Amtsskoler samlede Skolefond. — 1804—82 Regnskabsbog over den aarlige Fordeling af de de Tønderske Amtsskoler af det Popsenske Legat tillagte 300 Rdl.

#### Af Afleveringen fra Kiel:

1787 Kirker i Schackenborg Grevskab. — 1593—1859 Kirkesager (ordnet sognevis). — 1776—1800 Skole- og Fattigvæsenessager i Møgeltønder, Daler, Emmerlev og Ballum. — 1745—1845 Skolesager (ordnet sognevis). — 1747—1800 Gaver til Kirken og de fattige i Rinkenæs.

#### Tønder Overdiggrevskabssager:

1823 ff Sager. — 1827—62 Inddigningen af Ny Frederikskog. — 1860 Reglement for Bestyrelsen af Politiet og for Arbejdernes Forhold under Inddigningen af det mellem Højer og Viding Herreder beliggende Forland.

#### Tønder Landraadsarkiv ca. 1870—1920.

Der foreligger ingen Akthæftefortegnelse, men derimod nogle Afleveringsdesignationer, efter hvilke Arkivet foreløbig er anbragt. Arkivet svarer til Landraadsarkiverne i de andre sønderjydske Amter.

**Tønder Kredsudvalgsarkiv**

er ikke afleveret til Landsarkivet.

**Tillæg.****Ribe Stiftamt.**

Følgende Sager vedrørende Enklaverne er afleveret af Landsarkivet i Viborg:

1800—28 Indkomne Breve ang. Lø Herred, Møgeltønder og Ballum Birker. — 1729, 1777—79 Sager vedr. Rømø. — 1800—28 Indkomne Breve vedr. Rømø. — 1829—34 Journalsager vedr. Enklaverne. — 1663 Jordebog over de sønderjydske Dele af Riberhus Amt. — 1688 Riberhus Amts Matrikel. — 1769—89 Sager ang. Fællesskabets Ophævelse og Udskiftningen. — 1788—1851 Landvæsenskommissionsforretninger. — 1800 Hoveireglement for Trøjborg Gods. — 1795—1822 Forligskommissionsprotokol for Rømø og List samt Lø Herred. — 1783—1851 Forskelligt.

Følgende Sager er efter Afstaaelsen 1864 afleveret fra Ribe Stiftamt til Tønder Amt og sammen med Tønder Amtsarkiv afleveret til Landsarkivet:

1840—64 Sager vedr. Enklaverne, bl. a.: Ekstrakter fra Lø-Møgeltønder Herreders Skiftebog og Indberetninger om Hove-riets Afskaffelse paa Schackenborg. — Udskrifter af Landvæsenskommissionsprotokollen, Hartkornslister og Skatteberegning for Ribe Amts blandede Distrikter. — 1846 Afskrift af den nye Matrikel for det blandede Distrikt.

## II. OPPEBØRSELSARKIVER.

### A. AMTSTUEARKIVER.

Amtsforvalteren (tidligere Amtsskriveren, Borgskriveren) var Oppebørselsbetjent, og paa Amtstuen indbetaltes de forskellige Afgifter, først og fremmest Landgilden og den store Mangfoldighed af Skatter. Desuden førte Amtsforsvalteren almindeligvis Skyld- og Panteprotokollerne (se Indledningen til Retsbetjentarkiverne). Amtsforsvalterens Regnskaber, Amtsregnskaberne, indsendtes hvert Aar til Rentekammeret til Revision og findes ofte nogenlunde fuldstændigt bevaret i Rigsarkivet fra Slutningen af det 16. Aarhundrede. Tønder Amtsregnskaber er dog for Størstedelens Vedkommende i Statsarkivet i Kiel. I Amtstuearkiverne findes der kun Amtsregnskaber (Koncept eller Afskrift) fra forholdsvis ny Tid (Tønder A. fra 1722, Aabenraa A. fra 1783, Sønderborg A. fra 1788). Amtstuedistrikterne faldt i det væsentlige sammen med Amternes Omraade, dog har Tønder, Haderslev og Sønderborg Amter i lange Tidsrum været delt i to Amtstuedistrikter.

Amtstuerne ophævedes ved Regeringens Bekendtgørelse af 17. Februar 1868, og deres Forretninger blev i det væsentlige overdraget til de nyoprettede Skattekasser.

En ret betydelig Del af Amtstuearkiverne, især de haderslevske, er afleveret fra Kiel. Der redegøres særskilt for disse Akter, idet en Del af dem (Arkivfortegnelser, Korrespondanceprotokoller, Jordebøger m. m.) dog af praktiske Grunde er opført sammen med Sager, der er afleveret fra Embederne.

Litteratur: Laurids Skau: Fremstilling af Haderslev Amts økonomiske Forhold (1863), A. C. A. Kierulf: Om Beskatningen i Haderslev Amt (1865), Ludwig Andresen: Von der Schlesw. Amtsverwaltung zur Preussischen Kreisverwaltung in Tondern (i Festgabe Anton Schifferer, 1931).

#### I. Haderslev Amtstue:

Indtil 1752 var der kun een Amtstue for Haderslev A., som 24. Oktober d. A. deltes i to, en for Østeramtet (Gram, Tyrstrup og Haderslev Herreder) og en for Vesteramtet (Frøs og Kalvs-lund, Hviding og Nørre-Rangstrup Herreder).

1604/05, 1629 Jordebøger. — 1721 Undersøgelse og Taksation af Ladegaardene og de bortforpagtede Jorder.



## 2. Haderslev Østeramtstue:

1790, 1848 Amtsregnskaber. — 1721 Oppebørselsregister for Haderslev H. — 1773—1837 Hovedbøger. — 1866—67 Hovedbøger for Gram og Tyrstrup Herreder. — 1848 Oppebørselsregister for Ridefogden i Tyrstrup H. — 1803 og 1857/58 Huskat-Registre for Haderslev By. — da. 1855—63 Grund-Kataster for Haderslev By. — 1838—60 Chausseevæsnet. — Sager ang. Bondefogder, Sandemænd, Helligdagsfogder m. fl.

Desuden findes en Del Udstykningssager fra Skrydstrup og Vedsted Sogne, forskelligt ang. Jurisdiktionsomlægningerne 1850 og 1859 og vedr. Indlemmelsen af de 8 Sogne i Kongeriget 1864. Endvidere Skyldsætningsregistre fra Aller S., Bevtøft Distrikt, Bjerning, Fjelstrup og Hammelev Sogne, Højrup Distrikt, Jegerup, Jels, Magstrup, Moltrup, Nustrup, Oksenvad, Skrydstrup, Tyrstrup og Vedsted Sogne.

Fra Kiel er afleveret en Række Akter:

1755—1864 Embedsmænd. — 1710—1863 Enkelte Skatter og Afgifter. — 1733—1834 Kontributionsregistre. — 1802 ff Skattereguleringsprotokoller. — Registre og Regnskaber vedr. Bankhæftelsen 1813. — 1809—67 Statsgældsager. — 1768—1867 Fæste og Ejendom. — 1704—1891 Landvæsenssager (bl. a. vedr. Salget af Ladegaardene og Udstykningen i de enkelte Sogne). — 1803—66 Kirke- og Skolesager. — 1691—1867 Møllsager. — 1702—1865 Veje og Broer samt Færgesager. — 1805—67 Skov- og Jagtsager. — 1716—1866 Privilegier, Koncessioner og Næringssager. — 1813—67 Militærsager. — 1706—1867 Forskelligt.

## 3. Haderslev Vesteramtstue:

1835 Fortegnelse over Arkivet. — 1754—65 Protokol over Korrespondance med Sognefogderne samt andre Ekspeditioner. — 1752—73 Kopibog over Kammerreskripter. — 1752—92 Kopibog over Relationer og andre Breve. — 1760—67 Protokol over Korrespondance med Kassereren ved den rendsborgske Krigskasse. — 1690—1716 (div. Aar), 1727—1777 Jordebøger for Vesteramtet (1737—1768 delt efter Herreder). — 1778—82 Oppebørselsregistre. — 1818—27 (div. Aar) Oppebørselsregistre for Hviding og Nørre-Rangstrup Herreder. — 1756—1850, 1866—1867 Hovedbøger. — 1813—36 Beregning over Grund- og Be-

nyttelsesskatten efter Frdn. af 9. Juli 1813. — 1803—04 Landskatregister for Frøs og Kalvslund Herreder. — 1848 Taksationsprotokol over Indkomstskat for Frøs og Kalvslund Herreder. — 1865 Landskatregister for Hviding og N.-Rangstrup Herreder. — 1773—1802 Fæstegebyrer. — ca. 1796—1850 Sager ang. det adelige Gods Lindeved. — 1775—79 Tørninggaard og Ladegaard.

Fra Statsarkivet er der, foruden en stor Del af ovennævnte Arkivalier, afleveret en Række værdifulde Akter, der rækker helt tilbage til 1683:

1753—1869 Oppebørselsvæsnet i Almindelighed. — 1683—1867 Særlige Oppebørsler og Skatter (bl. a.: 1689 Hviding Herreds Register over Maanedsskat, Kopskat m. m., 1698—1838 Kontributions- og Landskatregistre fra Vesteramtet, 1704—09 Regnskaber over Tolden ved Roager, Lindetskov og Toftlund, 1732—1863 Forsk. Kontributions- og Oppebørselsregistre). — 1752—1867 Fæste og Ejendom (bl. a.: 1752—1862 Fæsteregistre, 1755—1854 Fæstebreve og Kontrakter). — 1722—1868 Landvæsenssager (bl. a.: Udskiftningssager, Bortlicitation af Jord, Kroer m. m.). — 1775—1857 Oeconomica. — 1691—1869 Kirke-, Skole- og Fattigsager (bl. a.: Kirkeregnskaber: 1754—1760 Kirkerne i Hviding og Nørre-Rangstrup Herreder, 1769—1825 Kirkerne i Tørninglen). — 1767—1867 Militær- og Krigssager. — 1800—62 Kanaler og Veje. — 1820—67 Kommunal-sager. — 1756—1874 Forskelligt (bl. a.: 1756—1849 Brandgildesager, 1770—1860 Fremmede Undersaatter, 1771—1867 Statistiske og tabellariske Efterretninger, 1828—65 Brugen af det danske og tyske Sprog og 1870—74 Ang. den finansielle Ud-ligning mellem slesv. og danske Distrikter).

#### 4. Aabenraa Amtstue:

1768 Fortegnelse over Arkivet. — 1671—1802 Indgaaede Breve. — 1783—1867 (div. Aar) Amtsregnskaber. — 1691—ca. 1702 Protokol over Restancer. — ca. 1809—57 Fæstesager. — 1764—1838 Fæsteafløsningssager. — Møllesager (især Bollerslev Arveforpagtningsmølle). — Sager ang. Bollerslev Distrikt. — 1791—1851 Kirkeregnskaber. — 1771—1821 Præstevalgspotokol. — 1782—1850 Præstevalgssager. — 1831—58 Protokol over Beretninger vedr. Udskiftninger („Berichts-Protokoll“).

Endvidere findes der en Del Sager vedr. forskellige Skatter 1813—51, ang. Statsobligationer 1859—63 samt nogle Militærsager.

Akterne fra Kiel er ordnet paa sædvanlig Vis: 1709—1843 Almindeligt og Forskelligt (af særlig Vigtighed er et Inventarium fra 1709, der giver Oplysning om Amtets Bygninger og hver enkelt Gaards Forhold). — 1833—34 Arkivet. — 1665—1869 Oppebørselssager og Afgifter. — 1704—1865 Jordebøger, Taksationsregistre og Hovedbøger (foruden nogle Udskiftningsakter findes der værdifulde Taksationsregistre: Rise H. 1704 (med indgaaende Beskrivelse af hver Gaard, dens Ottingstal, Udsæd, Besætning m. m.) og hele Amtet 1705, 1709 og 1736). — 1736—1842 Domænesager (St. Jørgensgaard, Aabenraa Ladegaard og Risegaard). — 1741—1855 Landvæsenssager. — 1737—91 Teglværker. — 1767—1849 Fiskerisager. — 1681—1838 Møllesager. — 1734—1822 Krosager. — 1785—1823 Postvæsen. — 1776—1832 Militærsager.

#### 5. Flensborg Amtstue:

Hvad der findes af dette Arkiv er afleveret fra Kiel og angaar kun Bov Sogn:

1670—1840 Frigaarden i Kollund. — 1703—1821 Ladegaarden Kragelund. — 1792—1829 Salget af Rønsdam.

#### 6. Sønderborg Amtstue:

1803, 1802—26, 1802—51 Registraturer. — 1740—78, 1787—1800 Brevbøger og Korrespondanceprotokoller (omfatter ogsaa delvis Toldforvalterembedet). — 1842—55 Indgaaede Skrivelser. — 1788—1853 Amtsregnskaber. — 1854—62 Kassebøger. — 1716—62 Registre over Kontribution og Fæsteafgifter. — før 1671, 1700, 1722 Jordebøger. — 1668 Matrikel over Sønderborg og Nordborg Amter. — 1783—92 Sager ang. den nye Matrikulering af Parcellerne paa Kegnæs. — 1742—1802 Bødesager. — 1764 Kgl. Resolution ang. Indtægterne fra Sønderborg Slot, Rønhave, Ladegaard, Kegnæsgaard og Majbølgaard.

Sagerne fra Kiel: 1747—84 Amtsforvalteren og Oppebørselssager i Almindelighed. — Godser og Len i Sønderborg Amt (bl. a. Jordebøger over Hjortholm, Majbølgaard og Nygaard Len fra det 17. Aarhundrede). — 1747—1865 Landvæsens- og Udskiftningsager m. m. — 1832—54 Færgesager.

## 7. Oppebørselsstuen i Broager:

Hvad der findes af dette Arkiv, er næsten udelukkende afleveret fra Kiel.

Efter at Nybøl Herred i 1779 var blevet indlemmet i Sønderborg Amt, var Herredsfogden ogsaa Husfoged og Oppebørselsbetjent, hvorfor der muligvis er enkelte Ting i Oppebørselsstuens Arkiv, som egentlig hører hjemme i Husfoged- eller Retsbetjentarkivet.

1845— Registratur. — 1860—68 Korrespondancejournal. — 1782, 1783, 1792, 1832—33 Hovedbøger. — 1758—79, 1804, 1834, 1844 Forskellige Oppebørselsregistre. — 1866 Husskatregister. 1804—60 Almindelige Sager og Akter angaaende Arkivet. — 1758—1862 Afgifter, Naturalpræstationer og Hoveri. — 1748—1831 Jordebøger, Udskiftningsakter og Opmaalingsinstrumenter. — 1702—1861 Fæstesager, ordnet efter Landsbyer. — Krigene 1848—50, 1864. — 1755—1835 Godser og Godsregnskaber (angaaer især Blansgaard, hvorfra der er Godsregnskaber fra Tiden 1780—1835).

## 8. Nordborg Amtstue:

ca. 1832 Fortegnelse over Arkivet. — 1792—93, 1860—61 Hovedbøger. — 1767—1849 Sager ang. Parcelleringen af Mjelsgaard, Frederikshof og Østerholm. — 1793 f Sætningsregister over Mjelsgaard og Østerholm Len. — 1823—25 Korrespondance og Dokumenter ang. de nye Jordebøger for Nordborg og Hjortspring Len. — 1731—45 Eksekutionsordrer.

Sager fra Kiel: 1782—1854 Oppebørselssager i Almindelighed og enkelte Skatter og Afgifter. — 1771—94 Jordebøger (Udskiftningsakter). — 1773—1857 Fiskeri, Søer og Damme. — 1798—1848 Møller og Kroer. — 1807—11 Militær- og Krigs-sager. — 1724—83 Embedsmænd.

## 9. Tønder Amtstue:

I hvert Fald fra omkring 1661 fandtes der to Oppebørselsstuer i Tønder Amt, et Landskriveri for Marskherrederne Bøking og Viding samt Øerne og en Amtstue for Geestherrederne: Lundtoft, Slogs, Tønder og Højer samt Kær Herreder.

Tønder Amtstuearkiv er det bedst bevarede af de nord-slesvigske Amtstuearkiver og indeholder et meget værdifuldt Materiale, især til Belysning af den økonomiske Historie. En

Del af de Akter, som angik den nuværende Syd-Tønder Kreds, blev i 1936 afleveret til Tyskland, mens Landsarkivet til Gengæld modtog en Del Lokalakter fra Statsarkivet i Kiel, som dog — foruden Arkivalierne ang. Egnene Syd for Grænsen — beholdt alt, hvad der angik Amtet i Almindelighed.

Ca. 1731—1813 Registraturer. — 1732—1870 (div. Aar) Kopibøger over udgaaede Breve. — 1811—69 Journaler over indgaaede Breve. — 1764—1869 Korrespondancesager (delvis ordnet efter de Myndigheder, der har afsendt Brevene, især Amtet). — 1722, 1727—1867 Amtsregnskaber (med Bilag). — 1799—1867 Notater til Amtsregnskaberne. — 1647 Pligtregistre for Slogs, Højer og Kær Herreder. — 1708—1829 (div. Aar) Oppebørselsregistre. — 1778—95 Oppebørselsregistre for Domkapitlets og de maarkærseke Undersaatter. — 1708—1828 Oppebørselsregistre for Kogsbøl og Søndergaard. — 1772—ca. 1851 Oppebørselsregistre over forskellige Skatter, Bankrenten samt andre Afgifter. — 1713—1850 Restanceregistre. — 1755—80, 1835—71 Hovedbøger. — 1808—30 Oppebørselsjournaler. — 1719—21, 1756—80, 1807—68 Kassebøger. — 1721—30, 1796—1827 Register over Afgifter fra de enkelte Sogne. — 1830—67 Omskrivningssager (5: Sager vedr. Ændringer i Amtsregistrene, foranlediget ved Ejendomshandler). — Endvidere en Del Sager vedr. de enkelte Skatter 1762—1853, Bankrenten 1830—48 og Magasinkorn og Naturalleverancer 1848—69. — 1847—64 Sager ang. det ekstraordinære Plovtal. — 1780—1867 Oppebørsels-sager. — 1809—67 Protokoller over Anmeldelser i Boer af Fordringer paa resterende Skatter. — 1810—67 Konkursager. — 1827—67 Sager ang. Inddrivelse af herskabelige Afgifter. — ca. 1712 Taksations- og Repartitionsregister. — 1739 Protokol over de Erklæringer, som Sognefogder, Sandemænd og Repræsentanter fra hver By i Slogs H. har afgivet vedr. de af Kommercekollegiet stillede 24 Spørgsmaal.

1852 Register over det ekstraordinære Plovtal. — 1858, 1863 Register over Plovtallet, Skattetønder og Jordernes Taksationsværdi. — 1866—67 Indberetninger om Fladeindholdet af Landejendomme (ogsaa i Marskherrederne). — 1693—1844 Forskellige Matrikuleringssager. — 1720 Afskrifter af Fæstebreve. — 1708, 1760—ca. 1839 Fæsteregistre. — 1862 Register over Fæstestederne. — 1722—1868 Fæstesager.

1785—1866 Udstyknings- og andre Landvæsenssager. — 1777—1869 Sager ang. Udstykning i Enklaverne.

1794 Lægdsrulle for Lundtofte H. — 1807 Lægdsrulle for Geestherrederne. — 1810—63 Landmilitærsessionsprotokoller. — 1799—1848 Landmilitærsessionssager. — 1756—65, 1802—10, 1819—28 Fortegnelser over Betalingen til indrullerede Matroser. — 1841—54 Søsessionsprotokoller. — ca. 1818—64 Sager ang. Udskrivninger.

1751—1880 Præstevalgprotokoller. — 1857—1870 Præstevalgssager.

Endvidere forskellige Sager saasom: 1856—69 Indlemmelse af Flensborg Hospitalsundersaatter. — 1830—67 Forpagtnings-sager. — 1836—60 Stændervalg. — 1854—60 Vejsager. — 1754—1861 Kørselssager. — ca. 1830—40 Møllesager. — 1794—1808 Krohold, Bryggerier og Brænderier. — Forst- og Jagtvæsen. — 1754—1866 Strandingssager. — 1837—55 Bødesager. — 1852—60 Døvstummeinstituttet. — 1838—67 Bidrag til Straffeanstalterne. — 1713—20 Akademipenge fra Tønder A. — 1611—1869 Diverse. — 1788—1892 Forskelligt vedr. Provst Petersens Stiftelse. — 1806—69 Tønder Seminarium. — 1851—93 Edlef Petersens Legat.

Fra Kiel er afleveret: 1797—1853 Publica og Generalia (angaar Jurisdiktionsforhold). — 1707—1818 Domænesager. — 1624—1833 Sager vedr. Godser og Besiddelser, bl, a. 1624—95 Hajstrupgaard, 1695—1702 Hestholm og 1665—1803 Solvig.

#### 10. Lø Herreds, Møgeltønder og Ballum Birkers Amtstue:

Efter at Enklaverne var afstaaet til Tyskland, blev der oprettet en særlig Amtstue for dem.

1865—67 Amtsregnskaber. — 1864/65—1867 Hovedbøger. — 1865/66—1867 Kassebøger. — Register over Møgeltønder og Ballum Birkers Hartkorn efter den nye Matrikel. — Endvidere forskelligt vedr. Skatterne.

#### 11. Løgumkloster Amtstue:

ca. 1700—1834 Arkivfortegnelser (den ældste fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede). — 1713—21 Amtsprotokol (ud- og indgaaede Skrivelser). — 1767—1867 Korrespondanceprotokoller (udgaaede Skrivelser). — 1814—22 Amtstuejournal



(indkomne Skrivelser). — 1827—67 Indkomne Skrivelser. — 1823, 1826 Kopskatregistre. — 1807—66 Oppebørselsager. — 1819—36 Oeconomica (Koncessioner, Konfirmationer m. m.). — 1859—63 Sager ang. Chausseen Tønder—Brøns. — 1729—1847 Kørsel-, Spand- og Haandtjenesteregistre. — 1810—13 Skattesager.

Fra Kiel er afleveret:

1646—1845 Almindeligt og Forskelligt. — 1725—1829 Justitssager (angaar bl. a. Skyld- og Panteprotokoller). — 1632—1792 Domænesager (bl. a. 1632—1792 Løgumkloster Ladegaard og Draved Skov). — 1616—1820 Landvæsenssager (bl. a. 1616—1813 Købe- og Overladelsesktrakter). — 1770—1848 Udskiftningsager. — 1683—1867 Militærsager. — 1631—1868 Jordebøger og Register (bl. a. 1723 Jordebog, 1631—48 Plovskatregistre, 1709 Taksationsregister, 1737 Mandtalsregister for Nørre-Løgum S.).

### Tillæg.

Ribe Amtstue:

Fra Statsarkivet i Kiel er der under Betegnelsen „Lagerbücher“ afleveret en lang Række Bind, indeholdende Afskrifter af den nye Matrikel for Enklavesognene, et Bind for hvert Sogn.

#### B. SKATTEKASSER OG KREDSKASSER.

Skattekasserne indførtes ved Bekendtgørelse af 17. Februar 1868. Deres geografiske Omraade var noget mindre end Amtstuernes og faldt som Regel sammen med Amtsretternes. Foruden i Haderslev (Byen og Østeramtet) var der Skattekasser i Rødding og Toftlund (1869—71 dog i Arrild, fra 1875 forenet med Rødding til een Skattekasse, der først havde Sæde i Rødding, men samme Aar flyttedes til Toftlund). Aabenraa og Graasten (fra 1. Maj 1872 flyttet til Asbøl og Oktober s. A. til Aabenraa (Aabenraa II)). Fra 1. Februar 1874 blev Kassen atter ført tilbage til Graasten og forenet med Broager, som en Tid havde været henlagt under Sønderborg), Broager, Nordborg, Augustenborg (senere henlagt til Sønderborg, en Tid forenet med Broager (se ovenfor) og fra 1874 med Nordborg), Løgumkloster og Tønder.

Skattekassearkiverne er hverken særligt omfattende eller

af større Værdi. Vigtigst er de saakaldte „Lagerbücher“, der er anlagt ca. 1867 og saaledes indrettet, at hver Ejendom har sit Folium, som foruden Besidderens Navn og Henvisning til Hoved- og Jordebog indeholder Specifikation af Skatter og Afgifter og Oversigt over „Steuerareal, Gesamtsteuerwerth und Steuerwerth a Tonne“. De er alle afleveret fra Statsarkivet i Kiel. Desuden indeholder disse Arkiver som Regel en Del Materiale ang. de enkelte Skatter („Haussteuer, Klassensteuer, Gewerbesteuer“), undertiden ogsaa enkelte Korrespondancesager (Journaler, Akthefter). I Tønder Skattekassearkiv findes desuden: Sager ang. Distrikts-Skolefonden i Tønder A. 1872—91.

Fra 1. April 1895 nyordnedes Oppebørselsvæsenet. Skatte-kasserne ophævedes og erstattedes af Kredskasser, tre ialt: A a b e n r a a (for Aabenraa og Sønderborg Amter), H a d e r s l e v og T ø n d e r. Af Kredskassearkiverne er Haderslev det mest betydelige. Det indeholder et stort Antal Akthefter, hvori der ogsaa undertiden findes Sager fra Tiden før 1895. Over Akthefterne er der af Landsarkivet udarbejdet en specificeret Aktfortegnelse. Aabenraa Kredskasses Arkiv bestaar næsten udelukkende af Sager vedr. Rentebankrenter, Domænerenter, Grundskaterstatningsrenter og Rentegodsrenter, hver af disse med tre Afdelinger: Katastre, Akter og Oppebørselslister, mens der i Tønder Kredskasses Arkiv væsentligst findes Rentebankrentekatastre og -akter, ordnet kommunevis, samt enkelte Sager vedr. Grund- og Bygningsskatten m. m.

### C. AMTSKOMMUNALE REGNSKABER („AMTSANLAGE-RECHNUNGEN“).

Amtskommunens Indtægter stammede væsentligst fra Afgifter, reparteret paa Amtets Undersaatter („Amtsanlage“). Udgifterne var selvfølgelig noget skiftende fra Amt til Amt og fra Tid til Tid. De vigtigste var: Lønninger til Amtets Embedsmænd, Arrestforvarere, Amtsbude, Physici, Sognefogeder etc., Kriminalomkostninger (herunder Fængsler), Politiomkostninger (bl. a. ogsaa Udgifter til de sindssyge Patienter fra Amtet, som blev optaget i Daareanstalten i Slesvig), Land- og Sømilitæromkostninger (Marsch- og Rytterpenge), Bygnings- og Reparationsomkostninger (Veje, Broer, Dæmninger, Tinghuse m. m.). Efter 1867 kom der efterhaanden mange nye Poster til, bl. a. alle Udgifterne vedr. Kredsagen og Kredsudvalget, Kredsens

Administration og Forvaltningen af de forskellige „Amtsbezirke“.

Mens det tidligere havde været Amtstuerne, der havde Administrationen af de amtskommunale Midler, forvaltedes disse i tysk Tid af Kreds(kommunal)kassen eller „Amtsanlage“-Kassen. Ofte findes de amtskommunale Regnskaber baade i Amtsarkiverne og Amtstuearkiverne. Af praktiske Grunde er de nu alle samlet i en særlig Gruppe, og alle Dubletterne er kaseret.

Regnskaberne (eventuelt Regnskabssagerne) begynder i de enkelte Amter: Haderslev: 1745, Aabenraa: 1733, Løgumkloster: 1729, Sønderborg: 1804 og Tønder: 1807.

Foruden selve Regnskaberne er der — mest fra det 19. Aarhundrede — bevaret en Del Bilag dertil. Fra tysk Tid findes desuden et omfattende Materiale af Hovedbøger (Manualer), Indtægts- og Udgiftsjournaler, „Tagesabschlussbücher“ og andre Regnskabsbøger, men da mange af disse nyere Arkivalier er uden historisk Betydning, er en ret stor Del deraf kaseret.

Litteratur: Se den under Amtstuearkiverne anførte Litteratur.

### III. RETS- OG POLITIVÆSNETS ARKIVER.

#### A. RETSARKIVER INDTIL 1. SEPTBR. 1867.

De retslige Forhold i Nordslesvig var meget indviklede. Selv for Datidens Mennesker kunde det knibe med at finde ud deraf, og Jurisdiktionsstridigheder hørte til Dagens Orden. De tre vigtigste Aarsager til Forvirringen var: de blandede Jurisdiktioner, de forskellige Retsøvrigheder og Adskillelsen mellem de forskellige Former for Tingpligtighed.

Foruden Herrederne fandtes der fra Middelalderen kongelige Birker (Bondebirker), hvis Oprindelse ofte taber sig i Historiens Mørke; i flere Tilfælde maa Aarsagen til deres Oprindelse søges i deres isolerede Beliggenhed. Mange af dem forsvandt i Tidens Løb, andre eksisterede til tysk Tid. Ogsaa de gejstlige Birker var af meget gammel Oprindelse. Efter Reformationen blev de alle inddraget under Kronen, men vedblev dog at bestaa. Allerede i Middelalderen havde Adelen i nogle Tilfælde faaet Birkeret for deres Fæstere, og i 1524 blev der tilstaaet dem Birkeret for alle deres Godser, en Ret som dog ikke blev fuldt udnyttet i Nordslesvig. Ved Patenter af 3. Juni 1853 og 6. Februar 1854 ophævedes de adelige Jurisdiktioner, idet de blev indlemmet i de Herreder, indenfor hvis Omraade de laa.

De mange forskellige Former for Jurisdiktion og den ejendommelige Konservatisme i disse Forhold medførte en Forvirring med Hensyn til Retskredsene, som næppe findes noget andet Sted. Angaaende Enkeltheder henvises til Redegørelserne for de enkelte Jurisdiktioners Historie og Udvikling.

Oprettelsen af de tyske Amtsretter i 1867 raadede paa en Maade Bod herpaa og betød paa mange Omraader en Forbedring. Men med Hensyn til Retsarkivalierne gjorde det Forholdene endnu mere indviklede. De gamle Rammer blev fuldstændig sprængt, og Vanskelighederne blev ikke gjort mindre af de talrige Jurisdiktionsforandringer, der fandt Sted i den første Tid.

I Landsognene var Herredsfogden fra gammel Tid den eneste Retsembedsmand. Oprindelig Leder af Tingets For-

handling, blev han efterhaanden den egentlige Dommer. Men kun for en Tid. Andre Embedsmænd — især Amtmændene — fik efterhaanden mere og mere Indflydelse paa Retslivet. Heri skete der dog en afgørende Forandring i Tiden mellem Krigene, da Herredsfogderne atter fik overdraget alle væsentlige retslige Funktioner.

Amtmanden havde fra gammel Tid Overopsynet med Retsvæsnets, og det maa være dette, der efterhaanden har medført, at han selv fik dømmende Myndighed. Amtmandens Jurisdiktion kan flere Steder paavises i det 16. Aarhundrede, men først i de følgende Aarhundreder kom den efterhaanden til fuld Udfoldelse. Forholdene var dog meget forskellige fra Sted til Sted.

Amtmandens Slot var det naturlige Sted for Opbevaring af mistænkte Forbrydere, og det blev efterhaanden ogsaa Amtmanden, der overtog de indledende Undersøgelser i Kriminal-sager, hvilket snart udviklede sig til, at Amtshuset blev en virkelig Kriminaldomstol, der ikke blot foretog Forundersøgelser, men ogsaa afsagde Dom i mindre Sager. Var der Tale om Tugthusstraf og haardere Straffe, fældede Overkriminalretten den endelige Dom efter Amtmandens Indstilling. Herredstinget kunde stadig fungere som Kriminaldomstol, men det forekom sjældnere og sjældnere.

Amtmanden afholdt endvidere en eller to Gange aarligt de saakaldte Civilbødesessioner, hvor der idømtes Bøder for mindre Forseelser, som f. Eks. Overtrædelser af det sjette Bud, ligeledes Skovbødesessionerne, paa hvilke de mange Sager ang. Overtrædelse af Lovene vedr. Skovvæsnets, ulovlig Hugst, Skovtyveri m. m., blev afgjort.

I alle Sager, der skulde for den ordinære Herredsret, havde Amtmanden „det første Forhør“ (prima audientia eller prima cognitio), en Forligsmægling, der skulde hindre unødvendige Processer. Hvis Amtmanden ikke kunde afgøre Sagen, eller Parterne fandt Afgørelsen utilfredsstillende, blev den henvist til Herredstinget. I en Række mindre Sager, saasom Tyende-, Injurie-, Spolie (Ran)-, Aftægts-, Haandværks- og Nærings-sager m. fl. (summariske Sager) havde Amtmanden ogsaa Domsret, og her kunde Kendelsen ikke appelleres. Det samme gjaldt Smaasager, hvor Stridens Genstand ikke oversteg en

Værdi af 10 Rigsdaler. Disse Stridigheder kunde dog ogsaa indbringes for Herredsfogden.

Efter Treaarskrigen blev disse Forhold ganske forandret (Skrivelser af 14. og 19. September 1850 fra den overordentlige Regeringskommissær og af 3. Maj 1853 fra Slesvigsk Ministerium samt Anordning af 10. Februar 1851), idet Herredsfogden overtog den største Del af Amtmændenes Andel i Justitsplejens Udøvelse. Amtmanden beholdt dog Overopsynet med Justitsvæsnets, Forligsmæglingen samt Civilbødesessionerne, som efterhaanden havde mistet deres Betydning, saa de i Praksis var indskrænket til at behandle Overtrædelser af det sjette Bud. Efter at Straf for disse Forseelser var afskaffet i 1857, blev Bødesessionerne ophævet den 4. Marts 1857.

Litteratur: Neues Staatsbürgerl. Magazin III (1835) 183—211, Jahrbücher für die Landeskunde VI (1863) 119 ff.

Med Undtagelse af Haderslev Amt blev de almindelige Skyld- og Panteprotokoller ført af Amtsforvalterne, saaledes som det var bestemt i Konstitutionen af 10. September 1734. Dette Forhold blev først ændret i Tiden mellem Krigene, da Førelsen af Protokollerne efterhaanden gik over til Ting-skriveren (Aktuaren).

I Byerne var Kongens Repræsentant, Byfogden, fra gammel Tid Udøver af den retslige Myndighed og førte Forsædet paa Bytinget. Men efterhaanden formindskedes Folkedomstolens Betydning, mens Raadstueretten, Borgmester og Raad, stadig tilrev sig større og større Indflydelse og fik Afgørelsen i flere og flere Sager. Processen strakte sig over en lang Aarrække og fik et noget forskelligt Forløb i de fire nordslesvigske Købstæder. Men bortset fra Haderslev blev Resultatet overalt det samme. Bytinget forsvandt, og Raadstueretten blev Borgernes normale Værneting. I Tønder var Raadet allerede i det 16. Aarhundrede den eneste Domstol, i Aabenraa ophævedes Bytinget i 1664, og i Sønderborg forsvandt den sidste Rest i 1698.

Svarende til Amtmandens prima audientia havde Borgmesteren Ret til alene at foretage Forligsforsøg, ligesom han i Henhold til Forordningen af 25. Juli 1781 kunde afsige Kendelse i mindre Sager. I Sønderborg By var der i 1698 efter flensborgk Mønster blevet oprettet en Kæmnerret, der bestod



af Byfogden og Kæmneren med Bysekretæren som Protokolfører. Den dømte i mindre Sager, væsentligst Politisager, og havde desuden Skiftejurisdiktion. I 1811 blev der i Tønder og 1839 i Haderslev indført særlige Politiretter. I Haderslev bestod den af Politimesteren som Præses, den ældste Raadmand og Bysekretæren som Protokolfører, i Tønder af Politimesteren og to Raadmænd. De dømte i Sager, hvor der kun kunde idømmes en mindre Fængsels- eller Bødestraf.

Litteratur: Sønderjydske Aarbøger 1942. 53 ff.

Foruden de her nævnte fandtes der en Række særlige Domstole, enten for de enkelte Stænder eller for Sager af en særlig Art. Medlemmerne af Ridderskabet og Besidderne af de adelige Godser sorterede under Landretten, mens andre særligt privilegerede hørte under Overretten, som iøvrigt fra 1713 var Appellinstans for de almindelige Underretter.

Litteratur: Nordelbingen III (1924) 325-340.

De gejstlige Jurisdiktionsforhold i Nordslesvig var temmelig udviklede. I Tørninglen, Enklavesognene og Als Sønder- og Nørre-Herreder var Provsteretterne og Landemødet Gejstlighedens Forum i Sager vedr. Embede og Embedsførelse, ligesom alle andre indstævnedes herfor, naar der var Tale om Overtrædelser af de kirkelige Love. Ægteskabssager behandlede dog af Tamperretterne, indtil disse ophævedes i 1797, hvorefter saadanne Stridigheder skulde afgøres af den verdslige Ret. I de Sogne, der hørte under Slesvig Stift, var Underkonsistorierne det gejstlige Forum. De bestod af Amtmand, Provst og nogle Præster, og behandlede ogsaa Ægteskabssager. Da de ophævedes 18. September 1850, blev deres Forretninger overført til de verdslige Retter. Fra Underkonsistorierne kunde der appelleres til Overkonsistoriet paa Gottorp.

Der skelnedes almindeligvis mellem to Former for Jurisdiktion, den almindelige Tingpligtighed og den frivillige (eller den blandet frivillige) Jurisdiktion, der som Regel omfattede Pante-, Kontrakt-, Skifte-, Testament- og Formynderivæsnets (med Hensyn til Skifte- og Kontraktvæsnets se dog Overrettens Resolution af 21. Februar 1792, der hævdede, at dette hørte til den almindelige Tingpligtighed, en Afgørelse der dog næppe har faaet større Betydning og for Løgumklosters Vedkommende blev ophævet 9. September

1794). Reglen var selvfølgelig, at begge Former for Jurisdiktion udøvedes af den samme Myndighed (med Hensyn til Skyld- og Pantevæsnets se foran), men der var en Del Undtagelser fra Reglen, som f. Eks. Løgumkloster Amts Undersaatter, der var tingpligtige til det Herred eller Birk, hvor de boede, men med Hensyn til den frivillige Jurisdiktion hørte under Amtet eller rettere under Amtsforvalteren (senere Birkefogden) som Fogderifoged. Hvor der er Grund til det, vil der under Omtalen af de enkelte Retskredse blive gjort nærmere Rede for disse Forhold. Spørgmaalet er ofte meget vanskeligt at udrede, især naar der ikke i Landsarkivet findes Arkivalier fra den paagældende Jurisdiktion; saaledes er det ikke let at afgøre, hvor vidt de flensborgske Kirkers, Flensborgs Hospitals og Domkapitlets Jurisdiktion har strakt sig, muligvis har den kun omfattet den frivillige Jurisdiktion (se ogsaa: Stemann: Geschichte des öffentl. u. Privat-Rechts II (1866) 178—87).

Af de Arkivaliegrupper, der findes i Retsbetjentarkiverne, skal her kort omtales de vigtigste.

Tingbøgerne kendtes ikke i Middelalderen. Naar Forhandlingerne var afsluttet, udstedtes der et Tingsvidne til de interesserede Parter. I Danmark bestemte Christian III.s Reces af 1551, at enhver Tingskriver skulde have en Tingbog, hvori han skulde indtegne alle Domme, Skødebrev, Vidner og andre mærkelige Breve. I Slesvig synes Tingbøger første Gang at være paabudt i Landretsordningen fra 1573, men fra Nord-slesvig er der, bortset fra Byerne, kun bevaret meget faa Tingbøger fra Tiden før 1713. Grunden hertil er, at Rethistorikeren C. L. E. von Stemann omkr. 1855 fik et stort Antal af de ældre sønderjydske Retsprotokoller sendt til Flensborg for at benytte dem til et retshistorisk Arbejde, og senere er de sporeløst forsvundet. En Fortegnelse over dem findes i det paagældende Værk: Schleswigs Recht- und Gerichtsverfassung im 17. Jahrhundert (1855), Side III f., som iøvrigt indeholder en Del Uddrag af de nu tabte Protokoller.

I Tingbøgerne findes Referat af, hvad der foregik paa Tinge, og for den ældre Tids Vedkommende indeholder de derfor ikke blot Oplysninger om Kriminal- og Civilprocesser, men ogsaa om Skøder, Kontrakter, Skifter, Konkurs m. m. Men efterhaanden formindskedes Herredstingets Betydning og dermed ogsaa Tingbøgerne. Specialiseringen tog Fart, og man

begyndte at føre særlige Protokoller for de forskellige Former af retslige Handlinger, hvad enten de foregik paa Tinge eller andetsteds.

I den følgende Fortegnelse over de enkelte Retsarkiver findes Ordene Tingbog og Retsprotokol brugt om de Bøger, der refererer Forhandlingerne paa Tinget, mens Retsprotokol ogsaa ofte bruges om de Protokoller, der indeholder Referat af de mindre Sager („geringfügige Sachen“), som Herredsfogden ifølge Forordningen af 25. Juli 1781 kunde foretage hjemme i sit Hus. Denne Vaklen i Sprogbrugen skyldes Tidens egen Usikkerhed i Terminologien.

Litteratur: Fortid og Nutid XV (1943) 73—90.

Skyld- og Panteprotokollerne havde til Opgave at give en Fortegnelse over den enkelte Mands Gæld eller de Hæftelser, der hvilede paa hans Ejendom, og svarer altsaa til Nutidens Tingbøger. I Kongeriget blev Skøde- og Panteprotokoller indført ved Forordning af 23. April 1632, gentaget i Danske Lov. Ved Forordning af 7. Februar 1738 indførtes alfabetiske Registre, mens Realregistrene, hvor hver Ejendom har sit Folium, først blev paabudt ved Forordning af 28. Marts 1845. De kongerigske Bestemmelser om Pantevæsnets har Betydning for Enklavejurisdiktionerne, hvor Pantebøgerne er ført som i Kongeriget. I Slesvig kom en almindelig Lovbestemmelse noget senere end nordpaa, og Udviklingen har her haft en noget anden Karakter. I Flensborg blev der allerede 1436 anlagt en „Stadbok“, der indeholdt en efter Sogne og Gader ordnet Fortegnelse over Byens Huse og Grundstykker med Oplysning om Ejerne, om Overdragelser, Vej- og Vandservitutter m. m. Bogen indeholder Tilløb til et Realfolium, og allerede 1505 fik Flensborg en virkelig Skyld- og Panteprotokol.

I det 17. Aarhundrede indførtes der Skyld- og Panteprotokoller i en Del slesvigske Byer og Amter, saaledes i Flensborg Amt 29. August 1649, i Haderslev Amt 18. August 1656, i Flensborg og Haderslev Byer 20. September 1698. Den første almindelige Bestemmelse var den fyrstelige Forordning af 10. Maj 1704, hvorved der indførtes „Schuldprotocollen“ i alle de gottorpske Amter. Indretningen af de ældre Skyld- og Panteprotokoller er meget forskellig, de haderslevske Herreders minder om de senere Bibøger, idet de indeholder Afskrifter af selve Brevene, mens Protokollerne for Aabenraa Amt, Herre-

derne i Tønder Amt, Aabenraa og Haderslev Byer indeholder kortere eller længere Uddrag af Gældsbreve, Kontrakter m. m., ordnet efter Ejendomme.

Den store Forandring i det slesvigske Skyld- og Pantevæsen fandt Sted ved Konstitutionen af 10. September 1734, hvorved der indførtes ensartede Skyld- og Panteprotokoller i alle de slesvigske Byer, Amter og Landskaber. Protokollerne indrettedes saaledes, at den enkelte Debitor fik sit Folium, hvor der indførtes korte Uddrag af alle Obligationer og andre Breve, der medførte en Hæftelse paa hans Ejendom, mens selve Brevet in extenso indførtes i Bibøgerne (Nebenbücher), hvortil der henvistes fra Hovedprotokollen. Selvom Skyld- og Panteprotokollerne efter Loven skulde være Personalfolier, viser Erfaringen dog, at Reglen efterhaanden blev, at de førtes som Realfolier.

De adelige Godser kom ikke ind under Lovens Bestemmelser, men efterhaanden fik de dog alle ved særlige Tilladelser egne Skyld- og Panteprotokoller for deres Bøndergods, indrettet efter Bestemmelserne fra 1734 (f. Eks. Gram og Nybøl Godser 1794, Søgaard og Aaretoft 1791, Ladegaard 1793, Reventlow 1787, Ballegaard og Bøjskov 1784). I 1739 indførtes en særlig Skyld- og Panteprotokol for de Ejendomme, der sorterede direkte under Overretten, de saakaldte Kancelligodser, hvoraf de vigtigste i Nordslesvig var: Hestholm og Mejerholm, Hajstrupgaard i Tønder Amt, Høgebjærg (med Parcellerne), Aabenraa Slotsmølle, Nymølle, Hellevad og Løgumkloster Møller i Aabenraa og Løgumkloster Amter, Nordborg Slot i Nordborg Amt og Tørning Vandmølle i Haderslev Amt (en fuldstændig Fortegnelse over Kancelligodserne, udgivet 2. Januar 1785, findes i „Chronologische Sammlung der . . . . Verordnungen u. Verfügungen“). For de adelige Godser og enkelte andre Ejendomme, der hørte under Landretten, indrettedes der først en Skyld- og Panteprotokol ved Forordning af 23. December 1796. Efter Trearskrigen blev Protokollerne videreført ved Appellationsretten i Flensborg og efter 1867 ved Amtsretten i Kiel, men da Grundbøgerne skulde anlægges, blev de enkelte Folier eller Afskrifter deraf afleveret til de paagældende Amtsretter og er siden sammen med de øvrige Skyld- og Panteprotokoller kommet til Landsarkivet.

Det slesvigske Skyld- og Pantebogsvæsen, som det var ble-

vet organiseret i 1734, bestod nogenlunde uforandret, indtil det tyske Grundbogssystem indførtes ved Lov af 27. Maj 1873 eller rettere, indtil denne Lov kunde gennemføres, hvilket skete til forskellige Tidspunkter i de enkelte Retskredse, i de fleste Tilfælde i Aarene 1883 ff. Grundbogsakterne findes endnu stadig ved Dommerembederne.

Skyld- og Pantebøgerne med Bibøgerne er af den største Betydning for det slægtshistoriske Studium, idet de ikke blot indeholder Obligationer og lignende, men ogsaa Skøder, Overdragelses- og Aftægtskontrakter, Skiftebreve m. m., ligesom man gennem Udslettelserne (Deleringerne) ofte kan faa Oplysning om Tidspunktet for Aftægtsfolks Død. Dog maa man erindre, at Protokollation ikke var en Pligt, og at det først var ved Forordningen af 10. Februar 1813, at hver Ejendom fik sit eget Folium.

Litteratur: L. M. B. Aubert: Grundbøgernes (Skjøde- og Panteprotokollernes) Historie i Norge, Danmark og tildels Tyskland (1892), Fortid og Nutid VI (1926—27) 32 ff., Staatsbürgerl. Magazin I (1821) 708—764, II (1823) 56—105, V (1826) 667—735, VI (1826) 456—481, VII (1827) 205—221.

Kontraktprotokollerne (sometider ogsaa kaldet Ekspeditionsprotokoller) indeholder i Haderslev Amt væsentligst saadanne Kontrakter, som ikke findes indført i Skyld- og Panteprotokollerne. Anderledes er Forholdet derimod i de Amter, hvor Amtsforvalteren førte Skyld- og Panteprotokollerne. Her findes i Protokollerne de Kontrakter, som er udfærdiget af Herredsfogden, altsaa baade de, der protokolleredes, og de, der ikke blev det. I tidligere Tid skete Overdragelse af Ejendom ikke altid ved nogen skriftlig Udfærdigelse, og selvom en saadan fandt Sted, blev den langtfra altid indført i Øvrighedens Protokoller. Ved Forordning af 8. Juni 1787 blev det paabudt, at alle Former for Bønderejendom kun maatte overdrages fra Mand til Mand gennem skriftlige Kontrakter.

Litteratur: A. F. Krieger: Den slesvigske Formueret (1855).

Der er kun bevaret faa Skiftesager i de sønderjydske Retsarkiver (et Fællesregister er udarbejdet af Landsarkivet). Grunden hertil maa især søges i de omfattende Kassationer i tysk Tid (f. Eks. Aabenraa By og Amt). Der raades dog noget Bød paa denne Mangel ved Skyld- og Panteprotokollernes mangfoldige Indhold. De her indførte Skiftekontrakter, Ud-



sigeakter (Enkemands Erklæring ved Indgaaelse af nyt Ægteskab om, hvad hans Børn af første Ægteskab skal have i mødrene Arv), Testamenter, Aftægtskontrakter og Overtagelseskontrakter (naar Overtageren fik Gaarden, maatte han som Regel skifte med sine Søsken) erstatter i det store og hele de manglende Skifteprotokoller.

Litteratur: Esmarch: Handbuch des Erbrechts im Herzogthum Schleswig (1842).

Retsarkiverne indeholder som Regel meget faa „Pakkesager“. Aarsagen hertil er de haardhændede Kassationer. Iøvrigt maa det bemærkes, at for en Del af Sagerne Vedkommende er Ordningen foreløbig. Mens Retsarkiverne almindeligvis kun indeholder Arkivalierne fra før Amtsretternes Oprettelse, har der dog maattet gøres en Undtagelse med Skyld- og Panteprotokollerne, som blev videreført efter 1867. Arkivernes Indhold er selvfølgelig for største Delens Vedkommende afleveret fra Dommerembederne, men en Del er dog ogsaa udtaget af Gods-, By- og Kogsarkiverne.

Almindelig Litteratur om det slesvigske Retsvæsen: Chr. L. E. von Stemann: Geschichte des öffentlichen und Privat-Rechts des Herzogthums Schleswig I—II (1866—67), Samme: Schleswigs Recht und Gerichtsverfassung im 17. Jahrhundert (1855), N. Falck: Handbuch des Schleswig-Holsteinischen Privatrechts I—V (1825—48), H. C. Esmarch: Das im Herzogthume Schleswig geltende bürgerliche Recht (1846). Angaaende de enkelte Retskredse se: Trap: Stat.-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig (1864), Trap: Danmark II. B. (1. Udgave), H. N. A. Jensen: Versuch einer kirchlichen Statistik des Herzogthums Schleswig I—IV (1840—42).

#### 1. Haderslev By:

En ret betydelig Del af Haderslev hørte i ældre Tid i retslig og administrativ Henseende ikke under Byen, men under Haderslev Amt og Haderslev H. Dette gjaldt først og fremmest den store Slotsgrund Øst for Byen (f. Eks. Klingbjærg, Slotsgade, Naffet), desuden Hospitalsgrunden og nogle Omraader af Gl. Haderslev S. (f. Eks. Papegøjen og Slagtergade). En Del af Gl. Haderslev S. hørte dog ogsaa under Byen. For hele det Omraade, som hørte under Haderslev H., brugtes som Regel Fællesbetegnelsen Slotsgrunden.

I 1801 blev Slotsgrunden udskilt som en særlig Retskreds. Ordningen skulde være foreløbig, idet det var Mening, at Omraadet skulde indlemmes i Byen. Denne Indlemmelse fandt



Sted den 7. December 1833 (med Gyldighed fra 1. Januar 1834). Mens Slotsgrunden ogsaa efter 1801 havde haft Skyld- og Panteprotokoller fælles med Herredet, blev dette forandret. De Folier, som de indlemmede Ejendomme tidligere havde haft i Haderslev Herreds Skyld- og Panteprotokol, overførtes til Byens Protokoller, idet Herredets Aktuar skulde levere Bysekretæren Ekstrakter til Brug herfor.

1629—39, 1665—1787, 1790—1867 Raadstuens Retsprotokoller. — 1633—34, 1681—1837 Bytingets Retsprotokoller. — 1839—67 Politiretsprotokoller. — 1773—1837 Nævningebøger. — 1698—1884 Skyld- og Panteprotokoller (med særlige Registre). — 1746—1879 Slesvig Overrets Skyld- og Panteprotokol: Vindmøllen paa Nabbe Eng. — 1698—1884 Bibøger. — 1835—65 Bilag til Bibøgerne. — 1769—1878 Ekspeditionsprotokoller. — 1716—1806, 1814—1822 Skifteprotokoller. — 1729—1867 Skiftesager. — 1744—1813 Testamenter. — 1672—1720, 1762—1812, 1815—1870 Formynderprotokoller. — 1720—1867 Formynderregnskabsbøger. — 1718—1857 Formynderregnskabs-sager. — 1814—45 Konkursager. — 1766—1827, 1839, 1841—54, 1856—63 Auktionsprotokoller og Sager vedr. Auktionerne. — 1814—27 Vurderings-Akter. — 1633—1850 Skøder. — 1697—1813 Procesakter. — 1830—57 Fortegnelser over Kriminaltilfælde, Auktioner, Konkurs- og Arvesager.

## 2. Haderslev Slotsgrund:

Slotsgrunden eksisterede som særlig Retskreds fra 1801—1834 og hørte før den Tid under Haderslev Herred, efter den Tid under Haderslev By (jvnfr. nærmere under Haderslev By).

1801—34 Tingprotokoller. — 1803—33 Ekspeditionsprotokoller. — 1812, 1815, 1820 Skiftesager. — 1765—1815 Auktionsprotokoller. — 1820—33 Politisager. — 1827—33 Korrespondancesager. — 1801—32 Bøderegistre.

## 3. Kriminal- og Politiretskommissionen for Haderslev Amt:

Kommissionen oprettedes ved Skrivelse af 14. September 1850 fra den overordentlige Regeringskommissær og nedlagdes ved Skrivelse af 2. Maj 1853, hvorefter dens Funktioner overgik til de enkelte Herredsfogder.

1850—51 Journal.

## 4. Haderslev Herred:

Til Herredet hørte Aastrup, Grarup, Halk, Moltrup, Starup, Vilstrup, Vonsbæk og Øsby Sogne samt Dele af Gl. Haderslev og Hoptrup Sogne, idet den sydligste Del af Hoptrup S.: Hoptrup, Djernæs, Sønderballe, Østergaard Vandmølle, Hovgaard, Jørgensgaard og Kalø og den vestligste Del af Gl. Haderslev S.: Fredsted, Oksbøl og Knorborggaard laa under Gram H. Til Herredet hørte endvidere Dele af Bjerning (Errested, Ulfshus, Bjerningrød og Thomashus) og Fjelstrup (Sillerup, Sillerupgaard, Bjørnshave, Fuglsang, Keldet og Christiansminde) Sogne.

1720—1867 Tingbøger. — 1784—1845 Bilag til Tingbøgerne. — 1837—67 Retsprotokoller. — 1677—1886 Skyld- og Panteprotokoller (med særlige Registre). — 1782—1868 Bilag til Skyld- og Panteprotokollerne. — 1737—1837 Bibøger. — 1780—1865 Ekspeditionsprotokoller (Registre til de fire første Bind). — 1746—1831 Kontrakter og Obligationer. — 1763—1867 Skifte- og Formyndersager. — 1791—1859 Testamenter. — 1721—50, 1773—1870 Formynderprotokoller. — 1853—54 Politi- og Kriminaljournal. — 1853—55 Kopibog over udgaaede Skrivelser. — 1856 Registre over Fæste- og Ejendomssteder i de ikke skyldsatte Sogne. — 1764—1837 Fæstebreve paa Krongods.

## 5. Tyrstrup Herred:

Til Herredet hørte Aller, Bjerning, Bjert, Dalby, Fjelstrup, Frørup, Hejls, Hjerndrup, Stenderup, Stepping, Taps, Tyrstrup, Vejstrup, Vonsild og Ødis Sogne, desuden Simmersted i Maugstrup S. og enkelte Ejendomme i Seest S., mens en Del af Bjert S. (Skartved) og nogle Ejendomme i Bramdrup (Ødis S.) hørte til Anst H. (før 3. Juni 1843 til Riberhus Birk), en Del af Fjelstrup (Sillerup, Sillerupgaard, Bjørnshave, Fuglsang, Keldet og Christiansminde) og Bjerning (Errested, Ulfshus, Bjerningrød og Thomashus) Sogne til Haderslev H. og en Del af Stepping (Højrup, Klaaborg, Sottrup, Taabdrup og Stenskær) og Ødis (en Del af Bramdrup, Drenderupgaard, Drenderup Nygaard, Bramdrupgaard, Stavrlø, Farris, Riglandseg, Østergaard, Petersborg Vindmølle) Sogne til Gram H.

Indenfor Herredets Omraade laa i ældre Tid et Birk, Stenderup eller Skinkelborg Birk (Stenderup Sogn), som endnu nævnes noget ned i det 16. Aarhundrede, men efter-

haanden gled sammen med Herredet. Seest S. hørte oprindeligt med til Tyrstrup H., men da det inden 1580 blev overdraget Kongen, blev det udskilt af Hertugdømmet og baade i verdslig og gejstlig Henseende lagt under kongerigske Myndigheder (Anst H., Koldinghus Len).

Oprettelsen af Christiansfeld i 1771 fik ikke særlig stor Betydning for de juridiske Forhold, idet Kolonien vedblev at sortere under Herredsjurisdiktionen. Den af Menigheden valgte og af Kongen stadfæstede Official udførte dog flere Forretninger i Herredsfogdens Sted, navnlig ved Skifter og Auktioner, hvorfor der ogsaa findes en Del Skiftesager i Brødremenighedens Arkiv, der opbevares i Christiansfeld (en Fortegnelse derover findes i Landsarkivet).

Fredsslutningen i 1864 medførte en Deling af det gamle Tyrstrup H. Den nordligste Del, de otte Sogne: Stenderup, Bjert, Vonsild, Dalby, Hejls, Vejstrup, Ødis og Taps (undtagen Skovrup) samt Brændøre i Frørup S. forblev ved Danmark, mens Resten blev afstaaet til Østrig og Preussen. Af de otte Sogne oprettedes en ny Retskreds: Nørre-Tyrstrup H.

1867 Arkivfortegnelse. — 1723—27, 1753—1867 Tingbøger. — 1845—57 Bilag til Tingbøgerne. — 1854—67 Retsprotokoller. — 1631—32, 1736—55 Justitssager. — 1669—1887 Skyld- og Panteprotokoller (med særlige Registre). — 1737—1887 Bibøger (med særligt alfabetisk Register 1867—1878). — 1817—79 Bilag til Bibøgerne. — 1839—67 Skiftesager. — 1802—ca. 1873 Formynderprotokoller.

#### 6. Gram Herred:

Gram H. bestod af: Hammelev, Jegerup, Jels, Magstrup, Nustrup, Oksenvad, Skrydstrup, Sommersted og Vedsted Sogne. Endvidere Dele af Stepping (Højrup, Klaaborg, Sottrup, Taabdrup, Stenskær) og Ødis (en Del af Bramdrup, Drendrupgaard, Drenderup Nygaard, Bramdrupgaard, Stavrlø, Faris, Riglandseg, Østergaard, Petersborg Vindmølle) Sogne, som iøvrigt hørte under Tyrstrup H. samt Dele af Gl. Haderslev (Fredsted, Ejsbøl, Knorborggaard) og Hoptrup (Hoptrup, Djernæs, Sønderballe, Østergaard Vandmølle, Hovgaard, Jørgensgaard, Kalø) Sogne (Haderslev H.). Af Bevtøft S. (Nørre-Rangstrup H.) hørte Neder-Jerstal, Hjartbro og Bevtøft Mølle og af Gram S. (Gram Gods) Aarupgaard og Gelstoft til Herredet.

Indtil Gram Birks Oprettelse hørte hele Gram S. ogsaa med dertil (se nærmere under Gram Birk).

Ved Freden i 1864 forblev Ødis S. ved Kongeriget, og da Amtsretterne oprettedes i 1867, kom Gram H. under Haderslev Amtsret, dog lagdes hele Bevtoft S. til Toftlund Amtsret og Aarup og Gelstoft til Rødding Amtsret.

1657—61, 1667—1700, 1706—17, 1736—44, 1752—70, 1792—1867 Tingbøger. — 1677—1845 Bilag til Tingbøgerne. — 1850—67 Retsprotokoller. — 1730—1887 Skyld- og Panteprotokoller (med særlige Registre). — 1737—1887 Bibøger. — 1720—1877 Bilag til Skyld- og Panteprotokollerne og Bibøgerne. — 1743—1867 Skiftesager. — ca. 1771—ca. 1868 Formyndersprotokoller. — 1840—52 Korrespondancesager. — 1738—1843 Fæstebreve paa Krongods. — 1779—87 Sager ang. Udskiftningen i H. t. Forordningen af 26/1 1770.

#### 7. Frøs og Kalvslund Herreder:

De to Herreder havde allerede fra omkring 1650 fælles Herredsfoged, mens Tingbøgerne indtil 1755 er ført hver for sig.

Til Frøs H. hørte Hygum, Rødding, Skodborg, Skrave og Øster-Lindet Sogne samt Bastrup By i Vamdrup S. Oprindeligt laa ogsaa Fole S. i dette Herred, men hørte i senere Tid til Gram Birk (Ganderup delvis til Lustrup Birk). Til Kalvslund H. hørte Farup, Hjerting, Hjortlund, Kalvslund, Lintrup samt Dele af Byerne Jested og Hillerup i Vilslev S.

I de to Herreder boede et betydeligt Antal Personer, der helt eller delvis hørte under fremmede Jurisdiktioner. De Beboere i Hygum S., der hørte under Løgumkloster Amt (Fogderiet Frøs H.), var tingpligtige under Herredet, men hvad angik den frivillige Jurisdiktion, hørte de under Løgumkloster. Efter at Gram Birk var blevet oprettet i 1712, hørte Godsets Bønder i Frøs H. selvfølgelig herunder. Foruden i Fole S. boede de i Hygum, Rødding og Øster-Lindet Sogne. Særlig ejendommeligt var Forholdene med Hensyn til de kongerigske Enklaver, som fandtes i de fleste af de to Herreders Sogne. Efter at Kronen i det 16. Aarhundrede uden Held havde forsøgt at oprette et fælles Ting for sine egne og Kirkens spredte Bønder i Frøs og Kalvslund, Tyrstrup og Gram Herreder (se nærmere Jyske Samlinger 5. R. II (1935-36) 342 ff), blev Ordningen om-

sider gennemført ved Reskript af 15. Juli 1735, hvorved Riberhus Birk oprettedes. I Seem S. lige ved Ribe laa der fra Middelalderen et andet Birk, Lustrup Birk. Oprindeligt blev det ved Reformationen inddraget under Kronen, men 1661 overdraget Grev Schack. Efter at Kongen i 1807 havde generhvervet Birkeretten, blev det ved Reskript af 7. Juli 1812 lagt sammen med Riberhus Birk, der 1791-1812 var forenet med Hunderup Birk og fra 1805 med Byfoged- og Borgmesterembedet i Ribe. I 1859 kom baade Lustrup og Riberhus Birker ind under det nyoprettede Ribe Herred, efter at det til Østerbygaard hørende Bøndergods i Ødis og Vamdrup Sogne ved Reskript af 3. Juni 1843 var overgaaet til Anst. H. Lustrup Birk omfattede Gods i følgende Sogne: Brøns (Havervad og Vester-Aabølling), Farup (Sønder-Farup), Fole (Ganderup), Gram (Endrupskov, Tiset), Hjerting (Hjerting), Hviding (Hviding, Raahede), Højrup (Højrup, Arnum), Rejsby (Rejsby, Kærbølling), Ribe Vor Frue S. (Øster-Vedsted, Klaby), Ribe St. Kathrine (Lustrup), Roager (Roager, Kirkeby), Rødding (Rødding), Seem (Seem, Munkgaard, Skallebæk, Favrlund, Snepsgaarde, Høm), Spandet (Spandet, Fjersted), Toftlund (Toftlund), Vester-Vedsted (Sønder-Farup), Vodder (Vodder, Birkelev), Ødis (Bramdrup).

I Kraft af den særegne historiske Udvikling fik Ribe H. en meget ejendommelig Karakter, idet dets Undersaatter var bosat i ikke mindre end 25 Sogne rundt om og Syd for Ribe (en fuldstændig Fortegnelse findes i Trap: Danmark (1. Udg.) II 1006, 1008 ff). Med ganske enkelte Undtagelser (f. Eks. Skiftebreve fra Riberhus Birk efter 1828) findes der ikke Arkivalier fra Riberhus Birk, Lustrup Birk eller Ribe Herred i Landsarkivet i Aabenraa. De opbevares i Landsarkivet i Viborg (se Fra Ribe Amt VII (1928—31) 447 ff og O. M. Hofman-Bang: Jens Sørensen og Maren Nielsdatter (1927). Sidstnævnte Sted er der ogsaa redegjort for de forskellige Stiftejurisdiktioner, hvorunder de kongerigske Undersaatter hørte) og for Lustrup Birks Vedkommende ogsaa i Godsarkivet paa Schackenborg (bl. a. Tingbøger 1661—1714).

En ret betydelig Udvidelse fik Frøs og Kalvslund Herred ved Patent af 3. Juni 1853, hvorved Gram Gods blev henlagt derunder. Ved den nye Grænsedragning i 1864 kom en Del af de to Herreders Omraade til Kongeriget, nemlig hele

Hjortlund og Farup Sogne samt de slesvigske Dele af Vilslev og Vamdrup Sogne, af Hygum S.: Fæsted Hede, Harreby Enge, Haslund Krat med noget af Kamp og af Fole S.: Obbekær By. Kalvslund S. blev delt, saaledes at Hjortvad, Bavngaard og Ravning kom til Sønderjylland (lagt til Hygum S.), Resten til Kongeriget. Oprettelsen af Amtsretterne i 1867 medførte, at de blandede Jurisdiktionsforhold ophørte; saavel de Iøgumkloster-ske som de ripensiske Undersaatter kom under Rødding Amtsret, hvortil ogsaa Aarup og Gelstoft blev henlagt.

1696—1706, 1718—55 Tingbøger for Frøs Herred. — 1697—1721, 1728—55 Tingbøger for Kalvslund Herred. — 1691—97, 1755—1786, 1820—1867 Tingbøger for Frøs og Kalvslund Herreder. — 1838—67 Retsprotokoller. — 1747—1885 Skyld- og Panteprotokoller (med særlige Registre). — 1746—1885 Bibøger. — 1865 Udskrifter af Ribe Herreds Skøde- og Panteprotokol ang. de til Frøs og Kalvslund Herreder overgaaede Distrikter (med særligt Register). — 1877 Udskrift af Ribe Herreds Skøde- og Panteprotokol. — Panteregistre ang. de fra Ribe Herred til Frøs og Kalvslund Herreder overgaaede Distrikter. — 1878 Udskrift af Gørding-Malt Herreders Skøde- og Panteprotokoller (ang. enkelte Jordstykker). — 1868 Udskrift af Løgumkloster Amts Skøde- og Panteprotokol ang. Frøs Herreds Fogderi. — 1869—85 Tinglæsningsprotokol ang. de fra Ribe Herred overgaaede Distrikter. — 1820—49 Kontraktprotokol. — 1839—62 Skiftesager. — 1853—62 Testamenter. — 1838—69 Formyndersprotokoller. — 1793—1867 Forskelligt, udtaget af Rødding Amtsrets Arkiv (Kontrakter, Udstyknings- og Fæstesager m. m.).

#### 8. Gram og Nybøl Godser:

Gram Gods' Fæstere havde tidligere været tingpligtige til de Herreder, hvor de boede, men i 1712 oprettede Grev Schack et Birketing for Godsets Bønder. Efter en Del Stridigheder anerkendte Kongen Oprettelsen ved Skøder af 29. Decbr. 1717 og 4. Januar 1718. Nybøl Gods havde tidligere hørt under Gram, men var ved Arvedeling kommet derfra. Først 1755 fik det atter fælles Ejer med dette Gods. Det havde ogsaa sit eget Birketing, hvis Oprettelsesaar er ukendt.

Godsets Fæstere deltes i Gl. Grammer og Ny Grammer. De sidste blev først erhvervet fra Kongen ved Skøde af 18.



Juni 1664. Godsets Bønder boede i Gram, Fole, Nustrup (Gabol, Aalkær), Hygum (Kemsgaard, Hygum, Fæsted, Brøstrup), Rødding (Hundebøl og Brendstrup) og Øster-Lindet (Øster-Lindet) Sogne, mens Nybøl Gods udelukkende havde sine Undersaatter i Gram S.

Da den adelige Jurisdiktion blev ophævet ved Patent af 3. Juni 1853, blev Gram og Nybøl Godser lagt under Frøs og Kalvslund Herreder. Der førtes dog stadig særlige Skyld- og Panteprotokoller for de to Godser.

Litteratur: Caroline Andersen: Grams Historie (1926).

1712—17, 1720—1805, 1818—53 Justits- og Retsprotokoller for Gram (og Nybøl) Godser. — 1810—16, 1821—39 Retsprotokoller for Nybøl Gods. — 1661—1850, 1865 Justitiariatssager. — 1719—79 Kontrakt-, Skifte- og Auktionsprotokoller for Gl. og Ny Gram samt 1761—81 for Nybøl Gods. — 1775—1885 Skyld- og Panteprotokoller m. m. (med særligt Register). — 1773—1868 Bibøger. — 1773—1845 Sager henhørende til Skyld- og Panteprotokollerne. — 1795—1877 Kontraktprotokoller. — 1818—21 Skifteprotokol. — 1688—1822 Skiftesager. — 1792—1814 Formynderprotokol. — 1803—46 Formyndersager. — 1816—43 Formynderregnskaber. — 1804—24 Auktionsager.

#### 9. Hviding og Nørre-Rangstrup Herreder:

De to Herreder blev først i 1746 forenet under een Herredsfoged. Mens Tingbøgerne hele Tiden blev ført hver for sig, er Skyld- og Panteprotokollerne fælles allerede fra 1737.

Til Hviding H. hørte Arrild (undtagen Roost), Brøns, Hviding, Højrup, Rejsby, Ribe Domkirkes Landsogn, Roager, Seem, Skærbæk, Spandet og Vester-Vedsted samt Nørland-Rømø (Tvismark, Bolilmark, Dele af Kongsmark, Nørre-Tvismark, Toftum og Juvre. Resten af Øen hørte under Ballum Birketing og Schackenborg). Nogle Huse i Bønderby, Møgeltønder S., hørte under Hviding H. indtil 1835, da de blev henlagt under Tønder H. Til Nørre-Rangstrup H. hørte Ager-skov, Branderup, Tislund og Toftlund Sogne samt Roost i Arrild S., Muspøt og Goldbæk i Hellevad S. og Bevtøft, Hyrup, Vraa og Dele af Neder-Jerstal i Bevtøft S., der iøvrigt hørte under Gram og Sønder-Rangstrup Herreder. I 1850 blev Strandelhjørn udskilt af Sønder-Rangstrup H. og henlagt under Nørre-Rangstrup H.

I begge Herrederne boede en Del Bønder, der hørte under Løgumkloster Amt (Fogderierne Skærbæk og Alslev), ligesom ogsaa en meget stor Del af Beboerne i Hviding H. samt enkelte i Toftlund S. hørte under Riberhus og Lustrup Birker, senere Ribe H. (se under Frøs og Kalvslund Herreder). Foruden Seem S. var Vester-Vedsted og Ribe Domkirkes Landsogn overvejende kongerigske. En Del af Skærbæk S. var tingpligtig under Ballum Birk.

Ved Grænsedragningen i 1864 kom Seem, Vester-Vedsted og Ribe Domkirkes Landsogn til Kongeriget.

Oprettelsen af de tyske Amtsretter i 1867 medførte en Del Omlægninger. De to Herreder kom til at udgøre Toftlund, Amtsret, hvortil ogsaa hørte Goldbæk og Muspøt, de Dele af Bevtoft S., der tidligere laa under Gram H., samt de tidligere løgumklosterske og kongerigske Undersaatter. De schackenborgske Undersaatter i Skærbæk S. blev ved med at være en Enklave, først under Visby, senere under Løgumkloster Amtsret, indtil de i 1882 blev henlagt under Toftlund Amtsret. Nørland-Rømø kom i 1871 til Visby Amtsret.

Den Del af Arkivet, som angaar de Omraader, der i 1864 forblev ved Danmark, er afleveret til Landsarkivet i Viborg.

1850, 1867 Designationer ved Embedsskifte. — ca. 1716—1867 Tingbøger for Hviding Herred. — 1716—1867 Tingbøger for Nørre-Rangstrup Herred. — 1838—44, 1850—67 Retsprotokoller for Hviding og Nørre-Rangstrup Herreder. — 1815—26, 1833—38 Forhørsprotokoller. — 1737—1888 Skyld- og Panteprotokoller for Hviding og Nørre-Rangstrup Herreder (med særlige Registre). — 1737—1891 Bibøger. — 1745—1868 Bilag til Skøde- og Panteprotokollerne og Bibøgerne. — —1890 Skyld- og Panteprotokol for Byen Strandelhjørn. — ca. 1810—53 Bibog til samme. — —1890 Skyld- og Panteprotokol for Neder-Jerstal og Hjartbro. — —ca. 1888 Skyld- og Panteprotokol for de tidligere løgumklosterske Undersaatter i Skærbæk, Vodder m. fl. Sogne. — (1744)—1889 Skøde- og Panteprotokol ang. de til Hviding og Nørre-Rangstrup Herreder overgaaede jydsk Enklaver. — —1889 Panteregistre til samme. — —1890 Panteregister over den Del af Skærbæk S., som hørte under Schackenborg. — 1696—1867 Skiftesager. — 1768—1863 Testamenter. — 1788—1852 Depositprotokol (med Bilag). — ca. 1821 ff Formyndersprotokoller. — 1798—1851 Formyndersager. — 1682—1867

Skøder, Overladelseskontrakter m. m. — 1739—1863 Auktions-sager. — 1719—1862 Obligationer. — 1780—1801 Kopibog over udgaaede Breve. — (1576)—1867 Forordninger. Reskripter, kgl. Cirkulærer og Skrivelser fra Amtet. — (1545)—1564—1777 Papirer ang. Strid mellem Skærbæk, Astrup og Søndernæs om Kalbymark. — 1852—64 Sager vedr. Militærvæsnets. — 1864—65 Angaaende politiske Politisager. — 1763—1819 Koncessioner til Haandværkere m. m. — 1804—32 Sager vedr. Præstegaarde. — 1660—1867 Forskellige Justitssager, delvis sagligt ordnet.

#### 10. Aabenraa By:

Byens verdslige og gejstlige Jurisdiktion faldt ikke sammen, idet en Del Ejendomme i Byens Nærhed hørte under Amtet og Rise H., selvom de udgjorde en Del af Aabenraa Kirkesogn. Dette gjaldt først og fremmest Kolstrup, Slots-gade og Klingbjærg. De to sidstnævnte Omraader blev dog sammen med enkelte andre Ejendomme indlemmet i Byens Jurisdiktion i 1860. Ved Oprettelsen af Amtsretterne i 1867 kom Byen til Aabenraa Amtsret I.

1640, 1671—74, 1677—85, 1692—94, 1696—1751, 1753—68, 1770—95, 1797—1823, 1831—43, 1845—47, 1849—52 Raadstuenes Retsprotokoller. — 1697—1700 „Protocollum votorum atque sententiarum cum rationibus decidendi“. — 1603—08, 1610—13, 1615—19, 1621—23, 1626—31, 1634, 1636, 1639—41 Bytingets Retsprotokoller. — 1850—52 „Polizei-amtsprotocoll u. Consulatsprotocoll . . .“. — 1815—72 Byfogedprotokoller. — 1708—1883 Skyld- og Panteprotokoller. — 1734—1869 Bibøger. — 1786—1860 Bibog for Slots-gade. — 1851—62 Protokol over anmeldte Dødsfald. — 1800—64 Skiftesager. — 1846—47 Formyndersager. — 1737, 1785—89 Formynderregnskaber. — 1681—1866 Auktions-sager. — 1668—1722 Fuldmagter. — 1664—1723 Øvrighedens Attester og Vidnesbyrd. — 1605—1839 Sager afleveret fra Kiel (heraf kan nævnes: 1605—35 Urfejder, 1610 Processen mod Wulf Kalundt, 1617—41 Trolddomssager). — 1698 Akter i en Sag mellem Provst Ahrenkiel og Magistraten paa den ene Side og Amtmand Günderoth paa den anden Side om et Grundstykke. — 1739—1809 Forskellige Sager, stammende fra By- og Delefogdens Arkiv. — 1633—1864 Forskelligt, delvis sagligt ordnet.

## 11. Rise og Sønder-Rangstrup Herreder:

De to Herreder blev først i 1804 forenet under een Herredsfoged.

Oprindelig udgjorde de to Rangstrup Herreder en Helhed, men allerede i Kong Valdemars Jordebog omtales „den anden Del“, saa at Delingen paa dette Tidspunkt maa antages at have fundet Sted. Sønder-Rangstrup H. kaldes i senere Tid ofte Nørre H. i Modsætning til Rise H. Det omfattede følgende Sogne: Egvad, Hellevad og Øster-Løgum (undtagen Faarhus), en Del af Rise (Mjøl, Lunderup, Dybvad og Rødekro) og Bedsted Sogne. I det sidstnævnte Sogn var Jurisdiktionsforholdene ret indviklede, idet en Del hørte til Løgumkloster, Alslev Fogderi (Dele af Bedsted, Øster-Terp, Arndrup, Maarbæk og hele Gravlund), en enkelt Ejendom i Øster-Terp til Tønder og Højer Herreder (oprindelig under Kogsbøl), mens der i Arndrup var to solvigske Ejendomme. De løgumklostenske Dele af Sognet var tingpligtige under Sønder-Rangstrup H. med Undtagelse af Arndrup, der hørte under Slogs H. Af Hellevad S. hørte Muspøt og Goldbæk til Nørre-Rangstrup H., mens Strandelhjørn i Bevtøft S. hørte til Sønder-Rangstrup H., indtil det i 1850 kom under Nørre-Rangstrup H. Grønnebækgaard i Øster-Løgum S. laa under Graasten, indtil den i 1807 og 1853 (Stamparcellen) blev indlemmet i Sønder-Rangstrup H.

Rise H. omfattede: Aabenraa Landsogn, Hjordkær (undtagen Tagholm, der hørte til Slogs H.), Dele af Rise (Rise, Søst, Nørre-Hjarup, Nørre-Enlev, Risegaard, Egelund, Skovgaard og Skedebjærg), Løjt og Bjolderup Sogne samt Faarhus i Øster-Løgum S. Af Løjt S. hørte Dalholt og af Bjolderup S. Krostedet i Bolderslev under Graasten Gods, og da dettes Jurisdiktion blev ophævet den 2. Marts 1853, kom de under Rise H. Dele af Vollerup, Gaaskær og Ingebøl i Bjolderup S. hørte under Søgaard, mens Todsbøl (hvoraf en Del indtil 1777 havde hørt under Maarkær Amt, Karlsruua Fogderi, men da blev indlemmet i Tønder Amt, Slogs H.), Smedager, Rebbøl og Resten af Gaaskær og Vollerup samt Dele af Perbøl hørte under Slogs H., men i 1850 blev lagt under Rise H. I 1860 kom Slotsgade og Klingbjærg fra Rise H. under Aabenraa Bys Jurisdiktion.

Ved Patent af 1. November 1777 blev de Undersaatter indenfor Aabenraa Amts Grænser, der tidligere havde hørt under Maarkær Amt (en Plov) og Domkapitelsdistriktet (en Plov

i Bovrup, under Lysabild Fogderi) indlemmet i Aabenraa Amt og de aabenraaske Jurisdiktioner.

Det kan nævnes, at der i Middelalderen har ligget et kongeligt Birk indenfor Rise Herreds Omraade, S ø d e r u p B i r k i Hjordkær S., som endnu nævnes i det 15. Aarhundrede.

Ved Omordningen i 1867 kom Aabenraa Landsogn til Aabenraa Amtsret I, Resten af Rise og Sønder-Rangstrup Herreder til Aabenraa Amtsret II, hvortil ogsaa de Dele af Bedsted S., som tidligere havde hørt under andre Jurisdiktioner, blev henlagt.

Allerede fra Middelalderen hørte Varnæs Birk under Aabenraa Amt, og da Skyld- og Panteprotokollerne førtes paa Amtstuen for hele Amtet, kom de ogsaa til at omfatte Varnæs Birk med Domkapitelsplogen i Bovrup samt de tidligere svabstedske Fogderier Kolstrup og Sundeved, som 1702 var blevet lagt under Aabenraa Amt. Fra 1814 hørte det sidstnævnte Fogderi dog under Sønderborg Amt og Nybøl H. Ogsaa en Gaard i Terkelsbøl (Tinglev S.) findes opført i Skyld- og Panteprotokollen for Aabenraa Amt; om den ellers har været tingpligtig under Rise H., kan ikke afgøres. Noget tilsvarende gælder Lautrup i Uge S., som maaske udelukkende var tingpligtig under Slogs H., mens de af Byens Gaarde, som hørte under Aabenraa Amt, selvfølgelig havde Folier i Skyld- og Panteprotokollen for dette Amt (jvnfr. dog Overrettens Skrivelse af 21. Februar 1792).

1685—88 Tingbøger for Rise og Sønder-Rangstrup Herreder. — 1795—1802 Retsprotokol for Rise og Sønder-Rangstrup Herreder. — ca. 1700—1884 Skyld- og Panteprotokol for Rise og Sønder-Rangstrup Herreder m. m. (med særligt Register). — 1739—1882 Skyld- og Panteprotokol for den Del af Bedsted S., som tidligere hørte under Løgumkloster Amt (anlagt 1867). — 1740—1884 „Schleswig Obergerichtliches und Landgerichtliches Schuld- og Pfandprotocolle“ for Aabenraa Slotsmølle, Nymølle, Hellevad Mølle, Høgebjærg, Høgebjærg Parcellerne og en Ejendom paa Klingbjærg. — 1697—1869 Bibøger. — 1750—1851 „Bibog for de fra Tønder Amt i Aaret 1851 til Sønder-rangstrup og Riis Herreder overførte Indbyggeres Protocolater.“ — 1869—85 Bibøger for Aabenraa Amtsret II. — 1870—84 Bibøger for Aabenraa Amtsret I. — 1823—67 Skiftesager. —



1843—63 Testamenter. — 1855—56 Journal. — 1560—1851 Sager, afleveret fra Kiel.

## 12. Lundtoft Herred:

Lundtoft Herred kaldes i Kong Valdemars Jordebog for Kliplev H. Det var i retslig og administrativ Henseende et Virvar, et af de mest udprægede Eksempler paa de forvirrede Jurisdiktionsforhold, som var saa almindelige i Sønderjylland. Det omfattede følgende Sogne: Ensted, Felsted, Rinkenæs, Holbøl (med Undtagelse af Fruerskov, der hørte under Marie Kirke i Flensborg og indlemmedes i Vis H. 1853, samt Okseærne, Sønderhav og Hønsnap, der indtil 1867 laa under Vis H., hvortil ogsaa Bov S. hørte, men i dette Aar sammen med den øvrige Del af Holbøl S. kom under Graasten Amtsret) og Uge (Lautrup By hørte dog tidligere under Slogs H. og kom først 1850 under Lundtoft H.). Kliplev S. hørte heit under Søgaard og Aartoft Godser, og i alle de øvrige Sogne var der ogsaa en Del adelige Undersaatter, der hørte under Graasten, Skovbølgaard, Ladegaard og Grøngrøft. I 1806 blev Godset Stoltelund (i Tinglev og Bov Sogne) forenet med Herredet, dog saaledes at Godset stadig skulde have egen Skyld- og Panteprotokol, men 17. September 1850 blev det i Stedet lagt under Slogs H. 1807 blev en Del Ejendomme i Tumbøl (Felsted S.), som tidligere havde hørt under Grøngrøft, indlemmet i Herredet.

En betydelig Udvidelse fik Herredet i 1853, idet alle de graastenske Ejendomme indenfor dets Omraade ved Patent af 2. Marts blev indlemmet deri, og ved Patent af 3. Juni s. A. blev de adelige Godser ligeledes henlagt dertil.

Herredets Skyld- og Pantevæsen er meget indviklet, hvorfor der skal gives en kort Oversigt over dets Historie: Da Lundtoft H. tidligere hørte til Tønder Amt, havde det fra 1734 Skyld- og Panteprotokoller fælles med tre af de øvrige tønderiske Geestherreder: Højer, Tønder og Slogs Herreder. Ved Cirkulæreskrivelse af 17. September 1850 blev det henlagt under Aabenraa Amt, og der maatte derfor anlægges en ny særlig Protokol, bygget paa Ekstrakter. Efterhaanden som Folierne i de indlemmede adelige Godsers Skyld- og Panteprotokoller blev udskrevet, begyndte man at videreføre dem i Protokollen for Lundtoft H., efter 1867 blev de fleste dog atter ført tilbage



til de særlige Protokoller. Fra ca. 1855 til 1866 havde de indlemmede Godser desuden fælles Bibog med Lundtoft H.

Ved Amtsretternes Oprettelse i 1867 blev Herredet delt mellem Aabenraa (Ensted, Uge og Kliplev) og Graasten (Asbøl, Graasten, Rinkenæs, Holbøl, Felsted, Kværs (fra 4. 1. 1868) og Varnæs) Amtsretter, hvorfor Protokollerne ogsaa maatte deles, samtidig med at de delvis forenedes med Søgaard Protokollerne. Graasten Amtsret ophævedes 1873, idet Kværs, Felsted og Varnæs kom under Aabenraa, Resten under Flensborg Amtsret. De graastenske Protokoller maatte atter deles. Bortset fra de adelige Godser skal Lundtoft Herreds Ejendomme derfor søges fire forskellige Steder: for den ældre Tids Vedkommende i Geestherredernes Skyld- og Panteprotokoller, dernæst i Skyld- og Panteprotokollerne for henholdsvis Ensted, Uge og Kliplev Sogne og for Aabenraa Amtsret II samt i Skyld- og Panteprotokollen for den Del af Lundtoft H., der hørte under Flensborg Amtsret; men iøvrigt maa det altid erindres, at Delingerne af Protokollerne ikke har kunnet gennemføres fuldstændigt, og at man ogsaa kan blive nødt til at søge i alle de fire nævnte Protokoller.

1698—1734 Skyld- og Panteprotokoller for Lundtoft H. — —1884 Skyld- og Panteprotokol for Aabenraa Amtsret II (Felsted, Kværs, Varnæs Sogne). — —1884 Skyld- og Panteprotokol for de Dele af de graastenske Godser og Godset Bøjskov, som 1873 kom til Aabenraa Amtsret (Felsted, Varnæs og Kværs Sogne) (med særligt Register). — —1883 Skyld- og Panteprotokoller for Ensted og Uge Sogne. — —1885 Skyld- og Panteprotokol for de Dele af Lundtoft H., som fra 1873 hørte under Flensborg Amtsret I (Rinkenæs, Holbøl, Asbøl og Graasten Sogne). — —1884 „Extracte aus dem Schuld- u. Pfandprotokoll des Amts Flensburg und der St. Marien Kirchen-Lansten betr. die Folien der vormals Amts Flensburger Untergehörigen des Kirchspiels Holebüll“. — ca. 1739—1884 Bibøger for Lundtoft H. — 1877—82, 1884—87 Bibøger til Skyld- og Panteprotokollen for de Dele af Lundtoft H., som 1873 kom under Flensborg Amtsret. — 1806—73 Kontraktprotokoller. — 1825—67 Skiftesager. — 1793—ca. 1871 Formynderprotokoller. — 1778—1823 Formynderprotokol for de frikøbte Grøngrøft Gaardmænd i Tumbøl.

## 13. Varnæs Birk:

Varnæs By har oprindeligt hørt med til Sundeved, men paa Grund af Kongens udstrakte Besiddelser her (96 Mark Guld i Kong Valdemars Jordebog) er den paa et ret tidligt Tidspunkt blevet et Retsomraade for sig, der allerede i 1411 var forbundet med Aabenraa Amt. Oprindeligt omfattede Birket kun selve Varnæs By, mens Bovrup forblev under Nybøl H., for efterhaanden helt at glide ind under de adelige og gejstlige Jurisdiktioner. 1773 blev en Domkapitelsplov i Bovrup indlemmet i Varnæs Birk og Aabenraa Amt. 2. Marts 1853 kom de graastenske Ejendomme i Bovrup til Birket og 23. September s. A. de to Bovrup Gaarde, som tidligere havde hørt under St. Nicolai Kirke i Flensborg (jvnfr. kgl. Resolution af 22. Maj 1807).

Birket havde indtil 1769 sin egen Birkefoged, fra dette Aar til 1804 var Herredsfogden i Rise H. ogsaa Birkefoged, derefter har det, bortset fra enkelte kortere Tidsrum, haft Foged fælles med Lundtoft H. Da det hørte til Aabenraa Amt, har det fra først af haft Skyld- og Panteprotokoller fælles med Rise og Sønder-Rangstreup Herreder, fra 1858 med Lundtoft H. I 1867 kom Varnæs S. under Graasten Amtsret, mens det i 1873 blev henlagt under Aabenraa. Selve Birkets Arkiv er næsten helt gaet tabt.

— 1858 Bibog for Varnæs Birk (Udskrift af Bibøgerne for Rise og Sønder-Rangstrup Herreder). — 1847 Skiftesager. — 1835—ca. 1871 Formynderprotokol.

## 14. Skovbølgaard:

Skovbølgaard, der i de sidste Aar før 1725 laa under Søgaard, havde Gods i Felsted S. (Felstedskov, Gl. og Ny Skovbøl, Skovbølmark, Skovbølgaardsmark, Svejrup, Tullesgaard, Tumbøl og Vældkær). Ved Patent af 3. Juni 1853 kom den under Lundtoft H., 1867 under Graasten Amtsret og 1873 under Aabenraa.

1817—80 „Schleswigsches Landgerichtliches Schuld- und Pfandprotokoll des Bandes für den 2. Angler District“: Skovbølgaard. — 1800—84 Skyld- og Panteprotokol. — 1800—57, 1865—84 Bibøger. — 1829—62 Skiftesager.

## 15. Søgaard og Aartoft:

Søgaard og Aartoft havde Gods i følgende Sogne: Bjolderup (Gaaskær, Ingebøl, Vollerup), Bylderup (Sottrup), Holbøl

(Gejlaa, Grimtoft, Oksenkær, Undelev, Vilsbæk), Klipleve (Assenholm, Bjærgskov, Bjerndrup, Hjærnsøj, Holm, Lundtoft, Klipleve, Perbøl, Povlskro, Søgaardsmark, Visgaard), Kværs (Tørsbøl), Rabsted (Foverup, Rabsted), Tinglev (Terkelsbøl) og Uge (Almstrup, Fagsbøl, Lautrup, Uge). 3. Juni 1853 blev Godserne lagt under Lundtoft H. Ved Amtsretternes Opretelse i 1867 kom deres Tilliggende under fire forskellige Amtsretter: Graasten, Aabenraa, Tønder (Tinglev og Bylderup Sogne) og Løgumkloster (Rabsted S.). Godsernes Skyld- og Panteprotokoller blev ved denne Lejlighed delt, idet en Del Folier vedrørende de Ejendomme, der kom under Graasten Amtsret, blev udtaget og forenet med Resterne af Skyld- og Panteprotokollen for Lundtoft H. Efter 1867 angaar Godsernes Skyld- og Panteprotokoller derfor kun de Ejendomme, som sorterede under Aabenraa Amtsret (se ogsaa under Tønder og Løgumkloster).

1769—87 Retsprotokol (jvnfr. ogsaa Graasten). — 1737—1858 Justitsakter. — 1836—84 „Schleswigsches Landgerichtliches Schuld- und Pfandprotokol für den 2. Angler District“: Søgaard og Aartoft. — 1827—35 Ang. Beskrivelsen af de adelige Godser Søgaards og Aartofts Folier. — 1735—1739 Kontrakt-, Skyld- og Panteprotokol. — 1792—1883 Skyld- og Panteprotokoller. — 1764—1856, 1866—70 Bibøger (derefter Aabenraa Amtsret). — 1806—57 Kontraktprotokol. — 1734—1849 Skiftesager. — 1754—1836 Testaments-, Auktions- og Konkursager. — 1767—1803 Formyndersager.

#### 16. Ladegaard:

Ladegaard, indtil 1725 Ladegaard under Søgaard, havde Gods i følgende Sogne: Felsted (Felsted, Felstedmark, Felstedskov, Grøngrøft, Nørballemark, Spang, Tumbøl) og Kværs (Brænholm, Engskov, Frifelt, Frydendal, Holdam, Kokhave, Kragebjærg, Kværs, Kværsmark, Ladegaardsskov, Ludvigsro, Petersborg, Pugholm, Rostorn, Snurom, Tvingholm, Vaarbjærg). 3. Juni 1853 indlemmedes Godset i Lundtoft H., og 1867 kom det under Graasten Amtsret, 1873 under Aabenraa.

ca. 1793—1884 Skyld- og Panteprotokoller. — ca. 1768—1855, 1866—84 Bibøger. — 1810—64 Kontraktprotokoller. —

1765—1846 Kontrakter. — 1779—1848 Skiftesager. — 1818—66 Formyndersprotokoller.

### 17. Grøngrøft:

Grøngrøft var indtil 1725 Ladegaard under Søgaard og omfattede kun Gods i Felsted S.: Grønbæk, Grøngrøftmark, Grøngrøftmose, Køling og Tumbøl. 1807 blev en Del Ejendomme i Tumbøl indlemmet i Lundtoft H., og 1853 forenedes ogsaa den øvrige Del af Godset med dette Herred for 1867 at blive lagt under Graasten Amtsret, 1873 under Aabenraa.

1816—1884 Skyld- og Panteprotokol. — 1796—1855, 1867—1884 Bibøger. — 1851—1853 Kontraktprotokol.

### 18. De graastenske Godser:

De hertugelige graastenske Godser omfattede en Række forskellige Hovedgaarde: A a r u p: med Gods i følgende Sogne: Bjolderup (Kroen i Bollerslev), Ensted (Aarup, Aarupskov, Dybbæk, Felsbækgaard, Felsbæk Teglværk, Hostrup, Hostrupskov, Laksmølle, Røllum, Stubbæk, Styrtom, Torp, Torpmark), Felsted (Felsbæk Mølle, Felstedskov, Nørballe), Løjt (Dalholt), Tinglev (Gerrebæk), Uge (Uge), Øster-Løgum (Grønnebækgaard); A v n b ø l g a a r d: Asbøl (Døn, Holbæk, Kobberholm), Dybbøl (Dybbøl), Nybøl (Nybøl, Stenderup), Sottrup (Snogbæk), Ullerup (Avnbøl og Ullerup), Varnæs (Bovrup); F i s k e b æ k: Asbøl (Asbøl, Bøjskovskov, Fiskebækmark, Fiskebækskov), Felsted (Kidingmark), Nybøl (Nybøl), Varnæs (Bovrup); G r a a s t e n: Asbøl (Ladegaardskov), Broager (Broager, Dynt, Egersund, Gammelgab, Iller, Mølmark, Nejsmølle, Skodsbøl, Smøl, Vemmingbund), Graasten (Alnor, Fiskens, Graasten, Nalmedebro, Stængerodde, Toft), Kværs (Melskov, Ladegaardsskov), Rinkenæs (Alnor, Brendstoft, Bækken, Dalsgaard, Hovgaard, Rinkenæs, Rinkenæsmark, Sandager, Toft, Trappen, Volsballe); K e l s t r u p: Holbøl (Hokkerup, Holbøl, Holdbi, Kelstrupmark, Kelstrupskov, Rønshoved, Øster-Gejl), Rinkenæs (Munkemølle); K i d i n g: Felsted (Kiding, Traasbøl), Varnæs (Bovrup). Grænsen mellem de forskellige Godsers Omraade er dog ikke helt fast, og visse Ændringer kan paavises i Tidens Løb.

Alle disse Godser havde tidligere tilhørt Ahlefeldterne paa Søgaard. Avnbølgaard blev allerede 1703 afstaaet til Augustenborgerne, mens de øvrige Godser kom til denne Hertugslægt i

1725, dog var Kelstrup først en Tid paa andre Hænder. Iøvrigt maa det bemærkes, at Avnbølgaards Undersaatter var tingpligtige til Nybøl H., men selvfølgelig havde Skyld- og Panteprotokoller m. m. fælles med de øvrige Godser.

En Del af Grønnebækgaard blev 1807 indlemmet i Sønder-Rangstrup H., og ved Patent af 2. Marts 1853 blev Avnbølgaard (med Undtagelse af Ejendommene i Bovrup) og de øvrige graastenske Besiddelser i Nybøl H. lagt under dette Herred, mens de graastenske Steder i Bovrup kom til Varnæs Birk, Krostedet i Gerrebæk til Slogs H., Dalholt og Krostedet i Bollerslev til Sønder-Rangstrup H., og det øvrige Gods indlemmedes i Lundtoft H. Ved Amtsretternes Oprettelse i 1867 og de senere Omlægninger blev Godset endnu mere spredt.

1687—88 Retsprotokol for Graasten og Søgaard Godser. — 1812—53 Retsprotokoller. — 1862—83 „Schleswigsches Landgerichtliches Schuld- und Pfandprotocoll für den 2. Angler Güterdistrict“: Aarup og Kiding. — 1765—1885 Skyld- og Panteprotokoller for de graastenske Godser (med særligt Register). — 1770—1873 Bibøger. — 1709—1855 (div. Aar) Kontraktprotokoller. — 1640—1852 Skiftesager. — 1770—ca. 1863 Formyndersprotokoller.

#### 19. Nybøl Herred:

Foruden Broager, Dybbøl, Nybøl, Sottrup og Ullerup Sogne omfattede Sundeved eller Nybøl H. oprindeligt ogsaa Asbøl og Varnæs Sogne, af det sidste udskiltes Varnæs By paa et tidligt Tidspunkt som et særligt Birk, mens Bovrup By og Asbøl S. efterhaanden kom under de forskellige adelige Godser. I Dybbøl S. fandtes et særligt Birk, *Stovgaard Birk*, der nævnes endnu 1636, men som senere gled sammen med Nybøl H., maaske tildels ogsaa med Grevskabet Reventlow.

En Del Gods i Broager, Iller, Midtskov, Mølmark, Snogbæk og Dybbøl hørte under Domkapitlets Jurisdiktion, Lysabild Fogderi. Ved kgl. Plakat af 1. November 1777 blev det indlemmet i Als Sønder-Herred, fordi Nybøl H. dengang endnu var glyksborgsk. Først ved kgl. Resolution af 24. Decbr. 1860 blev det henlagt under dette Herred. St. Jørgens Hospital i Sønderborg, der ogsaa havde egen Jurisdiktion, i hvert Fald i Sager, der hørte under den frivillige Jurisdiktion, ejede en Del Gods paa Sundeved (Stenderup, Dybbøl og Dynt), som i 1853



blev henlagt under Nybøl H. Enkelte Gaarde i Dybbøl S. hørte under Augustenborg paa Als og kom først 2. Marts 1853 til Nybøl H. Flensborg Marie og Nicolai Kirker ejede Gods i Skodsbøl og Snogbæk, som indlemmedes i 1853, mens det gamle Bispegods (senere Svabsted Amt) i Ullerup, Sottrup, Stenderup og Nybøl, det saakaldte Sundeved Føgderi, der tidligere havde haft Forbindelse med Stavnsbøl Birk paa Als, i 1702 blev henlagt under Aabenraa Amt og derfor havde fælles Skyld- og Panteprotokoller med dette Amt, indtil det fra 1814 blev henlagt under Nybøl H.

Fra gammel Tid var Sundeved en Egn med mange smaa adelige Gaarde. De fleste af dem forsvandt efterhaanden, men en Del større blev dog bestaaende, saa der stadig blev ved med at være meget Adelsgoods paa Halvøen. Augustenborgerne havde Gods i alle Sogne (se ovenfor), og selvom Avnbølgaards Undersaatter var tingpligtige under Herredet, havde de dog Skyld- og Panteprotokoller fælles med de øvrige graastenske Godser. 2. Marts 1853 indlemmedes Avnbølgaard Gods (undtagen Bovrup) og de øvrige graastenske Ejendomme i Nybøl H. — Blansgaard, som Glyksborgerne erhvervede i 1717, blev den 30. Marts 1835 lagt ind under Herredet (jvnfr. Patent af 4. Marts 1811), mens de øvrige adelige Godser, Bøjskov og Ballegaard samt Grevskabet Revenlow, indlemmedes deri 3. Juni 1853. Derved kom en Del af Varnæs (Bovrup og Blaakrog) og Asbøl Sogne (Kobberholm, Bøjskov, Bøjskovskov, Bøjskovbrade Kobbøl og Bøjskovskovmark) under Nybøl H. Fra 1867 hørte de under Graasten Amtsret, men allerede 1873 kom Varnæs S. til Aabenraa Amtsret, Asbøl S. til Flensborg Amtsret. Den særlige Skyld- og Panteprotokol for disse Dele af de to Sogne indeholder efter 1873 kun Protokollationer vedr. Asbøl S. Fra 1873—80 førtes den ved Amtsretten i Flensborg, fra 1880 ved Amtsretten i Sønderborg, idet de Dele af Asbøl S., som havde hørt under Bøjskov, i dette Aar blev henlagt under denne Amtsret.

1780—1867 Retsprotokoller. — 1853—57 Retsprotokol for de i Nybøl H. indlemmede Dele af de graastenske Godser. — 1847—52 Protokol over summarisk behandlede Sager (Politi-sager m. m.) — 1851—67 Dekretprotokoller. — 1857—67 Terminprotokol. — ca. 1747—1885 Skyld- og Panteprotokoller (med særligt Register). — 1747—1885 Bibø-



ger. — ca. 1764—1885 Skyld- og Panteprotokoller for Fogderiet Sundeved-Nybøl. — ca. 1764—1885 Bibøger. — ca. 1771—1885 Skyld- og Panteprotokol for den i Nybøl H. indlemmede Del af de graastenske Godser (med særligt Register). — 1854—85 Bibøger. — ca. 1811—84 Skyld- og Panteprotokol for St. Jørgens Hospitals og Domkapitlets Undersaatter under Broager Amtsret. — 1869—84 Bibog. — 1791—1867 Kontraktprotokoller. — 1854—67 Kontraktprotokol for den indlemmede Del af de graastenske Godser. — 1776—1867 Skifteprotokoller. — 1824—34, 1850—67 Forseglings- og Registreringsprotokoller. — 1837—1867 Skiftesager. — Sager vedr. Boet efter Henning Paulsen til Ballegaard (død 1778). — 1858—68 Testamentprotokoller. — 1835—58 Testamenter. — 1823—41, 1844—67 Konkursprotokoller. — 1824—59 Professionsprotokoller (Proclama). — 1820—69 Formyndertprotokoller. — 1859—67 Forskellige Processager.

## 20. Grevskabet Reventlow:

Godset Sandbjærg i Sottrup S. kom 1673 i Reventlowernes Eje, og 1681 oprettedes Lensgrevskabet Reventlow. I hvert Fald fra 1673 havde Godset sin egen Jurisdiktion, der omfattede Gods i følgende Sogne: Dybbøl (Batterup, Dybbøl, Dybbøl Langbro, Dybbøllund, Dybbølmark, Dybbøl Mølle, Frydendal, Hvilhøj, Lillemølle, Ragebøl, Ravnskobbøl, Rævehøj, Sandbjærg Løkke, Stensgaard, Stovgaard, Stovgaardskov, Surløkke, Tværskift), Sottrup, (Basaa, Fuglsang, Nørremølle, Sandbjærg Nørremark, Snogbæk, Sottrup, Sottrupskov) og Ullerup (Ullerupmark). 3. Juni 1853 blev Godset indlemmet i Nybøl H.

1810—67 Retsprotokoller. — 1852—84 „Schleswigsches Landgerichtliches Schuld- og Pfandprotocoll des 2. Angler Districts“: Grevskabet Reventlow. — 1788—1885 Skyld- og Panteprotokoller. — 1788—1885 Bibøger (1849—50 se: Bøjskov og Ballegaard). — 1788—1867 Kontraktprotokoller. — 1788—1825 Skifteprotokol. — 1844—53 Skiftesager og Testamentsager.

## 21. Ballegaard:

Godset, der indtil 1725 havde hørt under Søgaard, kom 1789 til Reventlowerne paa Sandbjærg. Dets Tilliggende laa i følgende Sogne: Dybbøl (Dybbøl), Sottrup (Kost, Snogbæk, Sottrup, Sottrupskov), Ullerup (Avnbøl, Ballegaards-

mark, Ballegaard Mølle, Balleskov, Blans, Blansmark, Blansskov, Knold, Gl. Rødbild, Gl. Rødkobbel, Ullerup) og Varnæs (Bovrup og Blaakrog). 3. Juni 1853 kom Godset under Nybøl H., og 1867 blev dets Besiddelser i Varnæs S. fra Nybøl H. lagt under Graasten Amtsret, 1873 kom de til Aabenraa.

1764—90 Retsprotokol. — 1737—1867 Skifte-, Delings- og Kontraktprotokoller.

## 22. Bøjskov:

Gaarden hørte indtil 1725 under Søgaard og kom senere til Reventlowerne. Godset laa i følgende Sogne: Asbøl (Bøjskovbrade Kobbel, Bøjskovskov, Bøjskovskovmark, Kobberholm), Ullerup (Avnbøl, Avnbølmark, Blans, Brøbøl, Povlstoft, Rufas, Skovgaard, Trundbro, Ullerup, Ullerupmark) og Varnæs (Bovrup). 3. Juni 1853 kom Godset under Nybøl H., og 1867 blev Besiddelserne i Asbøl og Varnæs Sogne henlagt under Graasten Amtsret, mens Resten kom under Broager Amtsret. 1873 kom Ejendommene i Asbøl S. til Flensborg Amtsret, men blev 1880 overført til Sønderborg Amtsret, hvor den særlige Protokol for Asbøl (og Varnæs) S. blev videreført.

1784—1867 Kontrakt-, Skifte- og Delingsprotokoller.

## Ballegaard og Bøjskov:

1790—1867 Retsprotokoller. — 1784—1885 Skyld- og Panteprotokoller (med særligt Register). — ca. 1804—84 Skyld- og Panteprotokol for de Dele af Asbøl og Varnæs Sogne, som tidligere laa under Ballegaard og Bøjskov (med særligt Register). — 1784—1885 Bibøger. — 1849—50 Interimistisk Bibog for Reventlow, Bøjskov og Ballegaard. — 1850 Skiftesager. — 1796—1850 Formyndersretsprotokol.

## 23. Blansgaard:

Gaarden kom i 1717 til Glyksborgerne og derfra til Kongen i 1779. I 1811 blev den indlemmet i Sønderborg Amt, og 30. Marts 1835 blev dens Jurisdiktion ophævet, idet dens Tiliggende blev lagt under Nybøl H. Den havde Ejendomme i Broager (Mølmark), Nybøl (Nybøl), Sottrup (Snogbæk og Sottrup), Ullerup (Avnbøl, Blans og Stabøl) og Varnæs (Bovrup) Sogne.

1792—1815 Rets-, Delings- og Kontraktprotokol.

## 24. Sønderborg By:

Sønderborg Bys Jurisdiktion omfattede kun selve Byen. Ved kgl. Resolution af 14. November 1852 blev de Grundstykker, der tilhørte St. Jørgens Hospital, og som laa umiddelbart ved Byen, indlemmet deri.

Da Sønderborg Amtsret oprettedes 1867 blev, foruden Als Sønder-Herred og Sønderborg By, ogsaa Mølby, Ladegaarden, der var købt af Sønderborg By i 1860, og Møllerne ved Sønderborg lagt ind derunder, og der oprettedes en særlig Skyld- og Panteprotokol for disse tidligere augustenburgske Besiddelser.

Litteratur: Sønderjydske Aarbøger 1942, 44 ff.

1735, 1825—67 Retsprotokoller (med Bilag 1851—52). — 1781—1863 Borgmester-Protokol. — 1834—63 Protokol for Kæmnerretten (med Bilag 1826—55). — 1735—1885 Skyld- og Panteprotokoller (med særligt Register). — 1781—1853 Bilag til Skyld- og Panteprotokollerne. — 1819—86 Bibøger. — 1860—86 „Schleswigsches Landgerichtliches Schuld- und Pfandprotocoll“: Sønderborg Ladegaard. — — 1884 Skyld- og Panteprotokol for Mølby, Møllerne ved Sønderborg og Ladegaarden. — 1868—83 Bibog til samme. — 1739—1883 Udtagne Folier og Udskrifter af den slesvigske Overrets Skøde- og Panteprotokol samt aflæste Obligationer. — 1734—1835 Sager vedr. Indretningen af Skyld- og Panteprotokoller. — 1698—1867 Kontrakter. — 1818—66 Obligationer. — 1815—1867 Skiftesager. — 1801—66 Udsigeakter. — 1717—1867 Testamentsager. — 1853—65 Indk. Skrivelser med Indlæg vedr. Testamenter, Overformynderi- og Skiftesager. — 1743—1870 Formynderprotokoller (med Registre). — 1718—1867 Formyndersager. — 1851—67 Konkursager. — 1836—64 Kontrakter om Køb af Skibe. — 1781—1864 Fuldmagter. — 1849—63 Diverse Fortegnelser over Formynderskaber, Arvedelinger, Konkurs- og Kriminalager samt behandlede og uafgjorte Justits- og Politisager.

## 25. St. Jørgens Hospital i Sønderborg:

Hospitalets Gods laa dels paa Als (Ulkebøl S.: Ulkebøl og Vollerup, Egen S.: Stolbro, og Ejendomme i Nærheden af Sønderborg), dels paa Sundeved (Nybøl S.: Stenderup, Dybbøl S.: Dybbøl, Broager S.: Dynt). Ved kgl. Resolutioner af 14. November 1852 og 1. Oktober 1853 blev Hospitalets Ejendomme

indlemmet i Sønderborg By, Nybøl, Egen og Augustenborg Herreder. Hospitalets Skyld- og Panteprotokol videreførtes dog uforandret indtil Amtsretternes Oprettelse, da Folierne for de Ejendomme, som hørte under Nordborg, Augustenborg og Broager Amtsretter overførtes til disse, saa Skyld- og Panteprotokollen efter denne Tid kun omfattede Ejendomme under Sønderborg Amtsret.

ca. 1811—85 Skyld- og Panteprotokol. — 1803—85 Bøger. — 1782 Skiftesager.

## 26. Als Sønder-Herred:

Herredet nævnes allerede i Kong Valdemars Jordebog. Det havde i Middelalderen nogenlunde det samme Omfang som i senere Tid, naar undtages den da ubeboede Halvø Kegnæs samt Stavnsbøl Birk (Augustenborg). I Tidens Løb formindskedes dets Omfang meget stærkt paa Grund af de augustenborgske Godserhvervelser, som blev unddraget Herredets Jurisdiktion (se nærmere under de augustenborgske Godser). Efter at Augustenborg i 1764 havde erhvervet de fire Len: Rønhave, Ladegaard, Majbølgaard og Kegnæsgaard, bestod Sønder-Herred kun af nogle Arveforpagningsmøller og Færger ved Sønderborg, et Hus ved Gammelgaard (Ketting S.) og af Nygaard Len, der omfattede Gods i Lysabild S. (Skovby, Fjelby, Balle og Vibøge). Paa Grund af Herredets ringe Omfang blev det den 10. November 1764 lagt sammen med Kegnæs Birk, som var blevet oprettet omkring 1616, da Hertug Hans den yngre befolkede Halvøen og byggede Kirken. Dette Birk havde sin egen Birkefoged, men ingen Retsarkivalier fra Birket er bevaret for Tiden før 1764. Den 1. November 1777 indlemmedes det tidligere Domkapitels Fogderi Lysabild i Sønder-Herred, forsaavidt dets Tilliggende laa paa Sundeved og Als (Broager, Iller, Midtskov, Mølmark, Snogbæk, Dybbøl, Lysabild og Pøl). Først ved kgl. Resolution af 24. December 1860 blev de sundevedske Ejendomme henlagt under Nybøl H. Fra 1867 kom Herredet under Sønderborg Amtsret.

Herredsfogedembedet var fra ca. 1670 forenet med Amtsforvalterembedet i Sønderborg, for derefter — fra 1802 — at blive beklædt af Borgmesteren i Sønderborg.

Litteratur: Sønderjydske Aarbøger 1942. 31 ff.

1802—03, 1855 Registratur og Arkivdesignationer. — 1824

—27 Journal over indkomne Breve. — 1788—1867 Tingbog. — 1823—49 Tingretssager. — 1784—1867 Retsprotokoller. — 1734—1886 Skyld- og Panteprotokoller (med særligt Register). — 1798—1886 Bibøger. — 1787—95, 1803, 1827—63 Kontraktprotokoller. — 1822—67 Skiftesager. — 1809—67 Udsigter. — 1823—69 Testamentsager. — 1860—61 Konkurrssager. — 1825—70 Formynderprotokoller. — 1820—60 Fortegnelser over Næringsdrivende. — 1743—1850 Korrespondencesager vedr. Revisionen af Amtsregnskabet. — 1850—60 Korrespondence med Amtshuset. — 1821—33, 1850—60 Indkomne Sager.

27. De augustenburgske Godser (Augustenborg Herred):

Biskoppen i Slesvig ejede i Middelalderen hele Byen Stavnsbøl og otte Gaarde i Sebbelev, som sammen med Biskoppens Gods paa Sundeved udgjorde et biskoppeligt Birk, Stavnsbøl Birk, som blev ved at bestaa efter Reformationen. 1651 erhvervedes det alsiske Gods af Hertug Ernst Günther, der blev Stamfader til den augustenburgske Hertuginie. Til Birket blev henlagt de senere Erhvervelser, Byerne Bro (1674) og Gundestrup (1686). Rumohrsgaard, der omfattede Gods i Notmark, Notmarkskov, Fynshav, Hundsløv, Sebbelev, Ketting, Almsted og Almstedskov, blev erhvervet i 1668 og i retslig Henseende forenet med de øvrige Besiddelser, der nu ikke mere blev kaldt Stavnsbøl Birk, men enten benævntes efter Tingstedet i Ketting, eller efter de to Hovedgaarde: Augustenborg, der byggedes hvor Stavnsbøl tidligere laa, og Rumohrsgaard. 1730 fik Hertugen Gammelgaard som Ejendom. Hertil laa der Gods i Asserballe, Asserballeskov, Svulstrupskov (Kettingsskov), Ertebjærg, Ertebjærgskov, Jestrup, Tandslæt, Tandselle og Mommærk. Ogsaa dette Gods kom fra 1754 til at udgøre et Retsomraade for sig, og det samme gjaldt Rønhave og Ladegaard, da de i 1746 erhvervedes paa Livstid. Til den førstnævnte Gaard hørte Ejendomme i Ulkebøl og Kær samt Skovfogedstedet i Arnkiel, til den sidste Gods i Vollerup, Klinting, Lundsmærk, Mølby, Majbøl, Lambjærg, Hørup og Mjang. 1764 fik Hertugen de to Godser overdraget med fuld Ejendomsret og fik endvidere Majbølgaard og Kegnæsgaard med Gods henholdsvis i Mintebjærg og Lebøl og i Sarup, Lysabild, Lysabildskov og Pøl. De fire sidste Godser

forenedes til een Jurisdiktion: Augustenborg Sønder-Herred. De tre augustenborgske Tingretter: 1) Augustenborg og Rumohrsgaard, 2) Gammelgaard og 3) Augustenborg Sønder-Herred havde fælles Herredsfoged fra 1777, men først ved kgl. Resolution af 20. August 1853 forenedes de til eet Retsomraade: Augustenborg Herred, som saaledes omfattede følgende Sogne: Ulkebøl (kun to Møller ved Sønderborg hørte under Sønder-Herred), Augustenborg, Hørup, Tandstlet, Asserballe, Ketting, Dele af Lysabild (Lysabild, Lysabildskov, Sarup, Gl. og Ny Pøl, Mommark) og Notmark (Notmark, Notmarkskov, Fynshav, Almsted, Almstedskov og Hundstlet). Fra 1867 blev Herredet til Augustenborg Amtsret, der 1871 forenedes med Sønderborg og Broager Amtsretter.

En mindre Udvidelse fik Omraadet i 1853, da St. Jørgens Hospitalets Ejendomme i Vollerup og Ulkebøl blev indlemmet deri, mens det i 1867 mistede Mølby og nogle af Møllerne ved Sønderborg, der blev henlagt under Sønderborg Amtsret.

Litteratur: Sønderjydske Aarbøger 1942, 39 ff.

#### Augustenborg og Rumohrsgaard:

1754—1853 Tingretsprotokoller. — 1752—87 „Gerichtsprotocoll derer zu Hause abgehandelten Sachen“. — 1747—ca. 1779 Skyld- og Panteprotokol. — 1747—78 Bibog.

#### Gammelgaard:

1754—1853 Tingretsprotokoller.

#### Gammelgaard, Augustenborg og Rumohrsgaard:

1776—86 Skyld- og Panteprotokol. — 1772—83 Bibog.

#### Rønhave og Ladegaard:

1747—54 Tingretsprotokol. — 1752 „Gerichts-Protocoll derer zu Hause abgehandelten Sachen“ (findes i de augb. Godsomraaders Retsprotokol 1788—94). — 1748—53 Bibog (i Augb. Sønder-Herreds Tingretsprotokol 1816—46).

#### Rønhave, Ladegaard og Gammelgaard:

1747—78 Skyld- og Panteprotokol. — (1734)—53 Bibog.

#### Augustenborg Sønder-Herred (Rønhave, Ladegaard, Majbølgaard og Kegnæsgaard):

1764—1853 Tingretsprotokoller. — 1764—83 Skyld- og



Panteprotokol. — 1765—ca. 1784 Bibog (i Bibogen 1765—86 til den fælles Skyld- og Panteprotokol for alle de augb. Godser).

De augustenburgske Godser (Augustenburg og Rumohrsgaard, Gammelgaard og Augustenburg Sønder-Herred):

1853—67 Tingbog. — 1778—81, 1788—1876 Retsprotokoller. — 1830—51 Register til Retsprotokollerne. — 1860—86 „Schleswigsches Landgerichtliches Schuld- und Pfandprotocoll des 2. Anglerdistricts“: Augustenburg, Gammelgaard, Rumohrsgaard. — 1784—1886 Skyld- og Panteprotokoller (med særligt Register). — 1765—1886 Bibøger. — 1747—1802, 1810—71 Skiftesager. — 1747—64, 1795—1839 Skiftebreve. — 1753—1867 Testamenter. — 1865 Konkursager. — 1764—76, 1805—70 Formynderprotokoller (med tilhørende Sager 1771—77). — 1854—64 Jurisdiktionens Retsforfatning, Ting- og Arrestvæsen, Bestillingsmænd, Sportelvæsen m. m. — 1740—1851 Dokumenter ang. de augb. Godsforhold, Erklæringer m. H. t. ansøgte Ejendomsoverdragelser m. v. — 1833—48 Protokol over Skovbøde- og Jagtbødesessionerne. — (1774)—1857 Sager ang. Smedehaandværket.

## 28. Als Nørre- og Egen Herreder:

I Kong Valdemars Jordebog nævnes kun Als Nørre- og Sønder-Herreder. Det maa derfor antages, at Nørre-H. dengang ogsaa har omfattet det senere Egen H., der dog synes at have eksisteret i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede, selvom Navnet først træffes i det 17. Aarhundrede. Betegnelsen for Herredstinget var i det 16. Aarhundrede altid Als Landsting, og Herredsfogden kaldtes Landsdommer, hvilket maa skyldes, at Tinget blev holdt paa samme Sted som det middelalderlige Landsting, lidt Øst for Egen Kirke.

Med Undtagelse af Aarene 1739—41 havde de to Herreder fælles Herredsfoged fra 1730.

Egen H. omfattede hele Egen og Svenstrup Sogne samt Dele af Hagenbjærg (Elsmark og Lunden) og Notmark (Helleved, Katryd, Frederikshof, Frydendal og Dele af Østerholm) Sogne, mens Als Nørre-H. bestod af Nordborg og Oksbøl Sogne samt Dele af Hagenbjærg S. (Lavnsby, Hagenbjærg og Brandsbøl). Egen H. fik en mindre Udvidelse i 1853, da en

Ejendom i Stolbro, som tidligere havde hørt til St. Jørgens Hospital, blev indlemmet deri. 1867 blev de to Herreder forenet i Nordborg Amtsret.

Foruden de i det følgende nævnte Arkivalier findes der ogsaa Retsarkivalier (f. Eks. Retsprotokoller 1700—29) i Amtsarkivet, stammende fra den nordborgske Hofret, der fungerede i de sidste 30—35 Aar, før Nordborg Amt i 1730 atter blev kongeligt.

Skyld- og Panteprotokollerne, der førtes af Amtsforvalteren, omfattede hele Nordborg Amt, hvortil ogsaa Gudsgave (Marstal, Ommel, Kragnæs, Halmø og Egholm) og Søbygaard (Søby, Læby, Skovby og Bregninge) paa Ærø hørte. Indtil Omdannelsen i 1773 af de ærøske Retsforhold findes der ogsaa Indførsler vedr. disse Byer i den nordborgske Skyld- og Panteprotokol.

Litteratur: Sønderjydske Aarbøger 1942. 17 ff.

Arkivfortegnelse. — Registrant over det ældre Arkiv. — 1847—67 Retsprotokol. — 1728—1843: Forskellige Justitssager, afleveret fra Kiel. — 1756—1884 Skyld- og Panteprotokoller (med særligt Register). — 1734—1884 Bibøger. — 1773—1871 Kontraktprotokoller. — 1769—1883 Ikke afhentede Dokumenter. — 1726—29 Skifte- og Delingsprotokol. — 1730—1872 Skifteprotokoller for Als Nørre-H. — 1743—1872 Skifteprotokoller for Egen H. — 1797—1866 Skiftesager. — 1803—67 Udsigeakter. — 1795—1863 Testamenter. — 1853—66 Konkursager.

## 29. Tønder By:

Mens Slotsgrunden var og blev under Amtets og Tønder H.s Jurisdiktion, blev Uldgade, Slotsgade og Forstaden til Vestergade i 1665 efter en Proces mellem Tønder H. og Byen indlemmet i denne.

1573—1602, 1608—57, 1659—74, 1681—88, 1690—96, 1699—1701, 1707—12, 1714—52, 1754—70, 1772—73, 1775—90, 1793—1867 Raadstuens Retsprotokoller. — 1721—36, 1785—86 „Protocollum votorum“. — 1811—66 Politiretsprotokoller. — 1811—26 „Poliseiamts-Protocolle“ (med Bilag 1811—48). — 1824—28, 1833—36 Person- og Sagregister til Politirets- og „Polizei-amts“-Protokollerne. — 1824—28, 1833—36 Undersøgelsesakter og -protokoller m. m. — 1812—66 „Consulat-Protocolle“

(Borgmesterens Forligsprotokol). — 1782—1867 Dekretprotokoller. — 1734—1882 Skyld- og Panteprotokoller (med særligt Register). — 1746—1848 Udtagne Folier af den slesvigske Overrets Skyld- og Panteprotokol: Tønder. — 1734—1883 Bibøger. — 1809—80 Licitations- og Kontraktprotokoller (med Sagregister). — 1846—67 Kontraktprotokol over Kirkestole og Begravelser. — 1754—1867 Lovbydningsprotokoller. — 1659—1775 Fortegnelse over Inventarier, Auktions- og Skifte-Akter i Tønder Byarkiv. — 1751—1857 Skiftesager. — 1725—90 Testamenter. — (1725)—1870 Formynderprotokoller. — 1771—88, 1852—71 Fortegnelser over umyndiges Midler. — 1817—67 Formyndersager. — 1766—83 Konkursprotokol. — 1655—1775 „Register zu Konkurs-Protocollum“. — 1625—1745 Konkurs-sager. — 1834—50 Auktionsprotokoller og Auktionssager. — 1725—26 Kriminalakter i Sagen mod Bysekretær Jochim Friedrich Nissen i Tønder ang. Mord.

### 30. Tønder og Højer Herreder samt Højer Birk:

De to Herreder var fra 1713 forenet under een Herredsfoged.

Tønder H. nævnes ikke i Kong Valdemars Jordebog, men i Ribe Oldemørs Kirkeliste fra ca. 1325 omtales følgende Sogne i Tønder H.: Daler, Abild, Ubjærg og Visby. Dets Tiliggende blev efterhaanden stærkt formindsket. Visby blev et Birk for sig og blev 1552 lagt under Lø H., mens Størstedelen af Daler S. kom under Møgeltønderhus (Schackenborg og Møgeltønder Birk). I nyere Tid omfattede Herredet: Abild, Tønder Landsogn og Ubjærg Sogne. I Tønder Landsogn (Store Emmerske og Ondaften) og Ubjærg S. (Sæd) laa der enkelte Gaarde, der hørte under Solvig, mens der i Abild S. var en Del Undersaatter under Løgumkloster, Schackenborg (Abild) og Solvig (Klinborg, Pothat, Humlehave og Brodersgaard). De solvigske Ejendomme var dog ligesom de løgumklosterske tingpligtige til Herredet, ligesom en Del solvigske Ejendomme i Højst (Store og Lille Svinborg, Ellehus, Træholm, Vedbæk, Midtenborg, Mosbøl) og Hostrup (Kærborg, Skrup og Solvig Mølle) Sogne, som iøvrigt hørte under Slogs H., var tingpligtige til Tønder H.

Højer H. nævnes i Jordebogen og omfattede i Middelalderen: Ballum, Emmerlev, Hjerpsted, Højer og Skast Sogne.

Ballum S. blev et Birk for sig, først under Ribe Biskoppen, senere kongeligt og derefter under Schackenborg. Ogsaa Højer By blev et særligt Birk, Højer Birk, der dog havde Foged fælles med Herredet. Og i alle de fire tilbageblevne Sogne fandtes der en Del kongerigske Ejendomme, dels under Trøjborg (Emmerlev S.: Emmerlev, Nyland, Sønder-Sejerslev og Kærgaard; Skast S. og By), dels under Ballum og Møgeltønder Birker (Højer S.: Højer By og Rudbøl; Emmerlev S.: Emmerlev, Kærgaard, Sønder-Sejerslev, Hemgaarde, Nyland; Hjerpsted S.: Hjerpsted; Skast S.: Skast). Det trøjborgske Gods var dog tingpligtig til Herredet, mens Skifte- og Overformynderivæsnets hørte under Trøjborg. I Skast og Højer Sogne var der desuden enkelte lögumklosterske Ejendomme.

Ved Patent af 3. Juni 1853 blev Frederikskog og Rudbøl-kog lagt til Højer H.

Til de to Herreder hørte endvidere en Del Gods i andre Jurisdiktioner, for en stor Del bestaaende af tidligere solvigsk eller kogsbølsk Gods: i Bedsted S. (Sønder-Rangstrup H.) en enkelt Ejendom i Øster-Terp (kogsbølsk) og i Enklavesognene al det Gods, som ikke var kongerigsk eller lögumklostersk: Døstrup S. (Drengsted), Mjolden S. (Mjolden og Ottersbøl), Brede S. og By, Visby S. (Gærup), Daler S. (Daler, Østerby, Gærup), Møgeltønder S. (Bønderby, Nørtoft, Toghale, Stokkebro). I de fire førstnævnte Sogne var saavel de tønderske som de lögumklosterske Undersaatter dog i civile og kriminelle Sager tingpligtige til det kongerigske Lø H., mens de med Hensyn til Skifte-, Pante-, Auktions- og Overformynderivæsen sorterede under de slesvigske Jurisdiktioner. En Del af Stederne i Bønderby havde tidligere hørt under Hviding H., men var 1835 blevet indlemmet i Tønder H. Desuden var det lögumklosterske Gods i Daler S. tingpligtig til Herrederne.

Med Hensyn til Forholdene efter 1867, da der flere Gange blev foretaget Omlægninger, henvises til Afsnittet om Tønder og Lögumkloster Amtstretter.

Litteratur: Festgabe Anton Schifferer (1931) 202 ff.

#### Tønder Herred:

1729—1812, 1825—67 Tingbøger. — 1772—77 Forhørsprotokol. — 1698—1734 Skyld- og Panteprotokol. — 1746—1879 Kontraktprotokoller. — 1700—13 Taksations- og Skifteproto-

kol. — 1761—71 Professionsprotokol. — 1735—1871 Formynderprotokoller. — 1772—75 Auktionsprotokol. — 1836—54 „Audienz-Protocoll“ (indeholder Indførsler vedr. Formyndervæsnets, Dødsanmeldelser m. m.). — 1761—1814, 1853—60 Besigtigelsesprotokoller. — 1816—63 Herredsregnskaber. — 1703—1863 Sager ang. Besoldingsplove.

#### Højer Herred:

1715—1867 Tingbøger. — 1796—1812 Forhørsprotokol. — 1698—1734 Skyld- og Panteprotokol. — 1760—1866 Skyld- og Panteprotokol for de trøjborgske Undersaatter, der hørte under Højer H. — 1744—1866 Bibog til samme. — 1725—1828 Skifteprotokoller.

#### Højer Birk:

1716—1867 Tingbøger. — 1740—1892 Skyld- og Panteprotokoller. — 1734—1861 Skifteprotokoller. — 1704—1863 Forskelligt.

#### Højer Herred og Højer Birk:

1742—1876 Kontraktprotokoller. — 1775—1867 Formynderprotokoller. — 1775—1853 Besigtigelsesprotokol. — 1816—64 Herredsregnskab. — 1762—1864 Forskelligt.

#### Tønder og Højer Herreder:

1854—67 Retsprotokol. — 1855—59, 1863—67 Dekretprotokoller. — 1768—1870 Formynderprotokoller. — 1670—1815 Rubrik VI. Kirke-, Skole- og Fattigsager i de blandede Distrikter. — 1686 ff. Sager vedr. Kogsbøl og Søndergaard. — 1552—1863 Sager, afleveret fra Kiel (bestaar væsentligst af Udskiftnings- og andre Landvæsnessager).

#### 31. Slogs Herred:

Herredet kaldes i Kong Valdemars Jordebog for Lovtrup H. Det omfattede: Burkal, Bylderup, Hostrup, Højst, Rabsted og Tinglev Sogne samt Dele af Bjolderup (Tødsbøl, Smedager, Rebbøl, en Del af Gaaskær, Vollerup og Perbøl) og Bedsted (Arndrup) Sogne, endvidere Tagholm i Hjordkær S. og Lovtrup i Uge S.

Indenfor Herredets Omraade fandtes et betydeligt Antal fremmede Undersaatter, hvoraf en Del af de solvigske og løgumklosterske dog var tingpligtige til Herredet. Til Graasten

hørte Krostedet i Gerrebæk (Tinglev S.), til Søgaard Ejendomme i Bjolderup (Gaaskær og Vollerup), Uge (Lovtrup), Rabsted (Foverup og Rabsted), Tinglev (Terkelsbøl) og Bylderup (Sottrup) Sogne. Domkapitlet og Maarkær Amt havde en Del Undersaatter, der boede spredt i Herredet. De maarkærskede hørte under Karlsvraa Fogderi og fandtes især i Bylderup og Bjolderup Sogne. De havde aldrig haft noget med det angelske Kloster Maarkær at gøre, men var i 1613 blevet hertugelige og derefter lagt under Maarkær Amt. Det stoltelundske Gods laa udelukkende i Tinglev S. (Bajstrup, Gaardeby, Klokhus og Stoltelund), mens det solvigske fandtes i Bedsted, Burkal, Bylderup, Hostrup, Højst og Rabsted Sogne. En Del af dette var tingpligtigt til Tønder H., nemlig: i Højst S.: Store og Lille Svinborg, Ellehus, Træholm, Vedbæk, Midtenborg, Mosbøl, og i Hostrup S.: Kærborg, Skrøp og Solvig Mølle. Lundsgaard i Højst S. var tingpligtigt til Lø H. Løgumklosterske Undersaatter fandtes i Bylderup, Højst, Rabsted og Tinglev Sogne og hørte til Fogderierne Alslev og Rabsted. Vester-Højst med Vittegaard, Alslevvraa og en Del af Alslev hørte til selve Løgumkloster Birk og var tingpligtigt der, mens Resten var tingpligtigt til Slogs H. En Ejendom i Terkelsbøl hørte under Aabenraa Amt, Rise H.

Herredet undergik en Del Forandringer i Tidens Løb. Ved Patent af 1. November 1777 indlemmedes Domkapitlets og de maarkærskede Undersaatter. Ved den store Jurisdiktionsomlægning i 1850 kom hele Bjolderup S. til Rise H., mens Lovtrup kom til Lundtoft H., og Stoltelund blev henlagt fra Lundtoft til Slogs H. Krostedet i Gerrebæk blev i 1853 indlemmet i Slogs H.

Oprettelsen af Amtsretterne medførte en Del Forandringer. Herredet kom til Tønder (Burkal, Bylderup, Hostrup og Tinglev Sogne) og Løgumkloster (Højst og Rabsted Sogne) Amtsretter, hvortil ogsaa de fremmede Undersaatter blev henlagt.

1716—35, 1737—1867 Tingbøger. — 1722—93, 1838—42 Bilag til Tingbøgerne. — 1813—37 Audiensprotokoller (Retsprotokoller). — 1841—67 Retsprotokoller. — 1723—1828 Synsforretninger. — 1699—1795 Inkquisitionssager. — 1698—1734 Skyld- og Panteprotokol. — 1728—43, 1765—71 Koncepter til Kontrakter. — 1773—75, 1785—1867 Kontraktprotokoller. — 1809—50 Koncepter til Kontrakter og uafhængede Kontrakter.



— 1783—1830 Registrerings- og Skifteprotokol. — 1791—1848 Skiftesager. — 1834—41 Dødsanmeldelser. — 1809—45 Konkurs- og Professionssager. — 1822—71 Formyndersprotokoller. — 1808, 1828—29, 1842—45 Auktionssager. — 1784—86, 1792—1798 Korrespondanceprotokoller. — 1642—1787 Forordninger, Reskripter og Cirkulærer. — 1808—37 Skrivelser fra Overretten, den slesvig-holstenske Regering m. m. — 1771—1841 Skrivelser fra Amtet og andre. — 1776—90 Fortegnelser over Helligdagsfogder, Kvæg- og Brandsynsmænd. — 1641—1720 Papirer fra den fyrstelige Regeringstid. — 1803 Folketællingsliste. — 1864—67 Folke- og Kvægtællinger. — 1819 Beretning om Forholdet mellem Amtshus og Herredsfogderi. — 1570—1831 Sager, afleveret fra Kiel (især Udskiftnings- og andre Landbrugssager).

**De fire Geestherreder (Tønder, Højer, Slogs og Lundtoft Herreder):**

1735—1892 Skyld- og Panteprotokoller (et særligt Afsnit for Solvig Kommune) (med særlige Registre). — 1792—1892 Skyld- og Panteprotokol for de Dele af Søgaard og Aartoft Godser, som 1867 kom under Tønder Amtsret. — 1734—1896 Bibøger til Skyld- og Panteprotokollerne for Geestherrederne (de første Bind omfatter de syv Geestherreder (foruden de fire nævnte ogsaa Kær H., Sild og Før), fra 1756 kun de fire nævnte og Kær H., Lundtoft H. kun til 1851, Kær H. til 1863). — 1882—99 „Schöte- und Pfandprotocoll des kgl. Amtsgerichts Tondern“ I—II (omfatter de Dele af Lø H. med Ballum og Møgeltønder Birker, som 1879 kom under Tønder Amtsret). — 1882—1900 „Dinglesungs-Protocoll“. — 1712 „Setzungs-Register und Erdbuch von denen fünf Geestharden“.

### 3 2. Rudbølkog:

Inddigningen fandt Sted i Aarene 1712—16, efter at Oktrojen, der sikrede Kogen egen Jurisdiktion, var blevet udstedt 30. Januar 1712. Ved Plakat at 3. Juni 1853 blev den indlemmet i Højer H.

Litteratur: Rolfs: Geschichte des Kirchspiels und Flecken Hoyer (1926) 261 ff.

1747—1852 Retsprotokoller. — 1734—1892 Skyld- og Panteprotokoller. — 1734—1873 Bibøger. — 1733—1855 Kontraktprotokoller.

## 33. (Gammel) Fredrikskog:

Den gamle Frederikskog blev inddiget 1692, efter at Oktrojen var udstedt den 15. Oktober 1690. Som de øvrige oktrojerede Koge havde den egen Jurisdiktion, indtil den ved Plakat af 3. Juni 1853 blev indlemmet i Højer H.

Litteratur: Rølf: Geschichte des Kirchspiels und Flecken Hoyer (1926) 261 ff.

1693—1737 Retsprotokoller og Bilag dertil. — 1699—1717 Kogs- og Citationsprotokoller. — (1696) 1700—1892 Skyld- og Panteprotokoller. — 1724—1873 Bibøger. — (1698)—1831 Skifte- og Konkurrssager. — 1793—1852 Skifteprotokol. — 1786—1869 Auktions- og Kontraktprotokol.

## 34. Solvig Kommune:

Den solvigske Kommunes Undersaatter boede i følgende Sogne: Abild (Brodersgaard, Humlehave, Klinborg og Pothat), Bedsted (Arndrup), Brede (Brede), Burkal (Bov, Lund), Bylderup (Bylderup, Heds), Hostrup (Hostrup, Jejsing, Kærborg, Rørkær, Skrøp, Solderup, Solvig Mølle, Tidsholm), Højst (Bøgvad, Ellehus, Lundsgaard, Mosbøl, Midtenborg, Lille og Store Svinborg, Søvang, Træholm, Vedbæk), Rabsted (Hejsel), Tønder Landsogn (Store Emmerske og Ondaften) og Ubjærg (Sæd). De var fra 1724 tingpligtige i de Herreder, hvori de boede, dog var Beboerne i Hostrup og Højst Sogne dels tingpligtige til Slogs H., dels til Tønder H., mens Lundsgaard hørte under Lø H. og Ejendommen i Arndrup under Slogs H.

Litteratur: Festgabe Anton Schifferer (1931) 166.

1706—ca. 1869 Skyld- og Panteprotokol (fra omkring 1758 fortsat i Skyld- og Panteprotokollen for Tønder, Højer, Slogs og Lundtofte Herreder). — 1734—58 Bibog.

## 35. Stoltelund:

Stoltelund hørte indtil 1725 under Søgaard, 1. Juli 1806 blev det forenet med Lundtofte H., dog saaledes at det skulde blive ved med at have egen Skyld- og Panteprotokol. 17. September 1850 blev det lagt sammen med Slogs H. Det omfattede Gods i Tinglev (Bajstrup, Gaardeby, Klokhushus og Stoltelund) og Bov (Bommerlund, Egvad, Frydendal, Vejebæk, Vejebækmark) Sogne. Ved Amtsretternes Oprettelse i 1867 blev Godset delt, idet Ejendommene i Bov S. kom til Flensborg Amtsret, Ejendommene i Tinglev S. til Tønder Amtsret.

1745—1843 Rets- og Delingsprotokol. — 1786—1870 Skyld- og Panteprotokol. — 1786—1892 Skyld- og Panteprotokol for de Undersaatter, der hørte til Tinglev S. (delvis udtaget af den foregaaende Protokol). — 1811—55 Bibog. — 1824—85 „Extracte aus dem Schuld- und Pfandprotokoll von den Folien der Grundbesitzer der Gemeinde Bommerlund“.

### 36. Lø Herred og Trøjborg Gods:

Lø Herred omtales i Kong Valdemars Jordebog. Omkring 1325 omfattede det følgende Sogne: Brede, Døstrup, Mjolden, Løgum, Møgeltønder og Randerup. Hertil kommer den nordlige og vestlige Del af Højst S. Ved Oprettelsen af de gejstlige Birker Møgeltønder og Løgumkloster blev Møgeltønder og Løgum Sogne med Dele af Højst S. unddraget Herredet. Til Gengæld fik det en Udvidelse, da Visby Sognemænd, som oprindeligt havde hørt under Tønder H., men senere ikke havde haft noget Birke- eller Herredsting, men søgt deres Ret „under dem selv“, den 8. Juli 1552 fik Lov at søge Lø Herredsting. Hele Herredet kom i 1579 til Rantzauerne sammen med Trøjborg, reelt havde det altsaa samme Stilling som de adelige Birker.

I nyere Tid omfattede Lø H.: Brede, Døstrup, Mjolden, Randerup og Visby Sogne samt Lundsgaard i Højst S. Foruden de trøjborgske Undersaatter fandtes der dog ogsaa en Del andre indenfor Herredets Omraade, nogle hørte under det kongerigske Ballum Birk (Døstrup S.: Døstrup, Vinum, Lovrup og Nørre-Vollum; Mjolden S.: Mjolden, Hybjærg og Ottersbøl; Randerup S. og By) enkelte under Møgeltønder Birk (Borg i Brede S.). I alle Sognene, undtagen Visby, fandtes en Del løgumklosterske Ejendomme, og enkelte hørte under Solvig (Brede By) og Kogsbøl (Drengsted, Mjolden, Ottersbøl, Gærup) Kommuner. Disse saavel som de løgumklosterske var dog i civile og kriminelle Sager tingpligtige til Lø H., mens de med Hensyn til Skifte-, Pante-, Auktions- og Formynderivæsen svarede under Løgumkloster og Tønder-Højer Herreder.

Paa den anden Side hørte en Del af de trøjborgske Ejendomme i Højer H. (Emmerlev S.: Kærgaard, Nyland, Emmerlev, Sønder-Sejerslev; Skast S.: Skast By) og Ballum Birk (Ballum S.: Kringelum) ogsaa under Lø H. De trøjborgske Arvefæstere, der udgjorde en Del af de trøjborgske Ejendomme i

Skast, Emmerlev, Sønder-Sejerslev og Kærgaard, var dog tingpligtige under Højer H., med hvilket de ogsaa havde Skyld- og Pantevæsen fælles, mens de med Hensyn til Skifte- og Formyndervæsen hørte under Trøjborg og Lø H.

Lø H. blev 25. Maj 1844 forenet med Ballum og Møgeltønder Birker, efter at Kongen allerede den 31. Juli 1807 havde faaet Birkeretten overdraget.

Den i 1867 oprettede Visby Amtsret omfattede Lø H. med Ballum og Møgeltønder Birker, hvortil Nørland Rømø kom i 1871. Amtsretten ophævedes i 1879, og dens Tilliggende blev fordelt mellem Løgumkloster og Tønder Amtsretter (se nærmere under Amtsretterne).

Trøjborg Gods var gammelt adeligt Gods, som 1407 erhvervedes af Dronning Margrethe og kort efter blev pantsat til Biskoppen i Ribe. Ved Reformationen blev det inddraget under Kronen, som 1579 mageskiftede det til Peder Rantzau. I Mageskiftet brevet hedder det, at han skal besidde Godset med samme Højhed og Rettighed som Kronen „... med Herredsting, Herredstings Ret ....“. Foruden Bøndergodset i Lø H. hørte der som nævnt ogsaa en Del Ejendomme i Højer H. og Ballum Birk dertil.

Da Lø H. og Ballum og Møgeltønder Birker hørte under Kongeriget, er deres Skøde- og Panteprotokoller selvfølgelig indrettet efter de kongerigske Forskrifter.

Litteratur: Jyske Samlinger 5. R. II (1935—36) 338 ff., Festgabe Anton Schifferer (1931) 202 ff.

1607, 1619, 1621—23, 1635, 1648, 1649, 1682, 1697 — 1700 Tingbøger for Lø H. — 1860—84 Justitsprotokol. — Justitsakter fra Lø Herred. — 1699—1884 Skøde- og Pantebøger (fra 1867 ogsaa for Ballum og Møgeltønder Birker). — Panteregistre (udarbejdet 1860—1864, omfatter alle de trøjborgske Undersaatter og enkelte schackenborgske). — Realregistre til Skøde- og Panteprotokollerne for Lø H. med Møgeltønder og Ballum Birker. — 1744—1896 Skyld- og Panteprotokol for Nørland Rømø. — 1698—1706, 1743—50, 1764—75, 1816—50 Skifteprotokoller. — 1694—1829 Skiftesager. — 1765—97 Auktionssager. — 1704—1839 Skøder, Kontrakter m. m. vedr. trøjborgske Gaarde. — 1858—67 Journaler for Lø H.

## 37. Ballum og Møgeltønder Birker:

Begge Birker var oprindelig gejstlige og kan med Sikkerhed første Gang paavises 1468. Ved Reformationen blev de inddraget under Kronen, og 16. April 1563 bestemtes det, at Kronens Bønder, Tjenere og Kapitelstjenere m. fl. i Højer H. skulde ligge under Ballum Birk og i Tønder og Nørre-Rangstrup Herreder under Møgeltønder Birk. Ordningen blev dog ikke opretholdt. 1661 blev Birkerne solgt til Grev Schack. Sammen med Lustrup Birk kom de til at udgøre det i 1676 oprettede Grevskab Schackenborg. 31. Juli 1807 overdroges Birkeretten til Kongen, og 1810 blev de to Birker lagt sammen og 1844 forenet med Lø H.

Møgeltønder Birk omfattede Gods i følgende Sogne: Abild (Abild), Brede (Borg), Daler (Ejendomme i Daler, Østerby, Gærup ogsaa under Tønder og Højer Herreder), Emmerlev (Emmerlev, Kærgaard, Sønder-Sejerslev, Hemgaarde og Nyland), Hjerpsted (Hjerpsted), Højer (Højer og Rudbøl) og Møgeltønder (hele Sognet undtagen nogle faa Ejendomme i Bønderby, Toghale, Stokkebro og Nørtoft, som laa under Tønder og Højer Herreder). Ballum Birk bestod af Ejendomme i følgende Sogne: Ballum (Kringelum under Trøjborg), Døstrup (Døstrup, Lovrup, Nørre-Vollum, Vinum), Mjolden (Mjolden, Hybjærg, Ottersbøl), Randerup (Randerup), Skast (Skast), Skærbæk (Øster-Gasse, Gesing, Mosbøl, Hjemsted, Misthusum, Ullerup), endvidere den nordligste Del af Sild (List) og Nørland Rømø (hele Kirkeby, Østerhede, Nørhede, Vesterhede, Østerby, Vraaby, Mølby, Sønderby, Havnen, Tagholm, Dele af Kongsmark, Nørre-Tvismark, Toftum og Juvre).

Foruden de Retsarkivalier fra de to Birker, som findes i Landsarkivet, er der en Del, især ældre, Arkivalier paa Schackenborg, hvoraf de vigtigste er: Møgeltønder Birk: 1669—1803 (div. Aar) Tingbøger, 1697—1725 Panteprotokol, 1696—1735 Skifteprotokoller, for Ballum Birk: 1665—1778 (div. Aar) Tingbøger, 1696—1758 Skifteprotokoller.

Litteratur: Jyske Samlinger 5. R. II (1935—36) 340 ff.; Sønderjydske Aarbøger 1937. 81 ff.; Festgabe Anton Schifferer (1931) 202 ff.

## Ballum Birk:

1732—1817 Skøde- og Panteprotokoller (med Navneregister. Fra 1810 ogsaa for Møgeltønder Birk, efter 1817 se Møgeltøn-

der Birk, efter 1867 Lø H.). — Realregistre til Pantebogen (anlagt 1810 og 1822. Angaaende nyere Register se under Lø H.). — 1817—59 Skifteprotokoller (fra 1851 ogsaa for Lø H. og Møgeltønder Birk). — 1825—60 Skifteprotokoller for Rømø og List. — 1825—67 Auktionsprotokol.

#### Møgeltønder Birk:

1731—1867 Skøde- og Panteprotokoller (fra 1810 ogsaa for Ballum Birk, efter 1867 se under Lø H.) — 1733 ff Alfabetisk General- og Special-Register over Panteprotokollen. — 1799 ff Realregister til Skøde- og Panteprotokollerne (Fortsættelse til det foregaaende Bind. Ang. nyere Register se under Lø H.). — Fortegnelse over parcellerede Gaarde i Møgeltønder Birk og over den parcellerede Hovedgaardsmark (anlagt ca. 1834. Er en Slags Realregister for Parcellerne). — 1820—51 Skifteprotokoller. — 1834—67 Auktionsprotokol. — 1869 Hartkornsfortegnelse over Schackenborgs Gaarde i Ballum og Møgeltønder Birker.

#### Lø Herred, Møgeltønder og Ballum Birker:

1859—68 Skifteprotokoller (med særligt Register). — 1851—74 Hovedbøger for Skifteforvalteren. — 1851—66 Formynderprotokol. — Udskrifter af Matriklen 1844. — 1860—67 Landvæsenskommissionsprotokol. — 1864 Tiendeprotokol.

#### 38. Løgumkloster:

Fra gammel Tid, maaske fra det 14. Aarhundrede, havde Klostret i Løgum Birkeret over de Fæstere, der boede i den nærmeste Omegn, mens Klostrets øvrige Tjenere var tingpligtige til det Herred, hvori de boede. Ved Klostrets Sekvestration i 1548 oprettedes et Løgumkloster Amt, hvis Undersaatter fandtes spredt ud over næsten hele Nordslesvig. Kun i den nærmeste Omegn boede de samlet, saa de udgjorde et afgrænset Omraade, det gamle Løgumkloster Birk, der bestod af Nørre-Løgum og Løgumkloster Sogne (det sidste blev i 1739 udskilt af Nørre-Løgum som et særligt Sogn) og Dele af Højst S. (Alslev, Alslevvraa, Vester-Højst med Vittegaard). De øvrige Ejendomme, der hørte under Løgumkloster Amt, var fordelt i seks Fogderier: 1) Abild Fogderi (med Gods i Abild, Højer og Daler Sogne), 2) Svanstrup Fogderi (Brede, Døstrup, Randerup og Skast Sogne), 3) Skærbæk Fogderi (Døstrup, Mjolden,



Skærbæk, Brøns, Vodder, Roager, Arrild, Toflund og Brandrup Sogne), 4) Alslev Fogderi (Højst, Bedsted og Agerskov Sogne), 5) Rabsted Fogderi (Rabsted, Højst, Bylderup og Tinglev Sogne), 6) Frøs Herred Fogderi (Hygum S.) (en mere specificeret Fortegnelse over Fogderiernes Tilliggende findes i Trap: Hertugdømmet Slesvig I 98 ff.). Fogderiernes Undersaatter var tingpligtige under det Herred, hvori de boede, men med Hensyn til Skyld- og Pantevæsen, Skifte- og Formynderivæsen og Auktioner sorterede de under Løgumkloster, hvor Amtsforvalteren som Fogderifoged udførte disse Forretninger, indtil Birkefogden den 23. Januar 1838 overtog dette Embede, idet Amtsforvalteren dog stadig beholdt Førelsen af Skyld- og Panteprotokollerne.

#### Løgumkloster Birk:

1631—41, 1647, 1660—61, 1663, 1664, 1672—73, 1690—99, 1701, 1703—04, 1706—08, 1710, 1712, 1719—1863 Tingbøger. — 1781—1867 Retsprotokoller for mindre Sager. — 1779—80 Protokol over Registreringer og andre retslige Handlinger. — 1745—93 Formynderprotokol. — 1832 Korrespondanceprotokol. — 1514—1834 Sager, afleveret fra Kiel (væsentligst Udskiftnings- og andre Landvæsenssager).

#### Løgumkloster Amts seks Fogderier:

1781—1864 Retsprotokoller for mindre Sager. — 1804—1811, 1821—24, 1831—44 Taksations- og Auktionsprotokoller. — 1746—1841 Formynderprotokoller.

#### Løgumkloster Birk og de seks Fogderier:

1718—1885 Skyld- og Panteprotokoller (med særlige Registre). — ca. 1735—1885 Skyld- og Panteprotokol for Højst og Rabsted Sogne (anlagt 1867 paa Grund af at de to Sogne i deres fulde Omfang blev henlagt under Løgumkloster Amtset. Protokollen omfatter ikke det løgumklostertske Gods). — 1801—81 Skyld- og Panteprotokol for de Dele af Rabsted S., som tidligere hørte under Søgaard og Aartoft. — 1734—1885 Bibøger. — 1767—81, 1792—97, 1803—78 Kontraktprotokoller. — 1666—1810 Skiftesager. — 1822—68 Formynderprotokoller.

## B. AMTSRETSARKIVER (1867—1920).

Efter at Preussen havde overtaget begge Hertugdømmer, blev det slesvigske Retsvæsen omordnet. Fra 1. September 1867 at regne blev de gamle Herredsretter ophævet, og i Stedet blev hele Hertugdømmet inddelt i Amtsretsdistrikter.

Alle Amtsretsarkiverne er ordnet efter et bestemt Skema (se: Geschäftsordnung für die Gerichtsschreibereien der Amtsgerichte vom 11. Oktober 1906), først Journaler og Generalakter, derefter civilretslige Sager, ordnet efter Bogstaver A.—M., idet hvert Bogstav omfatter en Saggruppe, A. f. Eks. Forligssager (Sühnsachen), K. Tvangsauktion (Zwangsversteigerung). De strafferetlige Sager er paa samme Maade ordnet i Bogstavgrupper A.—G. Derefter kommer en Række almindelige Afdelinger: „Beurkundigung“, Grundbogssager (som ikke er afleveret til Landsarkivet), Firmasager, Familieretssager (Skiftesager, Testamenter m. m.), Nævningevæsen og Sager vedr. Personregistrene. Endvidere Pantefogdernes samt Fængselsvæsnets Arkiver. Sammen med Amtsretsarkiverne er der afleveret en Del Notariatsarkiver, men disse er udskilt og henført til de øvrige Notariatsarkiver. Den største Del af de ældre Sager er iøvrigt kasseret ved Embederne, idet dog selve Dommene ofte er udtaget af de kasserede Akter.

Under Retsbetjentarkiverne er der redegjort for de vigtigste af de Forandringer i de jurisdiktionelle Forhold, som medførtes af Amtsretternes Oprettelse. Men da Forholdene i de fleste Tilfælde var meget indviklede, skal der her gives en kort, samlet Oversigt over Udviklingen.

Haderslev Amt: I 1867 oprettedes tre Amtsretter i Haderslev By: I: Haderslev By og Gl. Haderslev S., II: Haderslev H., Vedsted, Skrydstrup og Hammelev Sogne og III: Tyrstrup H., Magstrup, Jegerup, Sommersted, Oksenvad og Nustrup Sogne. Fra 1. Oktober 1873 forenedes de tre Amtsretter til een Amtsret med tre Afdelinger. — Rødding Amtsret: Frøs og Kalvslund Herreder samt Gram og Jels Sogne. — Toftlund Amtsret: Hviding og Nørre-Rangstrup Herreder og hele Rømø. Fra 1. Oktober 1871 blev Nørland Rømø henlagt under Visby Amtsret.

Aabenraa Amt: To Amtsretter i Aabenraa: I: Aabenraa By og Landsognet, Ensted, Uge og Klipleve Sogne, II:

Rise og Sønder-Rangstrup Herreder. Da Graasten Amtsret blev nedlagt fra 1. April 1873 henlagdes Kværs, Felsted og Varnæs Sogne under Aabenraa. Fra 1. Oktober 1871 forenedes de to Amtsretter til een Amtsret med to Afdelinger. — Graasten Amtsret: Asbøl, Graasten, Rinkenæs, Holbøl, Felsted, Varnæs Sogne, og fra 4. Januar 1868 Kværs S. Fra 1. April 1873 blev denne Amtsret ophævet, idet Kværs, Felsted og Varnæs kom til Aabenraa, Resten til Flensborg Amtsret, hvortil Bov S. i Forvejen hørte. 1880 blev de Dele af Asbøl, som hørte under Bøjskov, overført til Sønderborg Amtsret.

Sønderborg Amt: Broager Amtsret; Nybøl H. — Augustenborg Amtsret: det tidligere Augustenborg H. — Sønderborg Amtsret: Sønderborg By (med Mølby, Ladegaard og Møllerne ved Sønderborg) og Als Sønder-Herred. Fra 1. Oktober 1871 forenedes Augustenborg og Broager Amtsretter med Sønderborg Amtsret, og 1880 kom de Dele af Asbøl S., som hørte til Bøjskov, dertil. — Nordborg Amtsret: Als Nørre- og Egen Herreder.

Tønder Amt: Tønder Amtsret, delt i to Afdelinger: I: Tønder By og Landsognet, Abild (delvis) og Ubjærg Sogne. II: Bylderup, Burkal, Tinglev og Hostrup Sogne samt de Dele af Højer, Skast, Hjerpsted, Emmerlev, Daler, Møgeltønder, Mjolden og Visby Sogne, som ikke hørte under Visby Amtsret. Fra 1. Oktober 1871 blev Løgumkloster og Nykirke Amtsretter lagt sammen med Tønder, hvorefter Fordelingen mellem de to Afdelinger blev saaledes: I: Tønder By og Landsogn, Ubjærg, Løgumkloster og Nørre-Løgum samt de ikke til Visby Amtsret hørende Dele af Højer, Skast, Hjerpsted, Emmerlev, Abild, Daler, Møgeltønder, Mjolden, Visby, Brede, Døstrup og Randerup Sogne, II: Slogs H. og de Sogne, som tidligere laa under Nykirke Amtsret, samt Rudbøl- og de to Frederikskoge. Fra 1. Oktober 1879 gennemførtes en ny Omordning, idet Løgumkloster Amtsret genoprettedes. Dets Tilliggende blev dels taget fra Tønder (Løgumkloster, Nørre-Løgum, Højt og Rabsted Sogne, Dele af Mjolden, Brede, Døstrup og Randerup Sogne), dels fra Visby Amtsret (Dele af Døstrup, Mjolden, Randerup og Brede Sogne). Resten af Visby Amtsrets Tilliggende (Dele af Abild, Højer, Skast, Hjerpsted,

Emmerlev, Daler, Møgeltønder og Visby Sogne samt hele Ballum og Rømø) kom til Tønder (jvnfr. ogsaa Tønder Amtsrets Bekendtgørelse af 4. Decbr. 1882 om Førelsen af Skøde- og Panteprotokollerne i de Dele af de tidligere Enklavesogne, som var kommet til Tønder. Amtsblatt 1882. 628). Fordelingen var fra nu af saaledes: I: Tønder By og Landsogn, (delvis), Ballum, Møgeltønder, Daler, Emmerlev, Hjerpsted, Rømø, Skast og Visby Sogne, II: Højer, Abild, Ubjærg, Tønder Landsogn (delvis), Hostrup, Burkal, Bylderup, Tinglev Sogne og Sognene Syd for den nuværende Grænse.

Visby Amtsret omfattede det tidligere Lø H. med Ballum og Møgeltønder Birker, hvortil Nørland Rømø blev lagt fra 1. Oktober 1871. Amtsretten ophævedes fra 1. Oktober 1879 og henlagdes dels under den genoprettede Løgumkloster Amtsret, dels under Tønder.

Løgumkloster Amtsret: Løgumkloster, Nørre-Løgum, Højst og Rabsted Sogne samt Dele af Brede, Døstrup og Randerup Sogne. Fra 1. Oktober 1871 blev den lagt under Tønder, men genoprettedes fra 1. Oktober 1879, idet der blev henlagt Sogne til den baade fra Tønder og Visby Amtsretter: Løgumkloster, Nørre-Løgum, Døstrup, Højst, Mjolden, Randerup, Rabsted og Brede Sogne.

### C. NOTARIATSARKIVER.

Den tyske Notar, der tillige var Sagfører, overværede Oprettelsen af Kontrakter og lignende og bekræftede Underskrifternes og Datoens Rigtighed. En Genpart af Kontrakterne blev liggende hos ham. I Tiden lige efter 1867 indførtes disse dog i særlige Notariatsprotokoller, senere indrettedes der Notariatsregistre (med alfabetisk Navneregister), hvortil Akterne iaa som Bilag, ordnet efter Numrene i Registrene. En Del af Notariatsarkiverne er udskilt af Amtsretsarkiverne, en Del er afleveret til Landsarkivet af de sidste tyske Notarer. Foruden den praktiske Betydning, de kan have i Retsstridigheder, er de ogsaa af Interesse for den, der driver ejendoms- og familiehistoriske Studier. Følgende Notariatsarkiver findes i Landsarkivet. Aarene i Parentes angiver, fra hvilke Tidsrum Arkivet er bevaret. I nogle Tilfælde mangler Akterne.

Rødding: H. Christiansen (1909—18).

Haderslev: Chr. Wilh. Dänhardt (1897—1915), Sophus Erichsen (1904—20), L. Friedr. Finely (1879—1903), C. E. Jaspersen (1870—93), Heinrich Lorenz Theodor Mancke (1894—1917), Vogelgesang (1910—20).

Aabenraa: Chr. Arp (1896—98), J. Bachmann (1894—95), Carl Bekker (1868—87), Dr. jur. W. Heckmann (1919—20), Emil v. Hielmcrone (1909—20), v. Krogh (1882—87), William Schmidt (1907—20), Uwe Jens Schwensen (1868—79), Willibald Stahn (1896—1906, 1913—14), S. Siegfried H. Tücksen (1887—1913, Akter 1892—1913).

Sønderborg: Johan Alexandersen (1899—1920), Ewers (1919—20), Fr. Wilhelm August Grimm (1864—98), J. Jacobsen (1893—1920), Franz Christian Lübbe (1867—81), Wilhelm Mau (1907—11).

Tønder: v. Barm (Registre 1888—89), G. Giessing (1868—82), Liedke (1911—20), G. Paschkowsky (Registre 1897—1901), Raben (1902—09), Jens Ravn (1868—78), Peter Ritter (1891—1917).

Løgumkloster: Friedrich Eckard (1913—19).

Rørkær: Bargum (1864—71).

#### D. „AMTSANWÄLTE“ („POLIZEIANWÄLTE“).

„Der Amtsanwalt“ („Polizeianwalt“) var offentlig Anklager ved Amtsretten og sorterede under Statsadvokaten („der Staatsanwalt“). Dele af disses Arkiver er bevaret fra Haderslev, Rødding, Toftlund, Nordborg og Løgumkloster. Fra Haderslev saaledes: 1867—77 Personalia. — 1868—79 Generalia. — ca. 1880—1903 Kontrol og Revision. — 1885—1918 Haandakter. — 1910—17 Strafproceslister. Fra Rødding og Toftlund findes kun helt nye Sager (f. Eks. Proceslister med Registre og Haandakter). Fra Nordborg er der bl. a. bevaret: 1867 Instruks. — 1867—91 Akter ang. almindelige Bestemmelser. — Akter ang. den ydre Embedsførelse, ang. Straffuldbyrdelsen og Fængselsvæsnets. Fra Løgumkloster bl. a.: 1868—1912 Akter. — 1881—1916 Proceslister. — 1908—1916 Haandakter.

## E. DOMMERARKIVER EFTER 1920.

De sønderjydske Dommerarkiver fra Tiden efter 1920 findes endnu ved Embederne. Dog har Landsarkivet modtaget — og modtager hvert Aar — alle Genparter af aflyste Skøder og Servitutdokumenter, naar de er tre Aar gamle. De er ordnet efter Ejerlav samt Bind og Blad i Tingbogen.

## F. HERREDSFOGDERIARKIVER.

Iflg. Forordn. af 26. Juni 1867 skulde Retsplejen og Forvaltningen i Slesvig og Holsten adskilles fra 1. Septbr. s. A. Til at varetage Retsplejen oprettedes Amtsretterne. Forvaltningen besørgedes i Byerne af Borgmesteren, der tillige var Politimester, paa Landet af Herredsfogder i Herredsfogderier. Man bibeholdt altsaa for Forvaltningsembedsmændenes Vedkommende de gamle Benævnelser, ligesom deres geografiske Virkeomraader forblev omtrent de samme; men efter 1867 havde Herredsfogderne intet med Retsplejen at gøre. 1. April 1889 ophævedes Herredsfogderierne, og i Stedet oprettedes der Amtsdistrikter, i Spidsen for hvilke der sattes Amtsforstandere. Efter 1867 findes følgende Herredsfogderier: Haderslev I (Haderslev Herred samt Hammelev, Skrydstrup og Vedsted Sogne af Gram Herred), Haderslev II (Tyrstrup Herred og Magstrup, Jegerup, Sommersted, Oksenvad og Nustrup Sogne af Gram H.), Toftlund (Nr. Rangstrup og Hviding H.), Rødding (Frøs og Kalvs-lund H. samt Jels S. af Gram H.), Aabenraa (Rise og Sdr. Rangstrup H.), Graasten (Lundtoft H. og Varnæs Birk), Nordborg (Als Nørre og Egen H.), Augustenborg (Augustenborg og Als Sdr. H.), Broager (Nybøl H.), Løgumkloster (Løgumkloster Amt og Slogs H.), Visby (Lø-Møgeltønder H., Rømø og Højer H.) og Tønder (Tønder H.), der dog 1871 blev forenet med Visby.

Arkiverne er kun ordnede i grove Træk; der findes dog Akthæftefortegnelser og tildels Registratursedler over dem. De er nogenlunde ensartede, men det er forskelligt, hvad der er bevaret af de enkelte Arkiver.

## 1. Haderslev I:

Sager ang. danske Undersaatter og udvandrede. — 1888—89 Fortegnelse over Vælgerforeningens Medlemmer. — Folketællingen 1. Decbr. 1885. — Sager ang. Brandforsikring. —



Fattigforbund („Armenverbände“). — Militærsager. — Jagtsager. — Vejsyn, Vejsager. — Afstaaede Arealer i Anledning af Haderslev-Vojens Sidebanens Anlæggelse. — Stormfloden 13. Novbr. 1872. — Fiskerisager. — Realafløsningssager. — Sager ang. de enkelte Kommuner. — Landskat-Reguleringsprotokol for Haderslev Herred. — 1874—88 Register over Tjenestefolk.

## 2. Haderslev II:

Fortegnelse over Opholdstilladelser for de til Danmark udvandrede Nordslesvigere. — 1870—89 Fortegnelse over meddelte Tilladelser til Udvandring. — 1880—82 Bosættelsestilladelser. — 1886 Fortegnelse over gifte og bosiddende Udlændinge. — Landskat-Reguleringsprotokoller for Tyrstrup og Gram H.

## 3. Rødding:

Militærsager. — De danske Undersaatter, der opholder sig her, men samtidig befinder sig i et dansk Militærforhold. — Pressen. — 1865—75 Udnævnelse af Sognefogder. — 1871—75 Sygehuset i Gram. — Folketællingerne 1871 og 1873. — Sager ang. enkelte Kommuner. — Fattigsager. — Vejsager. — Afvandingssager. — Bønderskovene. — Kroer og Gæstgiverier. — Handel med spirituøse Drikke.

## 4. Toftlund:

Forskønnelsesforeningen i Toftlund og andre Foreninger. — 1881—86 Jernbanen Tønder-Ribe. — 1884 Jernbaneprojektet Aabenraa-Ribe. — 1889 Bygningen af en Jernbane Rømø-Skærbæk-Toftlund-Vojens. — Landvæsenssager. — Optanter.

## 5. Aabenraa:

Alm. Politisager. — Specielle Politisager (Kontrollering af Maal og Vægt, Brandpolitisager, Sanitetssager, Jagtsager, Byggepoliti osv.). — Sager vedr. de til Danmark udvandrede militærpligtige. — 1872—89 De fra Danmark tilbagevendte tidligere slesvigske militærpligtige. — 1877—89 Udvandring. — 1869—89 Indvandring og Naturalisation. — 1884—85 Udvisninger. — Sager ang. Næringsdrivende. — Syge- og Ulykkesforsikringssager. — Gendarmerisager. — Forvaltningsberetninger. — Vejsager. — Jernbanesager. — Alm Kommunalsager. — Herredsraad. — Afløsning af Fæste- og Arveforpagtninger. — Realbyrdeafløsning. — Fæstesager. — Bønderskove. — Danske

Undersaatters „Heimatscheine“. — Udlændinges Bosættelse. — Fattigvæsen. — Klasse-, Indkomst- og Næringsskat. — Militær-sager. — 1868—80 Kirke- og Skolesager. — Laksfangsten ved Straagaard. — Sparekassevæsen. — 1872—75 Stormflod, Højvande. — 1868—73 Strandinger, Søulykker. — Tabslistre fra den tysk-franske Krig 1870—71.

#### 6. Graasten:

1861—91 Herredsraadsprotokol for Lundtoft Herred. — Sager ang. Undersaatsforhold, Udvandring o. l. — 1872—89 Fortegnelse over ind- og udvandrede. — 1867 Sager ang. militærpligtige, der er overflyttede til Danmark. — Militær-sager. — Straffelister. — Sager ang. Res. af 15. 9. 1869 vedr. de Afgifter, Pligt- og Herskabspenge etc., der skal erlægges af det tidligere Aabenraa Amt. — Plovtalet og Taksationsværdi af Ejendommene i Lundtoft H. og Varnæs Birk.

#### 7. Nordborg:

1861—90 Forhandlingsprotokoller for Nørre og Egen Herreders Herredsraad. — Sager til Akthæftefortegnelsen (svarer til de under de andre Herredsfogderier anførte Sager). — 1871—89 Straffelister. — 1867—76, 1886—89 Politistraffesager. — 1868—89 Personalakter over straffede Personer. — 1867—70 Valglistre. — Fortegnelser over skyldige Præstationer til Dommæne- og Forst-Fiskus. — Brandsynsprotokoller. — 1863—89 Tyendeprotokol. — 1867—92 Protokol over udstedte Pas. — 1859—68 Sørulle for Nørre og Egen Herreder.

#### 8. Broager:

1861—91 Forhandlingsprotokol for Nybøl Herredsraad. — Sager til Akthæftefortegnelsen.

#### 9. Løgumkloster:

Akthæfter. — Militære Reklamationsansøgninger. — Sager ang. Eftersøgning af militærpligtige. — Vej- og Brosager. — 1867—68 Sager ang. Folke- og Kvægtællinger i Slogs Herred og Løgumkloster Birk.

#### 10. Visby:

Sager til Akthæftefortegnelsen (som ved de andre Herredsfogderier, nævnes skal dog: Søværnssager, Tilladelser til Krohold, Sager ang. Kredsordningen og Valg til Kredsagen,

Sager ang. Organisationen af og Budget for Lø, Møgeltønder og Tønder-Højer Herreder samt Valg af Herredsraad og Sognefogder, Strandingssager, Nordslesvigernes Rejse til Jylland og København i Foraaret 1884, Byggesager, Udstykningssager, Vandløbssager, Digesager, Sager ang. Fiskerbaade, registerpligtige og ikke-registerpligtige Skibe). — 1875—80 Byggetegninger. — 1873—82 Militær- og Rekruterings-Stamruller for Juvre Kommune. — 1861—73 Fortegnelse over Af- og Tilgang ved Visby-Tønder Herredsfogderis Brandkasseregnskab.

#### G. AMTSFORSTANDERARKIVER.

Fra 1. April 1889 indførtes den nye Kredsordning af 26. Maj 1888 i Provinsen Slesvig-Holsten, hvorved Herredsfogderierne ophævedes, og Kredsene, med Undtagelse af Byerne, inddeltes i „Amtsbezirke“, i Spidsen for hvilke der sattes Amtsforstandere. En Fortegnelse over de nyoprettede „Amtsbezirke“ findes i „Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Schleswig“ 1889 S. 339 flg., se ogsaa „Provinzial-Handbuch für Schleswig-Holstein“ 1891 og 1897. Nogle Ændringer i Amtsforstanderskabernes Afgrænsning fandt Sted i Tidens Løb. Ved Indførelsen af dansk Administration i de sønderjydske Landsdele 1920 ophævedes Amtsforstanderskaberne (se især Lov Nr. 288 af 28. Juni 1920 indeholdende nogle Bestemmelser vedr. Lovgivningen og Forvaltningen i de sønderjydske Landsdele § 13). Af Arkiverne er i Tidens Løb en Del gaaet til Grunde, som det gerne er Tilfældet med Arkiver, der ikke har fast Stæde, men flyttes fra den afgaaende til den tiltrædende Embedsmand. Dele af dem kan enkelte Steder være indgaaet i Sogneraadsarkiverne, men det væsentligste af, hvad der er bevaret, beroer i Landsarkivet. Indholdet svarer til Herredsfogderiarkiverne. Der findes Akthæftefortegnelser over alle Amtsforstanderarkiverne, enten de oprindelige eller nye, udarbejdet af Landsarkivet.

## IV. KIRKELIGE MYNDIGHEDERS ARKIVER.

### A. BISPEARKIVERNE.

#### 1. Generalsuperintendenten for Slesvig Stift:

Alt, hvad der findes fra dette Embedes Arkiv, er afleveret fra Statsarkivet i Kiel.

1794—1884 Visitatsberetninger (Tønder Provsti mangler). — 1711—1864 „Verfügungen und Nachrichten“. — 1713—1833 Besættelse af Præsteembeder. — 1641—1814 „Prediger-Disziplinarsachen“. — 1711—98 Præsternes Indtægt og Enkepension (heri Fortegnelse over alle Præsteembedernes Indtægter 1737). — 1808—30 Vakance-Prædikener. — 1780—94 Lærerenkekasser. — 1777—1868 Skolerne i Byerne (ogsaa Nordborg). — 1827—50 Lærerseminariet i Tønder. — 1768—1860 Skolerne paa Landet. — 1565—1864 Fattigsager. — 1696—1832 Underkonsistorierne. — 1802 ff Arkivfortegnelser fra de enkelte Sogne. — Kirkeinventarier (Fortegnelse over Kirkernes, Præsternes og Degnenes Indtægter, væsentligst udfærdiget i Henh. til kgl. Befaling af 21. Juli 1763).

#### 2. Det slesvigske Bispeembede:

Generalsuperintendentembedet for Slesvig Stift deltes i Aaret 1848 i to Superintendenturer, et for den dansktalende og et for den tysktalende Del af Slesvig. I 1854 udnævntes en Biskop for Hertugdømmet Slesvig.

Arkivet er afleveret fra Kiel og angaar ogsaa Sydslesvig. Sagerne er sagligt ordnet og fordelt paa 35 Numre.

#### 3. Af Ribe Bispearkiv:

Da Vestslesvig — (Tørninglen: Frøs (undtagen Skodborg S.), Kalvslund, Hviding og Nørre-Rangstrup Herreder samt Nustrup, Gram og Skrydstrup Sogne i Gram H., Enklavesognene: Møgeltønder, Visby, Randerup, Døstrup, Mjolden, Ballum, Emerlev samt Rømø, Amrum og St. Laurentii paa Før. Desuden tidligere Bedsted, Egvad og Hellevad (til 1564), Brede, Nørre-Løgum (med Løgumkloster), Tønder, Ubjærg, Højer, Hjerp-

sted og Skast Sogne (til 1578, se nærmere under Tønder Provstearkiv) — indtil 1864 i kirkelig Henseende hørte under Ribe Stift, findes der et betydeligt Antal Arkivalier vedrørende denne Egn i Ribe Bispearkiv, der opbevares i Landsarkivet i Viborg. En Del af disse blev i 1938 afleveret til Landsarkivet i Aabenraa (Redegørelse for Bispearkivets Indhold findes i Fortid og Nutid V (1924—25) 99—103).

1545 ff Sager vedr. Kalvslund og Frøs Herreder. — 1626—1812 Gram H. — 1575—1812 Lø H. — 1583—1812 Møgeltønder Birk. — 1586—1812 Nørre-Rangstrup H. — 1572—1778 Hviding H. — 1829—64 Indkomne Breve fra Tørninglen Provsti. — 1649, 1690 Herredsbøger for Gram (kun 1649) og Lø Herreder samt Møgeltønder Birk. — 1693, 1700 Indberetninger fra Lø H. om Præstekaldenes Beskaffenhed m. m. — 1841—45 Lø Herreds Kirkers Overgang til Bestyrelse under Stiftsøvrigheden. — 1766—69 Præsteindberetninger til Biskop Bloch. — 1577—1695 Ærkediakonatets Breve og diverse Dokumenter. — ca. 1633—1778 Ærkediakonatets Dokumenter vedr. Tørninglen. — 1782—1843 Fæstebreve paa tørninglenske Kirketiender. — 1829—64 Diverse Dokumenter vedr. Ærkediakonatets Kirker i Tørninglen. — 1625—1863 Ærkediakonatets Kirkeregnskaber for Tørninglen. — 1554—1863 Ærkediakonatets Kirkeregnskaber for Lø H. — 1688—1707 Kalvslund og Frøs Herreders Kirkeregnskaber. — 1648—1785 Kirkeregnskabsbøger for Døstrup, Mjolden, Randerup og Visby (sidstnævnte kun til 1773).

#### 4. Biskoppen for Als og Ærø:

Als og Ærø hørte fra Middelalderen med til Odense Stift. Efter Kirkebruddet var Forholdene temmelig forvirrede, og bedre blev de ikke, da Øerne blev delt efter Hertug Hans' Død i 1622. Sønderborg By gled ved Reformationen ud af sin Forbindelse med Fyn, og Kegnæs Kirke, der byggedes af Hertug Hans, hørte ikke og kom aldrig til at høre under Odense Stift. I over 50 Aar var Egen, Nordborg, Oksbøl, Svenstrup og Hagenbjærg Kirker ogsaa adskilt fra Odense, men efter at de i 1730 var blevet kongelige, blev den gamle Forbindelse genoprettet.

Ved kongeligt Reskript af 21. April 1819 oprettedes et særligt Bispedømme for de to Øer. Biskoppen skulde ogsaa udføre en Amtsprovsts Forretninger. Bispedømmet bestod til 1864, da det den 26. August ophævedes af den øverste Civilmyndighed,

idet Biskoppens Funktioner dels blev overdraget til General-superintendenten, dels til Kirkevisitatoriet.

Da det nye Bispedømme blev oprettet, afleveredes der et ret stort Antal Arkivalier fra Fyns Stiftsarkiv til Bispeembedet (en Fortegnelse herover findes A. VI. 207). Efter 1864 fik Arkivet en ret sørgelig Skæbne, idet det efterhaanden deltes i fire Dele. Allerede i 1864 afleveredes de mere specielle Sager til Kirkevisitatorierne, henholdsvis for Als Nørre- og Als Sønder-H. Arkivalierne ang. Als Sønder-H. blev senere sagligt ordnet og en Fortegnelse over dem indført i en særlig Registrant, mens Nørre-H.-Arkivalierne indordnedes i Provstearkivet. Begge Grupper er senere kommet til Landsarkivet. Den førstnævnte sammen med Sønderborg Amts- og Landraadsarkiv. Biskop Jørgen Hansen havde udskilt Sagerne vedr. Ærø, og i 1888 blev de sendt til Fyns Bispeembede. De findes nu i Landsarkivet i Odense (11 Pakker indkomne Sager), hvortil der ogsaa fra Landsarkivet i Aabenraa er afleveret enkelte Sager vedr. Ærø, udtaget af Bispearkivet, Overdirektionens og Provstens Arkiver. De Arkivalier, der var tilbage efter disse tre Afleveringer, kom i 1894 til Statsarkivet, hvorfra de ved Arkivudvekslingen afleveredes til Landsarkivet i Aabenraa. Bortset fra de ærøske Arkivalier er Bispearkivet nu atter samlet paa eet Sted, selvom det endnu ikke er sammenarbejdet til et Hele.

Bispens og Overdirektionens Arkiver har allerede i 1864 til Dels været sammenblandet, ja har maaske aldrig været skarpt adskilt. Den Del af Overdirektionens Arkiv, som fandtes sammen med Als Nørre-Herreds Provstearkiv, og som i det væsentlige kun angik dette Herred, er nu udskilt som et særligt Arkivfond.

Fra Kiel er afleveret:

1727—1863 Odense Landemodeakter. — 1661—1864 Reskripter og Breve til Biskoppen. — 1819—64 Journaler. — 1819—64 Konceptbøger. — 1819 Ang. den gejstlige og civile Jurisdiktion paa Als og Ærø. — 1855—59 Sogdenes Forfatning og Grænser. — 1854—60 Kirkemidlernes Forvaltning og Anvendelse. — 1848—76 Biskop Hansens Personalialia. — 1685 Landemodets Dom over Degnen i Lysabild. — 1821—48 Lærere og Degneembeder. — 1852—64 Enkekassen. — 1852—88 Ang.



Bispedømmets Arkiv. — (1555—1820) Fortegnelse over Reskripter og Kollegialresolutioner, afleveret fra Fyns Bispearkiv. — 1855, 1863 Fortegnelse over Kirkebøger og Protokoller, som findes ved Embederne, og deres eventuelle Aflevering til Gehejmearkivet i København. — 1690 Specifikation paa Præsternes, Kirkernes og Degnenes Indtægter (Als Sønder-H.). — 1693 Kirketiende m. m. i Hørup. — 1730—41 Kirkeregnskabsbog for Nordborg Kirke. — 1729—41 Kirkeregnskabsbog for Oksbøl Kirke. — 1655—1741 Kirkeregnskabsbøger for Svenstrup Kirke. — 1734 Maalings- og Taksationsforretninger over Kirker, Præstegaarde og Degneboliger paa Ærø. — 1691—1741 Kirkeregnskabsbog for Rise Kirke.

Af Sønderborg Amtsarkiv (væsentligst Als Sønder-H.) er udskilt:

Registrant over Bispearkivets Dokumenter A—R.

1862—64 A. Forskelligt. — 1789—1864 B. Bispegaarden. — 1860—63 C. Kirkebudgetter. — 1845—58 D. Skolesager. — 1853—61 E. Kirkesager. — 1819—47 F. Indberetninger, Synsforretninger etc. — 1853—62 G. Menighedsraad m. m. — 1826—62 H. Præsteinderster m. m. — 1632—1814 I. Kgl. Resolutioner til Biskoppen. — 1821—25 K. Blandinger. — 1851—64 L. Indberetninger, Konfirmationsdispensationer m. m. — 1825—33 M. Forskellige Præstekalds- og Skolesager. — 1834—40 N. Blandinger. — 1846—53 O. Bidrag til Belysning af Forholdene i 1848 m. m. — 1811—47 P. Gamle Kaldsbreve. Forskellige Indberetninger om Skole- og Præstekalds Indtægter og Byrder. — 1759—1821 Q. Blandinger. — 1737—1863 R. Forskelligt.

Af Provstearkivet (væsentligst Als Nørre-H.) er udskilt:

1742—1864 Almindelige Kirkesager vedr. Als Nørre-H. — 1820—21 Ang. de gejstlige Forhold paa Als (især Forholdet mellem dansk og slesvigsk Ret). — 1733—1864 Sager ang. de enkelte Sogne i Als Nørre-H. — 1750—1864 Skolesager (Als Nørre-H.) — 1820 Indberetning om Skolevæset i Als Sønder-H. — 1819—57 Visitatsberetninger fra Als Nørre-H. — (1776) —1864 Forskelligt.

5. Overdirektionen for de alsiske og ærøske Kirker:

Overdirektionen betod af Biskop og Amtmand, til 1819

Stiftamtmanden i Odense, fra 1819 Amtmanden over Sønderborg og Nordborg Amter. Direktionen havde først og fremmest Overopsyn med de økonomiske Forhold. De i det følgende nævnte Arkivalier angaar væsentligst Als Nørre-H.

1809—64 Provsten, Kirkeinspektøren og Stiftsrevisoren. — 1834—63 Bygningssager, Kirkeinventar. — 1804—60 Kirkevænger, Gratifikationer, Kirkens Øl, Tiendekorn. — 1760—1864 Kirkelige Sager vedr. Nordborg, Oksbøl, Svenstrup, Egen og Hagenbjærg Sogne. — 1742—1863 Skolesager. — 1740—1855 Forskellige Korrespondancesager.

#### 6. Af Fyns Bispearkiv:

Afleveringen fra Fyns Stiftsarkiv i 1819 var langt fra fuldstændig. I 1936 ff er der derfor fra Landsarkivet i Odense blevet afleveret enkelte Dele af det fynske Bispe- og Stiftsøvrighedsarkiv. Afleveringen har dog ikke kunnet omfatte samtlige Sager vedr. Als.

1587—1785 Als Herreders Breve. — 1786—1819 Als Nørre-Herreds Breve. — 1786—1819 Als Sønder-Herreds Breve.

#### 7. Af Fyns Stiftsøvrigheds Arkiv:

1708—95 Kirkeregnskaber. — 1741—64 General-Balance over Sønder-Herreds kgl. Kirkers Regnskaber (for Nørre-Herreds og Ærøs Vedkommende er de forblevet i Odense).

Tillæg: Alsiske Kirkeregnskaber:

Sammenlign Fortid og Nutid VIII (1929—30) 279—300.

ca. 1547—1729 Asserballe. — 1730—41 Hagenbjærg. — 1587—1691 Lysabild. — 1691—1731 Tandslet. — 1632—1713 Ulkebøl.

### B. PROVSTEARKIVER.

De sønderjydske Provstearkiver er gennemgaaende helt godt bevaret og indeholder et ret betydeligt og værdifuldt Materiale til Kirkens og Skolens Historie. En stor Del af Stoffet er ordnet topografisk og er saaledes let tilgængeligt for den, der vil studere et enkelt Sogns Historie.

Delingen af Nordslesvig mellem kongerigske Stifter og Slesvig Stift gør sig ogsaa gældende i Provstearkiverne. Mens Als Sønder- og Nørre-Herreders Provstier og Enklaveprovstier-

ne helt igennem indeholder den samme Slags Arkivalier, som man finder i de kongerigske Provstearkiver, saaledes f. Eks. gejstlige Skifte- og Justitsprotokoller, indtager Tøringlen en Særstilling, idet de gejstlige Skifter her, ligesom i Slesvig Stift, sorterede under den verdslige Myndighed. Iøvrigt ophævedes den gejstlige Skiftejurisdiktion i Kongeriget ved Forordning af 5. December 1806, en Bestemmelse, der dog først i 1832 sættes i Kraft for Als og Ærøs Vedkommende. Tamperretten, der i de kongerigske Provstier var Forum for Ægteskabsstridigheder, ophævedes i 1797, og Ægteskabssager henlagdes under de verdslige Retter.

Ligesom de kongerigske Provstearkiver i Nordslesvig indeholder en Del Arkivalier, der stammer fra de særlige Direktioner som Skoledirektionen og Direktionen for Fattigvæsnet, saaledes findes der ogsaa i de slesvigske Provstier en Del Stof, som ikke hører hjemme i Provstearkiverne, men i særlige Arkivfunds. Det hænger sammen med, at der fandtes en Række specielle kirkelige Myndigheder: K i r k e v i s i t a t o r i e t, som bestod af Provst og Amtmand, havde med Kirkens og Skolens økonomiske Forhold, Regnskabsvæsenen m. m. at gøre og afholdt de saakaldte Specialkirkevisitationer. Da Amtshuset almindeligvis var Visitatoriets Ekspeditionskontor, findes de fleste af dets Arkivalier i Amtarkiverne, hvor de som Regel udgør en særlig Gruppe. Men en Del af dem er dog ogsaa kommet til Provstearkiverne.

Kirkevisitatoriernes kirkelige Myndighed ophævedes ved Bekendtgørelse af 20. Juni 1879. Deres Tilsyn med Skolevæsnet var allerede tidligere i Aarene 1876—79 blevet overdraget til særlige Kredsskoleinspektører (se nærmere Side 133), idet Landraaderne dog beholdt det økonomiske Tilsyn.

Naar Kirkevisitatorerne mistede deres kirkelige Myndighed, skyldtes det den Nyordning af de kirkelige Forhold, der fandt Sted ved Kirke- og Synodalordningen af 4. November 1876 (jvnfr. Lov af 6. April 1878), hvorved der i hvert Provsti indrettedes P r o v s t i s y n o d e r, bestaaende af Provsten som Formand, alle Præster og det dobbelte Antal Lægmand. Synoden førte Tilsyn med Provstiets kirkelige og sædelige Tilstande, med Præsterne, de Kirkeældste og Menighedsrepræsentanterne, ligesom den selvfølgelig kontrollerede Provstiets kirkelige Midler. I hvert Provsti nedsattes et S y n o d e u d v a l g,

bestaaende af Provsten som Formand og fire Medlemmer, valgt af Synoden. Udvalget overtog Kirkevisitatoriets Funktioner, forberedte Synodens Forhandlinger og aflagde Beretninger om de kirkelige og sædelige Forhold (se de trykte Beretninger herom, som næsten alle findes i Landsarkivet). Da Provsten besørgede dets Korrespondance, er det naturligt, at Udvalgets Arkivalier er gaaet sammen med Provsteembedets. Disse forskellige Myndigheders Arkivalier burde egentlig udskilles i særlige Arkivfonds, men ved den foreløbige Ordning af Provstearkiverne har det ikke været muligt at foretage en saadan Deling, som iøvrigt heller aldrig har været gennemført af Provsterne selv.

I Provstierne under Slesvig Stift udøvedes den gejstlige Jurisdiktion af Konsistoriet (se Indledningen til Retsbetjentarkiverne), hvis Arkiv dels findes i Provstearkiverne, dels i Amsarkiverne. Saa vidt muligt er de nu samlet i Provstearkiverne, hvor de udgør en Afdeling for sig.

#### 1. De tøringlenske Herredsprovstier:

Indtil 1812 var Tøringlen delt i Herredsprovstier: Frøs og Kalvslund Herreder (forenet fra omkring 1710, Skodborg S. hørte under Haderslev Provsti), Gram H. (Nustrup, Skrydstrup og Gram Sogne), Nørre-Rangstrup H. (de to sidste forenet fra 1808) og Hviding H.

Da Provstierne hørte under Ribe Stift, gjaldt den kongerigske Lovgivning vedr. kirkelige Forhold selvfølgelig ogsaa for disse Omraader, dog sorterede Fattig- og Skolevæsen under Amtmanden i Haderslev, altsaa under en slesvigsk Myndighed, ligesom ogsaa de gejstlige Skifter forrettedes af de verdslige Myndigheder, de slesvigske Herredsfogder. I Hviding, Nørre-Rangstrup og Gram Herreder havde Ærkedegnen (fra 1652 Biskoppen) det økonomiske Overopsyn og foretog Revisionen af Kirkeregnskaberne, mens disse Forretninger i Frøs og Kalvslund Herreder, hvor Kantoren tidligere havde været Regnskabsprovst, blev varetaget af Amtmanden og Provsten. Greven paa Gram havde det økonomiske Tilsyn med de adelige Kirker Gram og Fole.

De enkelte Provstiers Arkiver er af meget ringe Omfang og bestaar kun af nogle Forordninger, Reskripter og Korrespondancesager (i Hviding H. fra 1541, i de øvrige Provstier først fra det 18. Aarhundrede). Gram H.: 1775 ff Skolesa-

ger. Nørre-Rangstrup H.: 1771—76 Justitsprotokol (i Provsteretsprotokol ang. Fastsættelse af Enkepensioner, se under Tørninglen). — 1715—75. Enkekasseprotokol. — 1788—1805 Skolesager. — 1744—89 Ribe Stifts Synodalakter. Hviding H.: 1649 Provstebog. — 1753—94 Justits- og Skifteprotokol (i Protokol over Naadsensaar og Vakancer, se under Tørninglen). — 1778—1811 Skolesager. — 1715—85 Enkekasseprotokol. — 1776 Beskrivelse af Spandet S. — 1779—1807 „Capitels-Takst udi Riber-Stift“.

## 2. Ribesønder Amtsprövsti:

Ved Forordning af 5. December 1806 bestemtes det, at der skulde ansættes Amtsprövster, efterhaanden som Herredsprövsteembederne blev ledige. I 1812 blev Ordningen gennemført for den Del af Ribe Stift, som laa i Sønderjylland. Tørninglen samt Lø-Møgeltønder Provsti og Anst H. forenedes til eet Amtsprövsti: Ribe sønder Amtsprövsti, der bestod indtil 1828.

1813—25 Brevbog og Journal, Præstekaldsbog m. m. (se under Tørninglen). — 1813—28 Kirke- og Skolesager m. m. — ca. 1813 „Præstekaldes og Degne-Embeders Indkomster“.

## 3. Tørninglen Provsti:

Amtsprövstiet deltes i 1828, idet Tørninglen blev et Provsti for sig ligesom Lø-Møgeltønder, mens Anst H. forenedes med Gørding, Malt og Slavs Herreder til eet Provsti. Ved Fredsslutningen i 1864 formindskedes Provstiets Omraade noget, idet Farup, Hjortlund, Kalvslund, Seem og Vester-Vedsted Sogne forblev ved Kongeriget.

Litteratur: Knud Aagaard: Beskrivelse over Tørning Lehn (1815).

1812—68, 1871—72, 1878—85, 1898—1917 Fortegnelser over ind- og udgaaede Skrivelser, Journaler (Register 1845—54). — 1813—25, 1832—37, 1845—68, 1872—77 Brevbøger og Kopibøger (Sagregister 1845—68). — 1829—1920 Kirke- og Skolesager. — 1868—1909 „Die Geistlichen“. — 1874—1907 Det kirkelige Liv, Gudstjeneste og kirkelige Handlinger. — 1874—1920 Kirkelig Statistik m. m. — 1876—1918 Forholdet mellem Dansk og Tysk. — 1879—94 Forhandlingsprotokol for Synodaludvalget. — 1871—1917 Synodalsager. — 1891—1909 „Äusserungen des kirchlichen Lebens“. — 1879—1902 Kirkernes Formue og Gæld. — 1883—1902 Sager ang.



Præstegaardsbygningerne. — ca. 1835—96 Sager ang. Indløsningen af Præstegaardene. — 1828—1919 Sager vedr. de økonomiske Forhold. — 1827—1911 Præste- og Skolekaldsbøger (med Oplysninger om Kaldenes økonomiske Forhold og om de enkelte Præster og Skolelærere). — 1867—1901 Indberetninger om Præsternes Indtægter. — 1898—1909 Sager vedr. Præstelønningslovene af 1898 og 1908. — 1864—1919 Præsternes økonomiske Forhold. — 1829—1901 Provsteretsprotokol ang. Fastsættelsen af Enkepensioner (desuden indeholder Bindet bl. a.: 1771—76 Justitsprotokol for Nørre-Rangstrup H., 1850—66 Protokol over Skolevisitatser, 1850—67 anbefalinger for Præster, 1850—62 anbefalinger for Skolelærere). — Protokol over Naadsensaar og Vakancer (indeholder desuden bl. a.: 1753—94 Justits- og Skifteprotokol for Hviding H.). — ca. 1891—1910 „Matrikeln der Emeritirungskasse für die Pastoren . . .“ (med udførlige Oplysninger om Præsterne). — ca. 1895—1909 „Heberegister für den Pfarr-Wittwen- und Waisenfonds“ (med Oplysninger om Præsteembedernes Indtægter). — 1855—69 Protokol for Skolevisitatser, Kirke- og Skolesyn (Frøs og Kalvslund Herreder), Kirkeregnskaber m. m. — 1881—1909 Regnskabsvæsen I—II. — 1865—1909 Sager ang. de enkelte Sogne. — 1884—1915 Degnene og de lavere Kirkebetjente. — 1826—1909 Skolesager. — 1839 Fortegnelser over Præstearkiverne. — 1874—90 Visitatsberetninger. — 1858—68 Kirke-regnskaber.

#### 4. Lø Herreds og Ballum Birks Provsti:

Foruden de fire trøjborgske Kirker: Døstrup, Mjolden, Randerup og Visby omfattede Provstiet ogsaa Ballum S., Rømø, Amrum og St. Laurentii Sogn paa Før. I 1812 blev det forenet med Møgeltønder-Højer Provsti, med hvilket det havde haft fælles Provst i Tiden 1797—1812, samt Tørninglen og Anst H. til Ribe sønder Amtsprovsti. Denne Ordning varede til 1828, da de to Enklaveprovstier skiltes fra Tørninglen og Anst H. og forenedes i Lø-Møgeltønder Provsti, som den 25. Maj 1866 udvidedes med Hjerpsted og Skast Sogne, der tidligere havde hørt under Tønder Provsti. Fra 1879 var det forenet med Nord-Tønder Provsti.

1696—1751 Lø Herreds Provsteprotokol (væsentligst gejst-



lig Skifteprotokol). — 1724—1871 Protokol for Lø Herreds Provsteret (kun faa Skifter). — 1715—1815 Enkekasseprotokol.

5. Møgeltønder Birk og Højer Herreds Provsti.

Omfattede Møgeltønder, Daler og Emmerlev Sogne. Angdets Historie se ovenfor.

1720—34, 1771 Provsteretsprotokol. — 1715—1815 Enkekasseprotokol.

6. Lø-Møgeltønder Provsti:

1823—74 Synsprotokoller (Kirker og Præstegaarde). — 1859—77 Præstekaldsbog.

7. Tønder Provsti:

Tønder Provstis Historie begynder først i det 16. Aarhundrede. Før Reformationen hørte Slogs, Kær og Lundtofte Herreder sammen med Rise H. og Sundeved til præpositura in Ellumsyssel (forenet med præpositura maior), mens Bøking og Horsbøl Herreder samt Sild laa under præpositura Witha (opkaldt efter Vidaaen). Hele den vestlige Del af Omraadet mellem Kongeaaen og Vidaaen hørte under Biskoppen af Ribe. Med Reformationen indtraadte en Del Uro. Især var der Strid med Biskoppen i Ribe om Opsynet med de vestslesvigske Kirker, som hørte under Hertugen, en Strid, der fandt sin Afgørelse ved Kolding Recessen af 1576 og Hertug Augusts Voldgiftskendelse af 1578, hvorved de paagældende Kirker — Brede, Nørre-Løgum, Ubjærg, Højer, Hjerpsted, Skast samt Tønder By — kom under Hertugens Overhøjhed og Tønder Provstens Opsyn. Ærkedegnen i Ribe beholdt dog sin Ret til sammen med de fyrstelige Amtsførelser at høre de omstridte Kirkers Regnskaber — en Ret, der først faldt bort, efter at Hertugen i 1658 havde faaet Suveræniteten over sit Omraade. Enklavesogne mod Vest berørtes selvfølgelig ikke af Striden.

Fra 1578 bestod Tønder Provsti saaledes af hele Løgumkloster og Tønder Amter. To af Kirkerne i Lundtofte H., Kværs og Klipleve, var dog exemte og stod direkte under Generalsuperintendenten. I 1738 blev de Løgumklosterske Kirker lagt under Aabenraa Provsti, hvor de blev til 14. Oktober 1850, da de atter forenedes med Tønder Provsti, mens Kirkerne i Lundtoft H. til Gengæld kom under Aabenraa Provsti. Den 25. Maj 1866 blev Hjerpsted og Skast Sogne udskilt af Provstiet og forenet med Møgeltønder-Lø Provsti.

Ved Konsistoriets Forordning af 25. November 1878 (med Gyldighed fra 1. Maj 1879) blev Tønder Provsti delt i Nord-Tønder og Syd-Tønder Provstier, idet det førstnævnte samtidig forenedes med Lø-Møgeltønder Provsti. Grænsen mellem de to Provstier fulgte ikke helt den nuværende Landegrænse, idet Aventoft, Keitum, Morsum, Vesterland, Nykirke og Rodenæs hørte til Nord-Tønder Provsti. Efter Genforeningen blev disse Sogne indlemmet i Syd-Tønder Provsti.

I Tiden fra 1788 til 1793 varetoges Provstens Funktioner af Distriktsprovster, saaledes havde Pastor Freuchen i Ensted Administrationen af Lundtoft, Slogs og Højer Herreder, og en enkelt Pakke er bevaret fra hans interimistiske Provstefunktion (bl. a. indeholdende Visitatsberetninger).

Selvom der ved Delingerne af Provstiet har fundet en Aflevering Sted af Arkivalierne vedr. de udskilte Sogne, kan der — ikke mindst i Bindene — findes en Del Oplysninger om Sogne, der tidligere har tilhørt Provstiet.

Litteratur: Sønderjydske Aarbøger 1941. 53 ff.

(1746—93) Reskriptbog. — 1801—61 Akter ang. Lundtoft Herreds Adskillelse fra Tønder Provsti. — 1870—1919 Forhandlingerne paa Provstisynoderne. — 1881—1922 Forskellige Synodalsager. — 1879—1920 Ang. Kirkebygningerne og deres Inventar. — 1813 Indberetninger om Præsters, Organisters, Degnes og Skolelæreres Indtægter. — (1506)—1923 Sager ang. de enkelte Sogne. — 1776—1913 Forskelligt vedr. Skolevæsenet. — 1800—1920 Forskellige Legatsager. — 1687—1756 Provsternes Korrespondencesager. — 1740—1919 Forskelligt. — 1798—1802, 1830—31, 1833—45 Visitatsprotokoller. — 1835—63, 1875 Visitatsberetninger. — 1803 Arkivfortegnelser for de enkelte Sogne. — 1671—1734 (div. Aar), 1762—69, 1837—50 Konsistorialprotokoller. — 1726—1850 Konsistorialsager. — 1826—40 Protokol over Ægteskabssager. — 1761—1897 Regnskab for den tønderiske 1% Kasse. — 1879—1919 Regnskaber for Synodalkassen. — 1636—1875 Regnskabsbøger for de enkelte Landsogne (Begyndelses -og Slutningsaar forskellige, for Kirkerne i Slogs H. 1636—1867, for Kirkerne i Enklavesognene er Begyndelsesaaret omkr. 1863). — ca. 1637 ff. „Mahn- und Hebungsbücher“ for Kirkerne i Slogs H. — 1734—1843 Hovedprotokol og Kontraprotokoller for den i 1734 oprettede Præstenke- og Brandkasse.

## 8. Haderslev Provsti:

Haderslev Provsti — i Middelalderen præpositura Barwithssysse — har bevaret sit Omfang temmelig uforandret gennem Tiderne, bortset fra den urolige Reformationstid. De eneste Forandringer er, at Seest S. før 1580 kom til Anst Herreds Provsti, og at de otte Sogne ved Grænsedragningen i 1864 udskiltes af Provstiet. Fra Reformationstiden og ned i det 18. Aarhundrede har der foruden Amtsprovsten været særlige Herredsprovster, som dog ikke har efterladt sig noget Arkiv, og hvis Betydning i det hele taget var ret ringe.

Hele Arkivet fra Tiden før 1920 er kommet til Landsarkivet, som dog har afleveret alle Sager vedr. de otte Sogne til Landsarkivet i Viborg.

1715, 1864 Fortegnelser over Haderslev Provsteembedes Arkiv. — 1688—1879 Forskelligt ang. Haderslev Præsteembedes Arkiv. — 1864—67, 1882—1920 Journaler. — 1889—1916 Generalakter. — 1576—1736 Forordninger og Reskripter. — 1850—96 Cirkulærer og Embedsskrivelser. — 1850—1910 Cirkulærer og forskellige Skrivelser fra Øvrigheden. — 1765—1899 Forskellige Korrespondencesager m. m. — 1656—1917 Sager ang. Provsterne og Præsterne samt Provste- og Præsteembederne. — 1891—1920 Provsteembedets Indtægter. — 1648—1910 Almindelige kirkelige Forhold, Gudstjeneste, kirkelige Handlinger, Visitatser. — 1868—1919 Kirkelig Statistik og almindelig Statistik. — 1879—1914 Forhandlingsprotokol for Synodeudvalget. — 1889—1920 Synodeudvalgets Generalakter. — 1868, 1871, 1879—1917 Synodalsager og Synodalberetninger. — 1879—99, 1919—20 Synodalkasseregnskaber. — 1870—1913 Generalakter angaaende Kirkernes Vedligeholdelse. — 1724—1917 Ang. Kirkebygningerne og deres Inventar. — 1766—1913 Sager vedrørende Laan af den fælles Kirkekasses Midler. — 1897, 1903—12 Akter ang. Forhandlingerne om Opløsningen af den fælles Kirkekasse. — 1721—1922 Forskelligt vedr. den fælles Kirkekasse. — 1855 ff Fortegnelser over Kirkefæsterne. — 1875—1916 Sager ang. Realbyrdeafløsningen og Erstatning for bortfaldne Gebyrer. — 1879—1916 Fortegnelse over Afløsningskapitaler til Kirker, Præster og Degne. — 1638—1920 Angaaende forskellige økonomiske Forhold. — 1572—1920 Sager ang. de enkelte Sogne. — 1815—1916 Forskellige Skolesager. — 1641—1916 Skolesager ang. de enkelte Sogne. — 1879 Forteg-

nelser over Bøger i Skolebibliotekerne. — 1736—1864 Fattigsager (især nyere Regnskabssager). — 1692—1735, 1905—08 Indsamlinger og Kollektur. — 1785—1910 Stiftelser og Legater. — 1682—1731 Forskelligt ang. Tørninglen. — 1699—1920 Forskelligt. — 1840—67 Visitatsprotokoller. — 1803 Arkivfortegnelser for de enkelte Sogne. — 1650—71, 1688—1784, 1817—50 Konsistorialprotokoller. — 1737—77 Protokol over Kandidater, som er eksamineret af Konsistoriet. — 1779—1810 Reskripter til Konsistoriet. — 1817—39 Beretninger og Reskripter i Konsistorialsager. — 1689—1843 Konsistorialsager og Sager ang. Konsistoriet. — 1756—1838 Forskellige Regnskaber over Provstens Indtægter. — 1563, 1864, 1891—1920 Fortegnelser over Præsternes Indtægter i Haderslev Provsti (1864 er Lærerne ogsaa medtaget). — 1790—1919 Regnskabsbog for Haderslev Provstis Præsteenkekasse. — 1564 Fortegnelse over Indtægter til Kirkerne i Haderslev Provsti. — 1564—1847 Kirkeregnskabsbøger for hvert af Provstiets Landsogne (Grup dog først 1625, Jels 1634, Bjerning og Hoptrup 1715). — 1651—72 Regnskab over Latinskolens Travepenge (med Regnskab over Stipendiepengene). — 1650—72 Regnskabsbog for det haderslevske Kommunitet. — 1692 Jordebog for Hospitalet i Haderslev. — 1681—1867 Hospitalsregnskaber.

Endvidere enkelte Sager fra Aarene lige efter Genforeningen.

#### 9. Aabenraa og Løgumkloster Provstier:

Sognene i Aabenraa A. (med Varnæs Birk) hørte i Middelalderen dels til Ribe Stift (Bedsted, Hellevad og Egvad), dels til Slesvig Stift (Ellumssyssel Provsti). Efter Reformationen oprettedes et særligt Aabenraa Provsti, hvortil ogsaa snart kom de tre Kirker under Ribe Stift. Allerede i 1562 siges det, at de „visiteres af Mester Peder (Generanus) udi Aabenraa“, og to Aar senere blev de helt henlagt under Aabenraa Provsti og Slesvig Stift. 12. Februar 1738 blev Løgumkloster Provsti med Kirkerne Nørre-Løgum, Løgumkloster og Brede forenet med Aabenraa Provsti. Ogsaa disse Kirker havde tidligere hørt under Ribe Stift, men kom ved Kolding-Recessen af 1576 og Hertug Augusts Voldgiftskendelse af 1578 til Slesvig Stift, idet Ærkedegnen i Ribe dog indtil ca. 1660 beholdt Retten til at „høre“ Kirkeregnskaberne

sammen med den fyrstelige Amtsforvalter. Efter at de løgumklosterske Kirker var kommet under Slesvig Stift, udgjorde de et særligt Provsti, som indtil 1738 var forenet med Tønder Provsti. 14. Oktober 1850 kom de tre Kirker atter under dette Provsti, mens Kirkerne i Lundtofte H. til Gengæld blev henlagt under Aabenraa Provsti. De exemte Kirker Kliplev og Kværs kom under Aabenraa Provsti ved Bekendtgørelse af 14. November 1850, mens Graasten og Asbøl Kirker ved samme Bekendtgørelse lagdes under Sønderborg Provsti. Først 18. November 1864 blev ogsaa de indlemmet i Aabenraa Provsti.

Da Provstiet 1857—64 havde Provst fælles med Sønderborg Provsti, findes der i dettes Arkiv enkelte Sager vedr. Aabenraa Provsti, som det ikke har været muligt at udskille.

(1660—1838) Arkivfortegnelse. — 1660—1838 Sager til Arkivfortegnelsen: I „Kirchenwesen“, II „Schulwesen“, III „Armenwesen“. — 1892—1918 Journaler. — 1830—62 Cirkulærer. — 1705—1864 Sager ang. Provsteembedet. — 1795—1886 Statistiske Tabeller over Fødte, Konfirmerede, Viede og Døde. — 1880—1912 Fællessynode-Akter. — 1879—1917 Synodalsager. — 1879—1912 Kirkernes Kapitaler og Kirkegæld. — 1863—90 Ang. Præsternes og Degnenes Indtægter. — 1755—1870 Ang. Præsteenkekassen for Aabenraa-Sønderborg Provstier. — 167. — 1914 Sager vedr. de enkelte Sogne. — 1810—75 Almindelige Skolesager. — 1812—75 Skolesager, sagligt ordnet. — 1802—86 Skolesager, ordnet sognevis. — ca. 1712—1886 Kollekter. — 1700—1884 Almindelige Kirkesager. — 1872—87 Dansk Sprog, danske Undersaatter. — 1821—41 Ang. Præstekonventet og de paa dette fremlagte Afhandlinger. — 1819—1913 Forskelligt, sagligt ordnet. — 1835—45 Visitatsprotokol for Aabenraa og Løgumkloster Amter. — 1835—85 Visitatsbetretninger. — 1743—1847 Konsistorialprotokol for Løgumkloster Provsti. — 1736—69, 1837—48, 1905—17 Kirkeregnskaber (1837—48 ogsaa Løgumkloster Provsti). — 1721—1848 Kirke-regnskabsbøger fra Sognene i Aabenraa Provsti. — 1634—60 Kirkeregnskaber for Asbøl S. — 1812—47 Fattig- og Sogne-regnskaber.

10—11. Als Nørre-Herred og Als Sønder-Herred Provstier:

Indtil 1676 var der een fælles Provst for hele Als (undta-



gen Sønderborg By og Kegnæs), men i dette Aar indsatte den nordborgske Hertug en særlig Provst for Kirkerne i Als Nørre-H., som blev unddraget den fynske Biskop. Egen Kirke havde iøvrigt indtaget en Særstilling og var allerede længe før de øvrige Kirker blevet løst fra Forbindelsen med Fyn. Efter at disse Kirker i 1730 igen var blevet kongelige, kom de atter under Odense-Biskoppen.

I Sønder-H. var det fra 1764 saaledes, at Hertugen af Augustenborg havde Patronatsret til alle Herredets Kirker, ligesom ogsaa Provsten (i hvert Fald fra 1825) blev valgt af ham. Men Forbindelsen med Fyn var dog ikke af den Grund afbrudt. Biskoppen i Odense og senere Biskoppen over Als og Ærø var stadig den højeste kirkelige Myndighed.

De statsretslige Forandringer i 1864 medførte en Del Ændringer i de kirkelige Forhold paa Als. De to Provstier underordnedes den slesvigske Generalsuperintendent, mens Overdirektionens Funktioner — især det økonomiske Tilsyn — for Størstedelens Vedkommende overtoges af Kirkevisitatoriet, Provst og Amtmand. Ved Konsistoriets Forordning af 25. November 1878 og med Gyldighed fra 1. Maj 1879 blev de to Provstier forenet med Sønderborg Provsti.

Ligesom i Kongeriget var Provsterne i de to alsiske Provstier gejstlig Skifteforvalter. Den 5. December 1806 ophævedes den gejstlige Skiftejurisdiktion, men 1808 bestemte Kancelliet, at paa Als og Ærø skulde Provsterne stadig besørge de gejstlige Skifter. Først 7. November 1832 overtog de verdslige Myndigheder (Herredsfogderne) disse Forretninger.

De to Provstearkiver — det gælder dog først og fremmest Nørre-H. — indeholder en Del Arkivstof, som egentlig hører hjemme i særlige Arkivfunds, f. Eks. Skoledirektionen (Provst og Amtmand), Direktionen for Fattigvæsenet og Kirkesessionen for Als Nørre-H., der indtil 1801 bestod af Provst, Amtmand og Kirkeinspektør, men derefter ved Reskript af 16. Januar 1801 udvidedes, saa at den kom til at bestaa af alle Præsterne i Herredet (ophævet 1822).

#### 10. Als Nørre-Herred Provsti:

(1721—1819) Protokol over Nørre-Herreds Provstearkiv. — 1858—79 (div. Aar) Journaler. — 1784—1879 Kopibøger over udgaaede Breve, Erklæringer m. m. — (1621)—1879 Alminde-



lige Kirkesager. — 1750—1812 Kirkesessions Protokol (i Egen Præstearkiv: Kirkeregnskabsbog 1886/87—1897/98). — 1802—07, 1820—22 Kirkesessions Brevskaber. — 1734—1817 Militær-sager. — 1736—1874 Mærkværdigheder. — 1759—1828 Fyns Stifts gejstlige Enkekasse. — 1795—1848 Synsprotokoller over Præstegaardene. — 1714—1880 Sager ang. de enkelte Sogne. — 1876—78 Konceptbog: Skolesager. — 1736—1879 Almindelige Skolesager. — 1738—1879 Skolesager ang. de enkelte Sogne: Korrespondence, Beretninger og Regnskaber. — 1833—76 Forskelligt vedr. Skolevæsnet. — 1785—1870 Fattigsager. — 1742—1880 Forskelligt, ordnet sagligt. — 1791—1870 Gejstlig Justitsprotokol. — 1741—1832 Gejstlig Skifteprotokol. — 1801—80 Regnskabssager.

#### 11. Als Sønder - Herred Provsti:

1806 Designation over Provstearkivet. — 1806—72 Fortegnelser over ud- og indgaaede Breve, Koncepter, Koncept- og Kopibøger. — 1854—72 Registrant over udgaaede Cirku-lærer. — 1839 Oversigt over gejstlige Forordninger og Reskripter. — 1839—65 Fortegnelse over udstedte Forordninger. — (1670)—1879 Almindelige Kirkesager. — 1759—85 Beretninger om Forhandlinger paa Odense Landemode. — 1671—1877 Kirkelige Sager ang. de enkelte Sogne. — 1839—68 Synsprotokoller. — 1765—1878 Skolesager. — 1736—1863 Forskelligt, ordnet sagligt. — 1689—1795 Provsteprotokol (Skiftesager og Provsteretssager). — 1797—1872 Gejstlig Justitsprotokol. — 1795—1834 Skifteprotokol. — 1793—1834 Gejstlige Skiftesager (ordnet efter Sogne). — 1797—1828 Auktionsprotokol.

#### Tillæg: Forvaltningsraadene:

Da de to Herredsprovstier i 1879 blev forenet med Sønderborg Provsti, blev Forvaltningen af Provstiernes Kirkekasser foreløbig overdraget særlige Forvaltningsraad, et for hvert af de to Provstier. Efter Regulativerne (4. April 1879) bestod de af Provsten og to valgte Medlemmer. De forvaltede Kirkekassens Midler, ansatte og førte Tilsyn med de to Kirkekassere. Kirkekasserne ophævedes ved Love af 19. Februar og 17. Maj 1884 (med Gyldighed fra 1. April 1885), og Formuerne fordeltes mellem de paagældende Sogne. Fra begge Forvalt-

ningsraad er der bevaret en Protokol 1879—85 og forskellige Korrespondancesager, Budgetter m. m. fra samme Tidsrum.

## 12. Sønderborg Provsti:

Indtil Reformationen stod alle Kirker paa Als under Odense Biskoppens Tilsyn, mens Sundeved hørte under præpositura in Ellumssyssel, senere forenet med præpositura maior. I den første Tid efter Reformationens Indførelse var Forholdene uklare og lidet stabile, men fra 1571 var Sønderborg By og Sundeved forenet under een Provst. Hertil kom i 1582 ogsaa Munkbrarup i Angel, 1616 det nyoprettede Kegnæs paa Als og 1622 Nykirke i Angel. Delingen i 1622 medførte, at Sønderborg Provsti foruden de alsiske Omraader kun kom til at omfatte Asbøl og Dybbøl, idet de øvrige sundevedske og de to angelske Kirker kom under den glyksborgske Hertug og fik sin egen Provst. Asbøl gik senere tabt, idet den — vistnok i anden Halvdel af det 17. Aarhundrede — som adelig Kirke (Ahlefeldterne, senere Augustenborgerne) løstes fra Forbindelsen med Sønderborg Provsti. Det samme skete med Dybbøl Kirke i 1673 (Grevskabet Reventlow). Efter at de glyksborgske Arvelande i 1779 ved Hertugslægtens Uddøen var kommet tilbage til Kronen, blev de fire glyksborgske Kirker: Broager, Sottrup, Nybøl og Ullerup atter forenet med Sønderborg Provsti, og 14. November 1850 kom de exemte Kirker Asbøl, Graasten og Dybbøl ogsaa tilbage dertil. Den 18. Novbr. 1864 blev de to førstnævnte Kirker henlagt til Aabenraa Provsti. Fra 1. Maj 1879 forenedes Provstiet med de to alsiske Herredsprovstier.

Da Aabenraa og Sønderborg Provstier fra 1857—1864 havde fælles Provst, findes der i Arkivet enkelte Sager fra denne Tid, der angaar det førstnævnte Provsti.

## Til 1879:

1797—1867 (div. Aar) Journaler. — 1850—63 Konzeptbøger. — 1646—1879 Almindelige Kirkesager. — 1833—78 Cirkulærer og Skrivelser fra Generalsuperintendenten. — 1818—50 Skrivelser fra Amtmanden som Medlem af Kirkevisitatoriet. — 1832—47 Provstebereetninger. — 1783—1863 Kollektter. — 1727—1879 Kirkesager, ordnet sognevis. — 1768—1878 Skolesager. — 1797—1878 Den fælles Enkekasse. — 1836—47 Forhandlinger for Præstekonventet. — 1753—1879 Forskelligt, sagligt ord-

net. — 1759—95, 1864—78 Visitatsberetninger og Visitatssager. — 1836—78 Visitatsprotokoller for Nybøl, Ullerup, Sottrup, Dybbøl (fra 1851) og Kegnæs (fra 1853) Sogne. — 1747—1850 Konsistorialprotokol. — 1735—1848 Konsistorialsager. — 1718—83 Oppebørselsregistre for de sundevedske Kirker (heri: Visitatsprotokol 1782—1835 for de sundevedske Kirker). — 1566—1780 Kirkeregnskabsbøger for Broager S. — 1653—1780 Kirke-regnskabsbøger for Nybøl, Sottrup og Ullerup Sogne. — 1798—1846 Kirkeregnskaber fra Nybøl og Ullerup Sogne.

Fra 1879:

1879—90 Korrespondancesager. — 1880—1908 Kirkelig Statistik og Nytaarsberetninger. — 1879—92 Forskellige Indberetninger og Oversigter. — 1879—1915 Synodalsager. — 1891, 1892, 1908—10 Oversigter over Præsternes Indtægter. — 1892—1918 „Matrikeln zum Emeritirungsfonds“ (med Oplysninger om de enkelte Præster). — 1879—1914 Sager ang. de enkelte Sogne. — 1879—1914 Forskelligt. — 1880—1916 Kirkevisitationer.

### C. KIRKEKASSE- OG KIRKEINSPEKTORATSARKIVER.

#### 1. Haderslev Provstis fælles Kirkekasse:

Hvornaar den fælles Kirkekasse er oprettet, hersker der Uenighed om blandt de Forfattere, der har behandlet Problemet. Forskellige Grunde synes dog at tale for, at den er opstaaet omkring Midten af det 17. Aarhundrede. Den blev ophævet ved et kgl. Reskript af 29. Juni 1742, som først blev ført ud i Livet i 1777. Men allerede 29. Juni 1782 genoprettedes Kassen. Ogsaa i det 19. Aarhundrede (1825 og 1832) var det Mening, at Fællesskabet mellem Provstiets Kirker skulde ophæves, men efter lange Forhandlinger blev det besluttet at opretholde det, og et nyt Regulativ udstedtes 18. Juli 1853.

Der var til de forskellige Tider nogen Forskel i Administrationen af de kirkelige Midler. I 1782 var det blevet fastslaaet, at hver Kirke skulde have egne Indtægter og Udgifter og særlige Kirkeregnskabsbøger, og at kun de aarlige Overskud skulde indbetales til Kirkekassen. Af denne afholdtes alle Fællesudgifter og Nybygninger af Kirker. Regulativet af 1853 ordnede Forholdet paa en lidt anden Maade. Alle de enkelte

Kirkers Indtægter skulde nu indbetales til Kirkekassen med Undtagelse af nogle mindre Beløb til Afholdelse af visse faste aarlige Udgifter som f. Eks. Præstens Betaling for Brød og Vin og for Visitatsmaaltiderne. Endvidere maatte Kirkeværgene tilbageholde 16 Rigsdaler om Aaret til Smaareparationer. Alle øvrige Udgifter afholdtes af Kassen. Haderslev Frue Kirke havde ingen Forbindelse med Kirkekassen.

De daglige Forretninger blev ledet af en Kirkekasserer. Kirkekassen blev ophævet efter Genforeningen, og i December 1941 afleveredes dens Arkiv til Landsarkivet.

Litteratur: Der findes en ret udførlig Litteratur vedr. den fælles Kirkekasse. Foruden Wimpffens Afhandling i Schlesw.-Holst.-Lauenb. Provinzialberichte 1831: Die Kirchenverfassung in den Propsteien Hadersleben und Törningeahn kan nævnes Otto Kier: Haderslev Provstis fælles Kirkekasse og dens Administration (1841) og Becker: Haderslev Provstis fælles Kirkekasse (1888).

1683—1711, 1736—58 Kirkeregnskaber (omfattende alle Landsogne). — 1736—43, 1746—50 Journal over Indtægterne i Henh. til aflagte Kirkeregnskaber. — 1833—1924 Regnskaber (delvis med Bilag). — 1679, 1719—54, 1800—47 Kirkeregnskaber, ordnet sognevis. — 1737—71 Oversigter over de enkelte Kirkers Formueforhold.

Desuden findes der fra det 19. Aarhundrede — især fra Tiden efter 1850 — en betydelig Mængde Regnskabsbøger. Endvidere: Oversigter over Kirkekassens Obligationer og en Del Akter ang. Kapitaler, udlaant af Kirkekassen. Foruden Brevbøger 1869—1915 (div. Aar) er der bevaret nogle Korrespondancesager fra Tiden 1796—1896. Desuden kan nævnes: 1690—1871 Fæsteregistre og Fæstesager. — 1795—1866 Sager vedr. Tienden. — 1800—96 Sager vedr. Ombygning og Reparationer af Kirkerne samt om disses Inventar. — 1814—90 Sager ang. Skolelærerne. — 1711—1917 Forskelligt.

## 2.—3. De alsiske Kirkeinspektorsarkiver:

I 1741 blev der indsat en særlig Kirkeinspektør for hele Als og Ærø (Amtsforvalter Joh. Chr. Ambders, Bestalling 24. April 1741), som skulde „have Indseende med Kirkernes Bygning, besørge deres Midler og i den aarlige Session for Amtmanden og Provsten aflægge Kirkernes Regnskaber“. Kirkerne i Sønder-H. blev lidt efter lidt unddraget Kirkeinspektøren, efterhaanden som de erhvervedes af Hertugen af Augusten-

borg, og fra 1764 omfattede Kirkeinspektoratet kun Nørre-H. og Ærø. I det augustenburgske Distrikt var der en Kirkekasserer til at varetage det regnskabsmæssige i Forbindelse med Kirkernes Styrelse. 1. Februar 1861 oprettedes ogsaa et særligt Kirkeinspektorat for Augustenborg H., til hvilket Embede Regnskabsvæsnet, Tilsynet med alle Kirkebygninger, Ledelse af det aarlige Syn m. m. blev henlagt. Begge Kirkeinspektora-ter nedlagdes i 1885, da Kirkekasserne ophævedes.

### 2. Als Nørre-Herreds Kirkeinspektorat:

Foruden Kirkekassens Regnskabsbøger indeholder Arkivet: 1734—1885 (div. Aar) Kirkeregnskaber og Kirkeregnskabsbilag (delvis ordnet efter Sogne). — 1788—1874 Sager vedr. Kirke-og Skolevæsnet i Hagenbjærg S.

### 3. Augustenborg Kirkeinspektorat:

Dette Arkiv er af betydeligt større Omfang. Foruden Almindelige Regnskabsbøger m. m. indeholder det bl. a.: 1816—86 Korrespondancesager. — 1855—85 Sager vedr. Kirkebygningerne, Kirkeinventaret og Kirkegaardene, dels ordnet sagligt, dels sognevis. — 1790—1885 Fortegnelser over Kirkekaptaler. — 1744—1885 Kirkeregnskaber og Kirkeregnskabssager (delvis ordnet efter Sogne). — Kirkeregnskabsbøger (1691—1741 Lysabild, ca. 1579—1741 Notmark og 1550—1811 Tandslet).

## D. STIFTSREVISORATET FOR ALS OG ÆRØ.

11. Februar 1792 blev det paabudt, at der skulde ansættes særlige Stiftsrevisorer. Af det Arkiv, som Stiftsrevisoren for Als og Ærø har haft, er der kun bevaret et enkelt Læg, men det er muligt, at nogle af de Kirkeregnskabssager, som findes i Kirkeinspektoratsarkiverne, egentlig har hørt hjemme der. Paa Grund af de forskellige Arkivers Sammenblanding, kan det nu ikke mere afgøres. Derimod synes fire Pakker ærøske Kirke-regnskabssager 1819—57, som er afleveret til Landsarkivet i Odense, at stamme fra dette Arkiv.

## E. PRÆSTEARKIVER.

De sønderjydske Præstearkiver — godt 100 ialt — indeholder foruden Kirkebøgerne et meget værdifuldt og omfattende Materiale, som undertiden rækker tilbage til det 16. Aarhundrede, i enkelte Tilfælde endda til Middelalderen. De adskiller

sig heri paa afgørende Maade fra de kongerigske Præstearkiver, i hvilke der sjældent findes Aktmateriale af nogen Betydning. I Provstierne Tørninglen, Tønder og Aabenraa er de alle ordnet og registreret, i Provstierne Haderslev og Sønderborg er en Del endnu ikke gennemgaaet. De følgende Oplysninger kan for disses Vedkommende muligvis indeholde mindre Unøjagtigheder eller være ufuldstændige.

Præstearkivernes Betydning ligger ikke mindst i den Værdi, de har for det lokalhistoriske Studium. For den, der vil studere et Sogns eller en Landsbys Historie, er de som Regel en uvurderlig Kilde. Mens man i de større Arkiver maa gennemgaa store og omfattende Aktsamlinger, der angaar meget store Omraader, har man her paa eet Sted samlet et fyldigt og mangeartet Kildemateriale, der udelukkende angaar det enkelte Sogn. Men ogsaa for den, der beskæftiger sig med hele Sønderjyllands Historie, er Præstearkiverne af stor Værdi. Den, der studerer Kirkebygningernes og de kirkelige Forholds Historie, Skole- og Fattigvæsen, Landbrugshistorie, almindelig Kulturhistorie og Personalhistorie, vil her sjældent søge forgæves.

#### Arkivordninger:

Den 31. August 1802 udstedtes en Ordre om, at med Undtagelse af Reskriptbøger og Kirkebøger skulde Præsteembedernes Arkiver opbevares i Kirkerne. Præsterne skulde i tre Eksemplarer udarbejde en Fortegnelse over Arkivet: en til Generalsuperintendenten, en til Kirkevisitatoriet og en til Præstearkivet. Med Hensyn til selve Ordningen blev der opstillet et Skema: 1. Kirkeinventarier, 2. Regnskabsbøger, 3. Dokumenter vedr. Kirken, 4. Duplikater af Kirkebøgerne, 5. Forordninger, Reskripter, Visitatorialskrivelser m. m., 6. Andre Papirer ang. Kirken og Præsten, 7. Skolesager, 8. Fattigsager. Arkivfortegnelsen findes ofte i Præstearkiverne (saavel som i Generalsuperintendentens Arkiv og Provstearkiverne), men da Akterne næsten aldrig er ordnet derefter, har den ingen større praktisk Betydning for Benyttelsen af dem, hvorimod den kan give en udmærket Oversigt over Arkivets Indhold omkring 1803 og ofte registrere Akter, som nu er tabt.

Større Betydning fik Konsistoriets Bekendtgørelse af 31. Oktober 1892, hvorved det bestemtes, at det nyere og det



fremtidige Arkivmateriale skulde ordnes efter et bestemt Skema, og at der skulde udarbejdes en almindelig Aktfortegnelse med Redegørelse for de enkelte Akter. Den praktiske Gennemførelse af Bekendtgørelsen er noget forskellig. Mange Præster har ordnet næsten hele Arkivet — ældre saavel som yngre Akter — efter det opstillede Skema, andre kun det nyere Arkiv, f. Eks. fra ca. 1867. Efter Undervisningsministeriets Bekendtgørelse af 30. Juni 1925 er det, med Undtagelse af Kirkebøger og Sager vedr. Skole- og Fattigvæsen, kun de Dele af Præstearkivet, som er ældre end 1870, der skal afleveres til Landsarkivet. Aktfortegnelsen eller de efter den ordnede Sager er derfor i mange Tilfælde endnu ikke kommet til Arkivet. Men er de nyere Sager afleveret, kan man regne med, at de er ordnet efter Skemaet fra 1892.

En ny Bestemmelse om Præstearkivernes Opbevaring og Ordning udstedtes af Konsistoriet den 1. December 1905. Arkivet skulde opbevares i en særlig „Archivschrank“, de mere værdifulde Dele eventuelt i et Pengeskab, saa de var sikret mod Ild og Fugt. Der skulde desuden udarbejdes en Fortegnelse over de vigtigere „Urkunden“ saasom Kirkebøger, Gravbøger, Kirkekroniker, Inventarier, Reskriptbøger, Kirkeregnskabsbøger m. m., og en Afskrift heraf skulde indsendes til Konsistoriet. Selve Fortegnelsen findes selvfølgelig ofte i Præstearkivet. Samtidig opfordredes Præsterne til at nyordne Arkivet efter Skemaet fra 1802 eller 1892, en Opfordring, som ikke blev efterkommet alt for hyppigt.

De Akter, som ikke udgør en Del af en ældre Ordning, er i Landsarkivet alle ordnet efter et bestemt Skema. Indholdet er fordelt paa 8 Grupper: A. Kirkebøger, B. Korrespondance (herunder Arkivfortegnelser, Reskriptbøger eller Libri Datici, Journaler, Aktfortegnelser og Sager dertil), C. Regnskabsvæsenet (Kirkeregnskaber, Tienderegistre, Kirkeinventarier m. m.), D. Kirkeforstanderskabet, E. Fattigvæsenet, F. Skolevæsenet, G. Degneembedet (som Regel under F.), H. Forskelligt.

#### Kirkebøger:

Kirkebøgerne hører til de mest benyttede Arkivalier. Det er først og fremmest Personalhistorikere, der besøger Landsarkiverne, og deres vigtigste Hjælpemiddel er og bliver Kirkebøgerne. Men ogsaa for den almindelige Historie kan de have

stor Værdi. Og ikke mindst de slesvigske. De ældre Kirkebøger er som Regel ført ligesom de kongerigske, nogle Præster har fattet sig i beklagelig Korthed — en Indførsel som Hans Madsens Søn døbt eller Jens Hansens Moder begravet er ikke videre oplysende. Andre har næsten betragtet deres Kirkebøger som Dagbøger, fortrolige, de kan fortælle om alt det, der optog Sind og Tanke. I mange Sogne indeholder Kirkebøgerne derfor ofte Oplysninger om Samtidens store og smaa Begivenheder, om Krig og Ulykker, Fjendernes Plyndring, Pest og Mord, eller de fortæller om Hændelser indenfor Præstens Familie — rummer her ofte smaa, rørende Træk — eller om Begivenheder indenfor Venne- og Bekendtskabskredsen. Af saadanne betydningsfulde Kirkebøger kan nævnes de ældste fra Aastrup 1574—1617, 1675—1763 (det første Bind er trykt i Uddrag i *Schriften des Vereins für schlesw.-holst. Kirchengeschichte* 2. Række VII (1918—25) 434 ff), der er en værdifuld Kilde til hele Omegnens Personalhistorie, ikke mindst Haderslev Bys. En tilsvarende Stilling indtager de ældre Kirkebøger fra Nordborg (Uddrag fra *Tiden* 1621—1776 er trykt i *Danske Samlinger* V (1869—70) 274—352, VI (1870—71) 45—80, 137—175) og den ældste fra Aabenraa (1631—1672), der har en Slags Forløber i nogle Optegnelser: *Annales rerum Apenradæ et in vicinia gestarum ecclesiastici* (Originalen i Universitetsbiblioteket i Kiel, Ms. S. H. 317, Fotografi i Aabenraa Præstearkiv), der indeholder mange Oplysninger om Mennesker — især Præster — i Byen og Omegnen. Fra de otte Sogne kan nævnes den værdifulde Kirkebog fra Vonsild (nu i Landsarkivet i Viborg), hvoraf Uddrag er trykt i *Wisbechs Almanak* 1884 og 1886 og *Vejle Amts Aarbøger* 1907. 101—120 og 1910. 118—140.

De sønderjydske Kirkebøger kan deles i to Hovedgrupper: de kongerigske og de slesvigske. De kongerigske (i Tørninglen, Enklavesognene, Als Sønder- og Nørre-Herreder) er ført efter de Bestemmelser, der gjaldt i Kongeriget, de slesvigske efter de for Slesvig Stift gældende Forskrifter.

I Danmark er det første kendte Paabud om Førelse af Kirkebøger udstedt af Biskop Hans Knudsen Vejle i Odense 1607. Den første almindelige Bestemmelse herom kom først den 17. Maj 1646. Der er dog bevaret enkelte Kirkebøger fra Tiden før, de ældste fra Nordby paa Fanø og fra Holmens Kirke i København (begynder 1611 og 1617), mens

der paa den anden Side ogsaa har været enkelte Præster, som ikke straks efterkom Bestemmelsen. Den næste store Begivenhed i Kirkebøgernes Historie er det kongelige Reskript af 11. December 1812, som paabød, at Ministerialierne skulde indføres i Bøger med trykte Skemaer, Mænd for sig, Kvinder for sig, og at Kirkebøgerne skulde føres i to Eksemplarer, det ene af Præsten, det andet af Degnen, saaledes at det sidste var en Afskrift af det første. Foruden Daabs-, Konfirmations-, Vielses- og Begravelsesregistre skulde de ogsaa indeholde Af- og Tilgangslister (Fortegnelser over Fra- og Tilflyttere) samt Jævnførelsesregistre. Tanken med de sidste var, at naar man f. Eks. havde en Mands Vielse, skulde man straks kunne finde hans Fødsel, Konfirmation og Død, forsaavidt de var indført i Sognets Kirkebøger. Desværre blev Jævnførelsesregistrene næsten aldrig ført paa rette Maade og er som Regel uden Værdi. Efterhaanden hørte man op med at udfylde dem saavel som Af- og Tilgangslisterne. Selve Indførslerne ang. de kirkelige Handlinger indeholder efter 1812 kun de nødtørftigste Oplysninger, og de kongerigske Kirkebøger danner her en — beklagelig — Mod-sætning til de slesvigske. Bestemmelserne i Reskriptet af 1812 har i det store og hele Gyldighed den Dag i Dag.

Kirkebøgerne i Slesvig Stift begynder tidligere end i Kongeriget. Hjordkær saaledes allerede 1573 og Aastrup 1574. I det gottorpske Omraade kom der den 6. Maj 1612 en almindelig Forordning om, at enhver Præst skulde antegne „...den Tag der Copulation der verehelichten Persohnen auch wann durch Gottes Segen davon Kinder zur Welt gebohren ...“. I den kongelige Del af Hertugdømmet blev Førelsen af Kirkebøger paabudt 18. September 1642 og 13. September 1646. Den store afgørende Begivenhed kom i 1762 med Udsendelse af et kongeligt Reskript af 6. August, hvortil der den 9. April 1763 sluttede sig et Skema med nærmere Udførelsesbestemmelser. Herefter skulde der føres særlige Fødsels-, Konfirmations-, Trolovelses-, Vielses- og Dødsregistre samt Fortegnelser over Deprekanter (Folk, der havde staaet aabenbart Skrifte). Vielsesregistrene skulde indeholde Oplysning om de viedes fulde Navn og Stilling samt Navnene paa deres Forældre, Dødsregistrene skulde give Meddelelse om den afdødes Navn, Stilling, Ægtefælles Navn, efterladte Børn (og Børnebørn). Efterhaanden blev det desuden en fastslaaet Regel, at det ogsaa skulde angives, hvem

den afdødes Forældre var (Navn, Stilling og Bopæl). Et nyt kgl. Reskript af 17. Oktober 1775 paabød, at Fødsels-, Vielses- og Dødsregistrene skulde føres dobbelt, og at der skulde foretages en Afskrift af Kirkebøgerne fra og med 1763. Disse Bestemmelser blev — i Modsætning til de ældre — efterlevet til Punkt og Prikke, og i alle de Sogne, der hørte til Slesvig Stift, kan man regne med, at Kirkebøgerne allersenenest begynder 1763, og at de fra dette Aar indeholder meget udførlige Oplysninger. Da Landsarkivet før Tiden efter 1763 som Regel kun har Kontraminiesterbøgerne, findes Trolovelsesregistrene efter dette Aar almindeligvis ikke i Arkivet. Det samme gælder Konfirmationsregistrene før 1905, i hvilket Aar det blev paabudt, at ogsaa disse skulde føres i to Eksemplarer.

Fra enkelte af Sognene under Slesvig Stift begynder Kirkebøgerne dog først noget senere. Det gælder Sommersted (1809—) og Kegnæs (1774—), hvor begge Eksemplarer er brændt. De erstattes dog delvis af særligt udarbejdede Indbyggerfortegnelser. I de tidligere glyksborgske Kirker paa Sundeved: Broager, Nybøl, Sottrup og Ullerup er Kirkebøgerne først fra 1779 eller 1780 ført efter Skemaet af 1763, i Asbøl S. først fra 1775 og i Graasten fra 1776.

Benyttelsen af Kirkebøgerne vanskeliggøres ved, at de næsten alle mangler Registre, saadanne findes kun til Aastrup 1675—1763, Agerskov 1696—1738, Gl. Haderslev Født 1800—1910 og Viede 1800—99 samt Haderslev Frue 1790— (Register til Kirkebøgerne før 1790 er under Udarbejdelse).

Over de sønderjydske Kirkebøger findes der en Fortegnelse, udgivet af Rigsarkivet: S. Nygård: Danmarks Kirkebøger (Vejledende Arkivregistraturer V), der kom i 1933. Desuden er der fra tysk Side udgivet en Fortegnelse over alle Kirkebøger i Slesvig og Holsten: Jensen og Kochendörffer: Die Pastoratarchive in Schleswig-Holstein (Schriften des Vereins für schlesw.-holst. Kirchengeschichte 2. Række VII) fra 1923, ny Udgave 1936 af Jensen: Die Kirchenbücher Schleswig-Holsteins, des Landesteils Lübeck und der Hansestädte (Quellen und Forschungen zur Familiengeschichte Schleswig-Holsteins II). Denne Fortegnelse har Betydning ved ogsaa at nævne Konfiterregistre, Arkivfortegnelser, Kirkeregnskabsbøger, Fattigregnskaber, Inventarier, Gravbøger, Stolestaderegistre og enkelte andre særligt bemærkelsesværdige Arkivalier.

Siden „Danmarks Kirkebøger“ udkom, er der sket betydelige Afleveringer af Kirkebøger til Landsarkivet. Mange af de Huller, der fandtes i Kontraministerialbøgernes Række, er derved blevet udfyldt, andre Mangler er blevet afhjulpet ved Fotografering og Afskrivning. De anførte Slutningsaar gælder heller ikke mere, idet der nu er gennemført en fuldstændig Aflevering af de nyere Kontraministerialbøger, som i Byerne er afleveringspligtige 30 Aar, efter at de er udskrevet, paa Landet 10 Aar efter. Kirkebøgerne er tilgængelige til og med 1891.

Af Sogne, hvori der er sket større betydningsfulde Nyerhvervelser, kan nævnes (der tages kun Hensyn til F(ødte), V(iede) og D(øde) og redegøres for alt, hvad der nu haves af de paagældende Ministerialier): Arrild: F. 1665—79, 1729—33, 1735—1895, V. 1660—1895, D. 1659—1894, Bov: F. 1659—1929, V. 1661—1880 (tidligere begge fra 1763), D. 1763—1886, Daler: F. 1680—84, 1707—1874, 1885—1921, V. 1707—16, 1730—1875, 1886—1921, D. 1707—25, 1730—1874, 1886—1921, Dybbøl: F. 1696—1703 1709—10, 1712—21, 1723, 1739—50, 1754—1927; V. 1723, 1739—50, 1754—1928, D. 1739—50, 1754—1928, Hjerpsted: F., V. og D. 1763—1933 (tidligere ingen), Holbøl: F., V. og D. 1672, 1700—1922, Hostrup: F. og D. 1734—1875, V. 1734—1920, Hviding: F., V. og D. 1648—1706, 1749—1927, Løjt: F., V. og D. 1763—1896, Møltrup: F., V. og D. 1684—1923 (begyndte tidligere 1708), Oksbøl: F. 1640—1927 (før 1721 mange Lakuner), V. og D. 1667—1927 (før 1721 mange Lakuner), Rabsted: F. 1682—1875, V. og D. 1711—1874, Rise: F. 1748—1900, V. og D. 1748—1924, Rømø: F., V. og D. 1814— (begyndte tidligere 1827), Skrydstrup: F. 1710—1926, V. 1711—19, 1734—1926, D. 1711—1926, Sottrup: F., V. og D. 1695—1926, Svenstrup: F. 1682—1930, V. 1682—1879, D. 1682—1927, Tirslund: D. Kvinder 1840—1913 findes nu, Tønder: D. er nu afleveret til 1944, Uge: F. 1696—1926, V. 1694—1738, 1740—1926, D. 1693—1926, Vilstrup: F., V. og D. 1661—1925, Vodder: F. 1684—1894 (1895), V. og D. 1684—1908, Vojens: F., V. og D. 1914—28, Christiansfeld: F. og D. 1773—1924, V. 1775—1924. Frimenigheden i Stenderup (Sundeved) F. 1886—1929, V. 1875—1930, D. 1876—1921.

Endvidere kan det bemærkes, at Kirkebøgerne for Garni-



sonen i Aabenraa 1864—88 og i Augustenborg 1866—76 findes i Altona Kirkekontor. Kirkebøgerne for Sønderborg Garnisonsmenighed 1867—1914 og for Marinemenigheden 1908—1919 opbevares hos Sognepræsten i Sønderborg.

Litteratur: Th. Hauch-Fausbøll: Slesvigske Kirkebogsuddrag (1908) XIII—XXXII, Die Sippe der Nordmark Hefte 2. Side 72—86 (Anmeldelse af Jensens ovennævnte Værk).

I Forbindelse med Kirkebøgerne kan nævnes Personregistrene (Standesamtregister). De indførtes i 1874 som et Led i Bismarcks Kamp mod den katolske Kirke og er blevet fortsat efter 1920, Ægteskabsregistrene dog kun til og med 1925 (jvnfr. Justitsministeriets Bekendtgørelse af 2. Januar 1926), derefter findes Vielserne i Kirkebøgerne eller de borgerlige Ægteskabsbøger (kgl. Anordning af 17. November 1922); ogsaa Duplikaterne af de sidste afleveres til Landsarkivet. Personregistrene føres i to Eksemplarer, Hovedregistret findes hos Personregisterføreren, mens Biregistret hvert Aar afleveres til Landsarkivet. Registrene er her offentligt tilgængelige, naar de er 30 Aar gamle. Ægteskabsregistret indeholder Oplysning om Ægtefolkens Bopæl, Fødselsdag og Fødested samt om deres Forældre, Dødsregistrene om de afdødes Alder, Ægtefælle, Forældre og disses sidste Opholdssted. I de danske Fødselsregistre anføres fra 1920 eller kort derefter Forældrenes Fødselsdato, men desværre ikke Fødestedet. Nævnes kan det ogsaa, at der er bevaret enkelte af Personregisterførernes Arkiver (Rødding, Graasten, Bylderup og Løgumkloster), som dog ikke har nogen større Værdi. De bestaar væsentligst af Papirer, som har været benyttet ved Indgaaelsen af Ægteskab.

#### Sognebeskrivelser og Kirkekroniker:

Præsterne var i ældre Tid meget nær knyttet til deres Sogn. Mange Steder var Embederne arvelige, og i hvert Fald var det almindeligt, at en Præst blev næsten hele sit Liv i et og samme Sogn. Denne stærke Tilknytning medførte ofte en levende Interesse for Sognets og dets Befolknings Fortid, og det er slet ikke saa faa Præster, der har efterladt sig Skildringer af deres Sognes Historie.

Særlig heldigt stillet i denne Retning er Øster-Løgum S. Pastor Knud Bruun har omkr. 1650 gjort en Del Optegnelser,



bl. a. om Præstegaarden og dens Jord, og skrevet „en liden Ordning, hvorefter man udi Øster-Løgum Sogn sig stedse haver at rette“ (1660) samt udfærdiget en Fortegnelse over Sognets Indbyggere — *catalogus omnium animarum* —. Senere har Pastor Meyland (1748—1773) givet en Beskrivelse af Øster-Løgum S., og Pastor Peter Kier, barnefødt i Sognet, har efterladt sig en ganske enestaaende Samling: foruden en Række smukke Kort over Sognet, som endnu ikke er afleveret til Arkivet, men forhaabentlig snart kommer dertil, findes fra hans Haand: 1805, 1814—1832 „Østerlygum Menigheds Annaler“. — „Østerlygum Sogn kort beskrevet“. — „Meine Reise durch das Erdenleben“. — 1825—1833 Dagbøger og „Collectanea“, som bl.a. ogsaa indeholder en Beskrivelse af Aabenraa By 1764 (af Provst Bargum?). Endvidere „Familie- og Sjæle-Register over Østerlygum Menighed siden den 10de May 1802“ — en Oversigt over Sognets Befolkning med Redegørelse for de enkelte Personers Fødsel og Vielse, Forældre og Børn, en uvurderlig Kilde til Sognets Personalhistorie i sidste Halvdel af det 18. og første Halvdel af det 19. Aarhundrede (en Redegørelse for Materialet i Hejselbjerg Paulsens Bog: Sønnerjydske Slægter). Kier havde iøvrigt den Tanke, at der skulde føres Sognekroniker rundt om i Sognene og indsendte Forslag derom til Provsten eller Aabenraa Præstekonvent, men der ses ikke at være kommet noget ud deraf.

Af ældre Sognehistorier eller sognehistoriske Optegnelser kan nævnes en Beskrivelse af Ballum S., forfattet af Pastor Blechingberg i 1754 (trykt Sønderj. Aarbøger 1938. 86—103), 1837 Kort Beskrivelse af Brede S., 1754 „Geografisk-historisk Beskrivelse over Bedsted og tilliggende Sognebyer“, „Chronik for Kvers Menighed og Præstegaard begyndt med Aaret 1847 af Sognets Præst Damm“ (fortsat til 1918), 1766—1802 „Fortegnelse over Mærkværdigheder og Forandringer, som har tildraget sig i Vonsbæk Sogn“, M. Meldal, Præst i Lysabild: „Forsøg til en med topografiske Bemærkninger forsynet Krønike for Lysabel Sogn, begyndt 1832“ (Afskrift, se ogsaa Personalhist. Tidsskrift II (1881) 10—39, jvnf. 2. Række II (1887) 286—293). Fra Ensted S. findes bl. a. Optegnelser om Præster og om Degneembedets Historie og fra Dybbøl: „Notitser om Dybbøl Kirke, Præster og Præstegaard“, samlet af Pastor K. Karstensen.

Ved Konsistoriets Bekendtgørelse af 15. Juli 1897 blev det paalagt Sognepræsterne at føre Sognekroniker. De skulde bestaa af tre Dele: en historisk, en topografisk og en kronologisk. Den sidste skulde stadig føres à jour. Bekendtgørelsen blev gennemført paa meget forskellig Vis, nogle Præster gjorde kun det allernødvendigste, andre foretog omfattende Undersøgelser, baade i danske og tyske Arkiver. Desværre er Sognekronikerne ikke afleveringspligtige, og kun fra følgende Sogne findes de i Arkivet: Aastrup (Koncept), Bedsted, Døstrup, Rise, Skodborg og Tinglev. Af disse er de vigtigste Kroniken fra Døstrup, som foruden en meget omfattende historisk Redegørelse indeholder en fuldstændig Fortegnelse over de enkelte Besiddere af Sognets Gaarde gennem Tiderne. Desuden findes der fra Hviding en Oversættelse af Kroniken fra dette Sogn. Den er foretaget af nu afdøde Gaardejer Th. Thøstesen, som har gjort en Del Tilføjelser dertil. Fra Tønder er der bevaret en Pakke: „Zu Gemeinde Chronik“ 1895—1905.

I Forbindelse med Kirkekronikerne og Sognehistorierne kan nævnes de almindelige slægtshistoriske og personalhistoriske Optegnelser, især Indbyggerfortegnelser og lignende, der undertiden findes i Præstearkiverne. Foruden det omfattende Materiale fra Øster-Løgum, som allerede har været omtalt, findes der ogsaa Indbyggerfortegnelser fra Varnæs, ordnet alfabetisk og anlagt ca. 1650, men med Oplysninger tilbage til 1570 og frem til 1697 om Fødsel, Børn o. s. v., fra Kegnæs 1774 og Sommersted 1810 (se under Kirkebøger), Tandslet 1765 og ca. 1837 og fra Ensted: Genealogiske Optegnelser vedrørende Slægter i Ensted Sogn (fra Pastor Freuchens Tid 1748—1798). Til Holbøl Sogns Gaard- og Slægtshistorie findes et værdifuldt Materiale i to Optegnelsesbøger, væsentligst ført af Præsten Paul Sommer (1664—1702). En lignende fra Uge S. er forfærdiget af Nicolaus Nissen, Præst fra 1740—77, og fra Rinkenæs findes en Oversigt over Gaardmændene fra 1602—1884, optegnet af Gaardmand Jes Hansen.

#### Konfitentregistre.

De saakaldte Konfitentregistre (Fortegnelser over Altergæster) kan ogsaa i mange Tilfælde bruges ved personalhistoriske Undersøgelser, dels indeholder de ofte Fortegnelse over Konfirmander fra Tiden før Konfirmationsregistrenes Begyn-

delse, dels kan man ved deres Hjælp konstatere, om et Menneske i et bestemt Aar har opholdt sig i et eller andet Sogn.

### Tienderegistre.

Tienderegistrene har endnu større Betydning for Arbejdet med de gamle Slægter og Gaarde, ikke mindst i de Tilfælde, hvor de gaar længere tilbage end Skyld- og Panteprotokollerne. Naar de findes fra en længere Aarrække, kan man uden større Besvær følge Ejerrækken for Sognets enkelte Gaarde. Desuden har de stor Interesse for Studiet af Præstestandens og Kirkerne økonomiske Historie, og ikke mindst for sønderjydsk Landbrugshistorie, idet de giver værdifulde Oplysninger om Produktionsforhold, Afgrøder og Opdræt, eller om de Kornsorter, der dyrkedes i de forskellige Sogne. Ofte kan de ogsaa belyse de ældre Befolkningsforhold, fortælle om nedlagte Landsbyer, om forsvundne og nyoprettede Gaarde eller om Svingningerne indenfor Tallet af Husmænd og Gaardmænd. Tienderegistre — fra Tiden før 1750 — er i hvert Fald bevaret fra følgende Sogne: Agerskov: 1594—1696, 1782—1850, Døstrup: 1717—1879, Tinglev: 1666—1766, Ensted: før 1608—1748, 1771—1854, Kværs: 1750—82, Ubjærg: 1676—1706, Aastrup: 1678—1803, Aller: 1698—1707, 1743—1854, Fjelstrup: 1736—81, Starup-Garrup: 1667—, Holbøl: 1665—90, Øster-Løgum: 1650—59, 1682—1730, 1753—1842, Egen: 1590, 1667, 1702, Ketting: ca. 1666, Lysabild: 1752—, Nordborg 1670—91, 1722—58, Notmark: 1702—04, Nybøl: 1749—1833, Sønderborg By: 1607—09 Kirkens Skattelister, Ullerup: 1724—95.

### Kirkeregnskaber.

Af stor Vigtighed er de ofte meget gamle Kirkeregnskabsbøger. De findes bevaret i mange forskellige Arkivfonde. En Del findes i Rigsarkivet, deriblandt den ældste, der nu er bevaret for Sønderjylland. Den stammer fra Tiden før Reformationen og angaar den Del af de vestslesvigske Sogne, som hørte under Ærkeveden i Ribe, og er ført af denne Kirkens Mand. I Landsarkivet i Aabenraa findes der Kirkeregnskabsbøger i Bispe-, Provste-, Præste-, Amts- og Amtstuearkiver samt i By- og Godsarkiver.

Kirkeregnskabsbøgerne indeholder et værdifuldt Materiale til Belysning af Kirkens og det økonomiske Livs Hi-

storie. Ogsaa for Personalhistorien har de deres store Betydning, idet de som Regel giver Oplysning om, hvilke Personer der er begravet i Kirken, saa at de for Sognets mere prominente Personers Vedkommende delvis kan erstatte eventuelt manglende Begravelsesregistre. Af særlig Interesse er Kirkeregnskabsbøgerne fra Byerne, idet disse indeholder næsten fuldstændige Fortegnelser over alle afdøde Personer. I Tønder findes de 1661, 1662, 1670—1706, 1708—12, 1715, 1717—19, 1726—1920/21 (Begravelsesregistret begynder 1740), i Haderslev 1670—71, 1674—80, 1705—85, 1803—69 (Begravelsesregister fra 1759) og i Sønderborg 1602—49, 1718—1919 (Begravelsesregistrer fra 1711). Desuden findes der fra denne By en ældre Regnskabsbog, der begynder 1554, men ikke indeholder Fortegnelser over de begravede.\*)

Kirkeregnskabsbøgerne eller de løse Kirkeregnskaber i Præstearkiverne, gaar ofte temmelig langt tilbage. I det følgende gives der en Oversigt over dem, der begynder før 1800. Begyndelsesaaret anføres i Parentes. Fortegnelsen er ordnet efter Provstier.

**Tø r n i n g l e n:** I Hviding og Nørre-Rangstrup H. begynder de ca. 1609 (Hviding dog først 1779, Højrup 1664 og Vodder 1725) og i Frøs og Kalvslund H. ca. 1723, Skrydstrup 1719 og Nustrup 1782. I Tø n d e r P r o v s t i e r Begyndelsesaarene for de enkelte Sogne: Ballum 1731, Skast 1638, Burkal 1712, Bylderup 1732, Daler 1648, Emmerlev 1731, Hjørpsted 1728, Hostrup 1726, Højer 1761, Højst 1696, Løgumkloster 1707, Nørre-Løgum 1704, Rabsted 1636, Rømø 1648, Tinglev 1711, Ubjærg 1644. I H a d e r s l e v P r o v s t i e r begynder Regnskabsbøgerne som Regel med Aaret 1737. Andre Begyndelsesaar har de i Aastrup (1697), Gl. Haderslev (1715) Grarup (1697); fra Jels er de kun bevaret 1688—91. I A a b e n r a a P r o v s t i e r begynder de: Aabenraa By 1735, Asbøl 1589, Bedsted 1692, Bjolderup 1595, Bov 1735, Felsted 1666, Hjordkær 1630, Holbøl —1700—, Kliplev 1607, Kværs 1667, Rinkenæs 1636, Rise 1748, Uge 1636, Varnæs 1739, Øster-Løgum 1720. S ø n d e r b o r g P r o v s t i e r: Egen 1667, med Eks-

\*) Til de Fortegnelser over begravede, som findes i Byernes Kirkeregnskabsbøger, er der af Landsarkivet udarbejdet et Personregister, som dog kun omfatter de Regnskaber, der er ældre end Kirkebøgerne.

trakter tilbage til 1605, Hagenbjerg 1742, Hørup 1692, Ketting 1551, Nordborg 1589, Notmark 1691, Nybøl 1781, Sottrup 1781, Svenstrup 1741, Tandslet 1551, Ulkebøl 1598, Ullerup 1606. Endelig kan der i enkelte Optegnelsesbøger findes nogle faa Kirkeregnskaber eller Uddrag deraf, som ikke er medtaget her.

#### Sogneregnskaber.

En anden Slags Regnskaber er de saakaldte Sogneregnskaber (Pastoratsregnskaber) over Sognets Indtægter og Udgifter til Fattig- og Skolevæsen samt til Præstegaardens og Degneboligens Vedligeholdelse. Fra ældre Tider findes de kun bevaret i enkelte Tilfælde, f. Eks. Burkal 1727 ff, Tinglev 1682 ff, Holbøl 1672 ff, Rinckenæs 1700 ff og Uge 1675 ff.

#### Stolestaderegistre.

Et af de Problemer, som i det 17. og 18. Aarhundrede voldte de største Vanskeligheder paa Land og i By, var Fordelingen af Kirkernes Stolestader. Selv om det lykkedes at faa forfærdiget et Stolestaderegister, holdt Striden sjældent op af den Grund. Men for Eftertiden kan disse Registre — der ofte rækker temmelig langt tilbage — have en vis Betydning, idet de giver Oplysninger om næsten alle Sognets Beboere, og man ofte ved Hjælp af dem kan fastslaa, hvem der i Udfærdigelsesaaet og eventuelt ogsaa i den følgende Tid har siddet paa de enkelte Gaarde. Ældre Registre findes blandt andet fra Arrild: 1719, Bylderup: 1683, Højrup: 1690, Rabsted: 1723, Tønder: 1640, 1718—1885, Ubjærg: 1597, Frørup: 1682, Grarup: 1617, Starup: 1637, Haderslev: første Halvdel af det 18. Aarhundrede, Halk: 1665, 1705, 1734 og 1762, Aabenraa: 1567—1776, Rinckenæs: Reinhard Petræus' Tid (1689—1715), Ensted: 1782—1840, Hjordkær: 17. Aarhundrede (Joachim Danckwerths Tid) og 1700, Holbøl: før 1663, Uge ca. 1632, Ketting: 1580, 1773, Sønderborg: 1602—. Enkelte andre kan muligvis findes i Kirkebøger, Optegnelsesbøger og lignende eller under Sager til Aktfortegnelsen. Det vilde have været af Værdi at have haft tilsvarende Fortegnelser over Menneskenes sidste Hvilesteder, men de Gravbøger, der er afleveret til Landsarkivet, er næsten alle af ganske ny Dato.



### Reskriptbøger og libri datici.

Af mere almindelige Arkivalier, som man hyppigt træffer paa i Præstearkiverne, kan nævnes Reskriptbøgerne, som indførtes i 1765. De indeholder Afskrifter af Øvrighedens Breve og svarer paa en Maade til de libri datici, som omtrent samtidig indførtes nordpaa, og som man derfor træffer i de Sogne, hvor den kongerigske Kirkelovgivning havde Gyldighed. Foruden Afskrifter af Øvrighedsbreve indeholder disse Sognets series pastorum (Præsterække), Afskrifter af Synodalakter og Kapitelstakster, Oplysninger om Præstens, Degnens og Kirkens økonomiske Forhold, Synsforretninger m. m. I Modsætning til Reskriptbøgerne indeholder de ofte en Del Oplysninger af betydelig lokalhistorisk Interesse.

### Kirkeinventarier og Indberetninger om Præstens og Kirkens økonomiske Forhold.

De saakaldte Kirkeinventarier har egentlig intet med Inventarium i Ordets nuværende Betydning at gøre, men er en, af Øvrigheden bekræftet, Fortegnelse over Præstens, Degnens og Kirkens Besiddelser og Indtægter. De er indrettede efter et nærmere angivet Skema, der findes i Overrettens og Overkonsistoriets Forordning af 21. Juli 1763 om deres Indførelse. De er delt i 5 Afdelinger: 1. Kirkens rørlige Gods (Kirkeinventar), 2. Kirkens urørlige Gods og dens Indtægter, 3. Præstens Indtægter, 4. Diakonens Indtægter, 5. Organistens, Degnens og Skolelærerens Indtægter. I Byerne blev de først indført ved Reskript af 5. Maj 1795. Kirkeinventarierne i de enkelte Sogne er indrettet til ret forskellig Tid. Sammen med Kirkeinventarierne er som Regel anbragt, hvad der findes af Koncepter til og Afskrifter af Indberetninger om Præsternes, Degnens og Kirkernes Indtægter. I de Sogne, der kirkeligt hørte under Kongeriget, findes der enkelte Eksemplarer af Indberetningerne fra 1690 („Herredsbøgerne“, se under Ribe Bispearkiv), nemlig fra Ballum og Emmerlev. Ogsaa fra de gottorpske Omraader er der enkelte ældre Indberetninger om Indtægter m. m. En Del af disse findes iøvrigt ogsaa i Tønder Provstearkiv under de enkelte Sogne og i Gottorperarkivet i København. Fra mange Sogne er der bevaret en Indberetning fra 1737, som er meget fyldig og indholdsrig. Et Eksempel heraf ligesom af Kirkeinventarierne findes iøvrigt i de Dele af Gene-



ralsuperintendentens Arkiv, som er afleveret til Landsarkivet. Da det saaledes for næsten alle Sognes Vedkommende er meget let at faa fat paa et Eksemplar af disse, skal her kun gives en Oversigt over Sogne, hvorfra der er bevaret ældre Indtægtsfortegnelser m. m. I Tønder blandt andet „Der Stadt Tundern Kercken Boeck“ 1622—1752 (Indtægtsfortegnelser, Legater og Gaver, Kapitaler, Begravelser m m.), Ubjærg 1581—1906, Gl. Haderslev 1708 ff, Halk 1679, Starup-Grarup 1711—1837, Aabenraa 1607 ff, Hjordkær 1670, 1765, Holbøl før 1702—1895, Hagenbjærg ca. 1659, Ketting 1666 (med ældre Oplysninger), 1731 ff, Nordborg 1604 ff og Sottrup (1597) ff.

#### Fattigsager.

Af Fattigsager findes der ikke saa lidt, men som Regel rækker det ikke væsentligt længere tilbage end til 1736, i hvilket Aar en Nyordning af det slesvigske Fattigvæsen fandt Sted. De ældre Fattigregnskabsprotokoller, der iøvrigt kun er bevaret fra forholdsvis faa Sogne, begynder almindeligvis ogsaa omkring dette Aar; Spandet og Aller 1736, Ballum og Moltrup-Bjærning 1737, Emmerlev 1738, Holbøl — 1700 —, mens Asbøl gaar tilbage til 1699. I Halk begynder de 1742, i Nordborg 1743, i Sottrup 1746.

#### Skolesager.

Præstearkiverne indeholder et meget omfattende Materiale til Belysning af Skolens Historie, men kun i et Par Tilfælde gaar det tilbage til Tiden før 1700 (Holbøl 1662 ff, Ullerup 1674 ff), og langt det meste af Stoffet er fra det 19. Aarhundrede, især fra den tyske Tid, da Præsten som Lokalskoleinspektør (Ortschulinspector) havde det lokale Tilsyn med Skolevæsenet. Kun i ganske faa Sogne blev Tilsynet af nationalpolitiske Grunde frataget Sognets Præst og overført til en Nabopræst.

#### Landbrugshistoriske Akter.

Foruden de Arkivalier, som naturligt hører hjemme blandt Præstens skriftlige Efterladenskaber som et Resultat af hans Embedsvirksomhed, kan man finde en Del forskelligt Stof, som ad mere tilfældige Veje er naaet dertil. Det meste staar i Forbindelse med, at Præsten ogsaa var Lodsejer, og angaar som Regel landbrugshistoriske Forhold. Udskiftningssager og Skyldtaksationsakter findes i hvert Fald i følgende af de registre-

rede Arkiver: Hviding 1771—93, „Sætningsakt“ fra Nustrup 1793, Bylderup 1750—98, Døstrup 1760—1830, Rabsted 1725—82, Tinglev 1779—98, Ensted 1776—90, „Sætningsakt“ fra Fjelstrup 1793, „Sætningsakt“ fra Gl. Haderslev 1796, Broager 1773—75, Ketting 1789—90. Følgende Vilkaarsbreve er fundet: Rabsted S. (1593), 1607—1725 (se Danske Vider og Vedtægter V. (1938) 230—235, Zeitschrift der Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte LIV (1924) 248 ff), Eggebæk 166... Ubjærg S. 1634—1715 (trykt i Oversættelse: Sønderjydske Maa-nedsskrift 1937. 41—46), Skodborg 1751, Brorsbøl 1653, 1747, 1750 og Hørup S. 1638 (se Danske Vider og Vedtægter V 257—60). Enkelte Landsbyarkiver har ogsaa fundet Vej til Præstearkiverne. De vigtigste er Brøns, Eggebæk 1581—1868 og Kravlund 1676—1827, de to sidstnævnte i Tinglev S.

Foruden de Sager fra de enkelte Præstearkiver, som er omtalt under de forskellige Grupper, findes der en Del andre historisk interessante Ting i disse Arkiver. Der skal her gives en kort Oversigt over de vigtigste Sager, ordnet efter Provstier og Sogne. I det væsentligste opføres alle hidtil ikke nævnte Arkivalier fra Tiden før 1650. Enkelte Ting i de uordnede Arkiver i Haderslev og Sønderborg Provstier kan dog muligvis være overset.

#### Tørninglen Provsti:

Brøns: 1522—1817 Gamle Embedsskrivelser.

Rejsby: 1636—1919 Indgaaede Skrivelser.

#### Tønder Provsti:

Abild: 1636—1879 Indkomne Sager.

Døstrup: 1649—1909 Sager til Arkivfortegnelsen. — 1693, 1709—1835 Fattigvæsensprotokoller (bl. a. vedr. Opførelse af et Skolehus 1693).

Emmerlev: 1550—1804 Tingsvidner, Skrivelser m. m. ang. Emmerlev Sognekald.

Hostrup: 1607—1747 Forskelligt.

Højst: 1589—1900 Forskellige Breve og Dokumenter.

Rabsted: 1566—1914 Indkomne Skrivelser, Koncepter, Optegnelser m. m.

Tønder: (1589)—1934 Sager til Aktfortegnelsen. — 1541—1823 Sager ang. Tønder Kirke. — (1622)—1741 Fortegnelse

over Hovedpræstens Indtægter af Landsognet. — 1595—1685 Dokumenter ang. Boet efter den i 1652 afdøde Oberstløjtnant Leonhard v. Stuhlern, hvoraf et Legat tilfaldt Tønder Bys Kirke.

Ubjærg: 1551—1921 Indkomne Breve og Forordninger, Koncepter m. m. ang. Præstekaldet og Kirken. — 1607—49 Optegnelser af økonomisk, religiøs, juridisk og litterært Indhold.

#### Haderslev Provsti:

Aastrup: Et ret betydeligt Arkiv med en Del ældre Sager (1578 ff), som alle er ordnet efter den tyske Aktfortegnelse, desuden kan nævnes 1737—65 Visitatsberetninger.

Aller: 1633—1866 Pastorat-Dokumenter.

Fjelstrup: 1606—1872 Forskellige Sager og Skrivelser.

Haderslev: 1650—1921 Diverse Korrespondancesager. — 1738—1838 Jordebog over Marie Kirkes Fæstere. — 1650—1736 Kommunitetssager. — 1623—1791 Hospitalssager. — Planer og Tegninger m. m. vedr. Domkirken.

Jels: 1649—1755 Reskriptbog (med Optegnelser om forskellige økonomiske Forhold).

Starup-Grarup: 1744—46 Referat af Forhandlinger, ført af Haderslev Herreds Præster. — Udtog af kgl. Forordninger om, hvorledes en Præst skal forholde sig i sit Embede (første Halvdel af det 18. Aarhundrede). — 1617 ff Stridigheder om Landrier og Fiskerettigheder. — 1564 Uddrag af Boetius' Register for Starup-Grarup.

Vonsbæk: (1515)—1544 Ældre Papirer (bl. a. en Del Kaldsbreve). — 1700—1800 Fortegnelse over Præster og Provster i Haderslev Provsti.

#### Aabenraa Provsti:

Bedsted: (1569)—1807 Ældre Papirer ang. Kirkens og de kirkelige Embeders Indtægter. — (1569—1770) Afskrifter af Breve, Registre m. m. ang. Bedsted Kirke samt Præste- og Degneembedet. — (1686—1730) Afskrifter af Digte m. m. — 1704—1890 Slægtoptegnelser.

Ensted: 1653—69 Regnskabsbog for Præsten.

Graasten og Asbøl: 1706—12, 1728—43, 1746—49 Almanakker med Tilføjelser, foretaget af Præsten Samuel Thomsen.

Varnæs: 1543—1767 Gamle Dokumenter og Akter.

Øster-Løgum: 1650—1745 Kopibog over indkomne Skrivelser m. m. — (1615), 1651—1900 Sager til Arkivfortegnelsen. — 1650—59 Fortegnelse over Præstegaardens Jorder, over Afgifter og Indtægter af Præstegaarden, over Tiende m. m. — Afskrifter af Forordninger, Fyrstebreve, Tingsvidner m. m. (fra det 17. Aarhundrede).

#### Sønderborg Provsti:

Asserballe: (1350)—1676 Gamle Dokumenter.

Egen: 1548 ff Kaldsbreve m. m. — Kopibøger fra Biskop Jørgen Hansens Tid.

Hagenbjærg: Fra det 17. Aarhundrede er bevaret en Optegnelsesbog, som foruden forskellige økonomiske Optegnelser bl. a. indeholder Afskrifter af latinske og danske Vers, Oplysning om, hvad man skal foretage sig i de forskellige Maaneder, om Forholdsregler mod Troldkvinder, om Husraad og Formularer.

Hørup: 1803 Folketælling.

Ketting: Optegnelsesbog fra Pastor Johs. Monrads Tid (1653—1682).

Lysabild: 1835—1908 Begravelsestaler (med Biografier af de afdøde). — 1618 ff Forskellige Papirer.

Nordborg: „Acten betr. die Streitigkeiten zw. dem Probst und Hauptprediger Hans Caspar Brandt zu Norburg und dem derzeitigen Diaconus ebendasselbst, nachherigen Bischof und Pro-Canzler Erich Pontoppidan“ (maaske samlet af Brandts Søn Fr. Brandt, der var Provst i Pløn). — 1621 ff Ældre Papirer. — 1667—76 Fortegnelse over Jord, fæstet af Præsten, over gødede Jorder og Udsæd.

Notmark: 1424—1863 Skrivelser og Tingsvidner ang. Notmark Præstekald, Indberetninger m. m.

Nybøl: (1650)—1838 Sager ang. Kirkens og Præsteembedets Jord. — 1664—1920 Sager ang. Ottemænd, Kirkevænger, Menighedsrepræsentanter og Kirkeforstanderskab. — 1646—1921 Forskelligt.

Oksbøl: ca. 1590—1670 Optegnelser af Præsterne Olaus Christiani, Matz Mortensen, Peder Clausen og Martinus Nissen.

Sottrup: 1540 ff Afskrifter af kgl. og fyrstelige Forordninger — 1682 10/12 Glyksborgsk Kirkeforordning (Original).

Sønderborg: 1541—1831 Diverse Dokumenter vedr. Kirken i Sønderborg. — 1604 Sager vedr. Orglet. — 1636—1731 Donationsbog med Fortegnelse over Kirkens Bibliotek.

Tandslet: 1834—43, 1850—71 „Personalía mortuorum“ (Oplysninger om de afdøde).

Ullerup: 1711—77 Glyksborgske Forordninger m. m. — 1650—1902 Økonomiske Sager. — 1855 Folketælling.

## V. SKOLEVÆSENETS ARKIVER.

### A. SKOLEARKIVER.

#### 1. Haderslev Katedralskole:

Skolen er oprettet af Hertug Hans d. Ældre 1567. 1904 blev en Realskoleafdeling knyttet til Gymnasiet.

Litteratur om Skolens Historie: Skoleprogrammerne, især 1828 og 1863. Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins. Bd. VIII. (1921). Th. O. Achelis: Haderslev i gamle Dage (1926—29). Haderslev-Samfundets Aarskrifter.

Arkivet er kun foreløbig ordnet.

1567 Stiftelsesbrev for Skolen. — 1571 16/4 Brev, hvorved Hertug Hans tillægger Skolen et Legat. — 1584 27/5 Brev, hvorved Kong Frederik II. funderer et Kommunitet. — 1590 24/12 Gavebrev til Indkøb af Bøger til Eleverne. — 1605 6/1—13/1 Jomfru Citzell Totts Obligation paa 45.000 Rdl.

1850—64 Udkast til samt Udtog og Afskrifter af Skrivelser fra Rektor ved Haderslev lærde Skole efter dennes Omdannelse til en dansk Skole. — 1864—1924 Elevfortegnelser (for Tiden 1920—24 kun Fortegnelse over Eleverne i „Deutsche Abbauklassen“). — 1828—83, 1917—20 Protokoller over Forhandlingerne ved Lærermøderne og Prøverne. — 1919 7/5—1920 14/6 „Mitteilungen“ (d. e. Meddelelser fra Rektor til Lærerkollegiet). — 1828—40 Lektionstabeller, Skoleberetninger og Sager vedr. Eksamener. — 1828—58 Censurprotokoller for 1. Klasse. — 1828—39 do. for 2. Klasse. — 1808—47, 1864—69 „Abiturienten-Zeugnisse“. — 1869—1907 Modenhedsbeviser. — 1878—1920 Afgangsbviser for Gymnasiet. — 1909—19 do. for Realskolen. — 1907—20 „Schlusszeugnisse“ (d. e. Modenhedsprøver til „Obersecunda“) for Realskolen. — 1878—1919 Vidnesbyrd for eetaarig-frivillig Militærtjeneste. — 1884—1912 Protokol over Tildeling af Vidnesbyrd for eetaarig frivillig Militærtjeneste. — 1876—1920 Forskelligt vedr. Eksamener, Vidnesbyrd m. m. — 1921—24 Eksamener ved den tyske Afdeling. — 1713—28 Latinske Skoletaler. — 1584—1827 Ældre Sager. — 1849—68 Forordninger, Skrivelser m. m. — 1851—93 Regnskabs-sager. — 1765—96 Regnskaber over Kommunitetets og Skolekollegiets Kapitel. — 1864—83 Akter, ordnede kronolo-



gisk. — Akthæfter med nyere Sager (efter 1864), ordnede efter Aktfortegnelsen. — 1754 „Petri Rhode Beschreibung der Stadt und des Amtes Hadersleben“.

2. Haderslev Bys Lyceum (d. e. højere Pigeskole):

1916—20 Afgangsbøger. — 1916—20 „Schlusszeugnisse“.

3. Aabenraa Kgl. Realskole:

Skolen blev aabnet 1. Maj 1904 som en Udvidelse af den tidligere Dreng-Mellemskole.

1904—20 Forhandlingsbøger for Lærerforsamlingen. — 1904—20 Sager, sagligt ordnede i Akthæfter (en Akthæftefortegnelse foreligger). Enkelte alm. Forordninger fra Tiden før 1904 findes iblandt Sagerne. — Undervisningsplaner. — 1904—20 Elevfortegnelser. — 1909—10 Prøver (d. e. Eksamener og Eksamensresultater). — 1904—20 Afgangsbøger. — 1909—20 Bøger for bestaaet „Schlussprüfung“. — 1910—19 Udkast til Militær-Vidnesbyrd. — 1913—20 Skolevidnesbyrd. — 1904—18 Regnskabssager.

4. Aabenraa Statsskole:

Den tyske Afdeling:

Denne bestod 1920—25 som en Afviklingsafdeling for den tyske kgl. Realskole. Arkivalierne bestaar af Forhandlingsbog for Lærerforsamlingen, Afgangsbøger, Bøger for bestaaet „Schlussprüfung“, besvarede Eksamensopgaver og Sager ang. Lærermøder, Timeplaner, Fagfordeling m. m.

Af Aabenraa Statsskoles Arkiv findes endvidere: 1920—25 Stambog for den danske Underskole. — 1931—40 (div. Aar) Nogle Elevarbejder. — 1921—41 Sager ang. Fordeling af Stipendier og Flidspræmier. — 1928—43 Sager ang. Den sønderjydske Fonds Aabenraa Studenter-Legat. — Forskellige Sager.

## B. SEMINARIEARKIVER.

1. Tønder Statsseminarium:

Tønder Seminarium er oprettet 1788, efter at Provst Balthasar Petersen fra o. 1753 havde drevet et Skolemesterinstitut i sit Hjem.

Litteratur om Tønder Seminarium: H. Eckert: »Gründung u. Entwicklung des kgl. evang. Schullehrer-Seminars in Tondern«. (1888). —

Ernst Michelsen: »Die ersten Anfänge des Tondernschen Seminars«. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. Bd. VI.) — H. Siemonsen: »123 Jahre deutsches Lehrerseminar in Tondern«. (1925). — »Tønder Statsseminariums Historie 1788—1938« (1938).

(1760—1828) Arkivfortegnelser. — 1830—83 Direktionens Forhandlingsprotokol. — 1877—1905 Lærerkollegiets Konference-Protokol. — 1871—1919 Journaler. — 1788—1864 Sager (heri Aarsberetninger 1834—49). — 1808—55 Karakterer. — 1792—1920 Bygge- og Grundstyksager, Tjenesteboliger. — Inventar. — 1875—1920 Bibliotekssager. — 1864—1920 Personalier. — 1864—1908 Sager ang. Disciplin. — 1871—82 Tysk Kursus. — 1870—1907 Kandidat-Kursus. — 1869—95 Fortsættelses-Kursus. — 1880—1907 Seminariekonferencer. — 1867—1908 Fester. — 1864—1908 Undervisning. — 1866—1920 Undervisningsplaner, Beretning om Undervisning. — 1864—1907 Tjenesteanliggender. — 1792—1908 Legater og Gaver. — 1869—1913 Seminaristernes Personalier. — 1866—1908 Revision. — 1882—1918/19 Seminaristernes praktiske Uddannelse. — 1866—1903 Uddannelse af Præparander. — 1876—1918 Præparandanstalten (Undervisningsberetninger). — 1868—1919 Forskelligt. Verdenkrigen. — 1864—1908 Optagelsesprøver. — 1860—96 Afgangsprøver. — 1864—74 Autodidakter. — 1871—1902 Afgangsvidnesbyrd. — 1903—08 Slutningsprøver. — 1876—1913 Halvaarsprøver. — 1875—1908 II. Prøve. — 1875—1902 II. Prøve, Vidnesbyrd. — 1885, 1893 Mellemskolelærer- og Rektorprøver.

Øvelsesskolen: 1829—1920 Acta generalia. — Undervisning, Læreplaner, Pensumfordeling. — 1882—1920 Undervisningsberetninger. — Elev-Personalier.

1865, 1880, 1895, 1910 Optagelsesprøver. Prøvearbejder. — 1865, 1875, 1885, 1895, 1905, 1913 Afgangsprøver. Prøvearbejder. — 1885, 1895, 1912. II. Prøve. Prøvearbejder.

1802—1912 Regnskabssager.

## 2. Aabenraa Præparandanstalt:

Oprettet 1874.

Inventarfortegnelser.

## C. KREDSSKOLEINSPEKTIONSARKIVER.

Ved Lov af 11. Marts 1872 og forskellige senere Bekendtgørelser lagdes Skoletilsynet fuldstændigt ind under Staten.

Foreløbig fortsatte dog Provsterne og Kirkevisitatorierne (Amtmand og Provst) Tilsynet, men efterhaanden ophævedes dette, og der udnævntes Kredsskoleinspektører. Det økonomiske Tilsyn henlagdes under Landraaderne. Det lokale Skoletilsyn beholdt Præsterne som „Ortsschulinspektoren“ (se under Præstearkiver).

### 1. Haderslev Kredsskoleinspektionsarkiver:

Fra 1. April 1879 ophævedes Kirkevisitatoriernes Skoletilsyn i Haderslev og Tørninglen Provstier, og der udnævntes en Kredsskoleinspektør. Fra 1886—94 var Sognene i Nørre-Rangstrup og Hviding Herreder henlagt under Kredsskoleinspektøren for Tønder II (se Amtsblatt 1886 S. 841). 1894 deltes Kredsen i 2 Kredsskoleinspektionsdistrikter, Haderslev I og Haderslev II (i Amtsblatt 1894 S. 370 findes en Fortegnelse over, hvilke Sogne der hørte til hvert af de 2 Distrikter). De afleverede Arkivalier er væsentligst fra Tiden før 1894, en Del Akthæfter er dog ført videre for Haderslev I, kun enkelte Sager er modtaget fra Haderslev II. Det hele er modtaget under eet og ligger endnu samlet. Der er dog udarbejdet en Fortegnelse over Akthæfterne, af hvilken det fremgaar, hvilke Sager der henhører under I og hvilke under II. I Sagerne er der ogsaa indgaaet adskillige Ting fra Tiden før 1879, som ved en endelig Ordning, saavidt gørligt, maa udskilles og anbringes sammen med Kirkevisitorsagerne.

### 2. Aabenraa Kredsskoleinspektionsarkiv:

Fra 1. Januar 1876 udnævntes der en Kredsskoleinspektør for Aabenraa Provsti, og ved Bek. af 10. Juli 1876 ophævedes Provstens og Kirkevisitorskets Skoletilsyn. 1886, 1887 og 1893 skete der visse Omlægninger af Kredsskoleinspektørens Distrikt (se Amtsblatt 1886 S. 840 f., 1887 S. 806 og 1893 S. 604). Fra 1893 omfattede Distriktet igen hele Kredsen.

1915—20 Journaler. — 1885—1920 Lærerfortegnelser. — Akthæfter med en Akthæftefortegnelse. Bl. a. findes der særlige Akthæfter for hver enkelt Skole, hvori ogsaa er indgaaet Sager fra Tiden før 1876.

### 3. Sønderborg Kredsskoleinspektionsarkiv:

Ved Bek. af 3/9 1877 ophævedes Sønderborg Provstis Kirkevisitorskets Skoletilsyn, og Kredsskoleinspektøren i Aaben-

raa fik overdraget dette. Fra 1. Aug. 1879 fik han tillige Skoletilsynet for Als Nørre og Sønder Herreder, og Kirkevisitatoriernes Tilsyn ophævedes. 1887—93 var Kredsen delt, idet Als var lagt under Kredsskoleinspektøren i Haderslev, og Sundeved sammen med en Del af Aabenraa Kreds udgjorde et Kredsskoleinspektionsdistrikt. Fra 1893 havde hele Sønderborg Kreds sin egen Kredsskoleinspektør.

Der findes Akthæfter for almindelige (generelle) Sager og specielle Akthæfter for hver enkelt Skole. En Fortegnelse over Akthæfterne forefindes.

#### 4. Tønder Kredsskoleinspektionsarkiver:

Fra 1. Oktober 1877 ophævedes Kirkevisitatoriernes Skoletilsyn for Tønder-Løgumkloster og Lø-Møgeltønder Provstier, og der udnævntes en Kredsskoleinspektør for disse Provstier med Sæde i Tønder. 1886 oprettedes der 2 Kredsskoleinspektionsdistrikter: I, der Nord for den nuværende Grænse kun omfattede Tønder By og Landsogn og Højer, Tinglev og Ubjærg Sogne, samt Bedsted, Bjolderup, Hellevad-Egvad og Hjordkær Sogne i Aabenraa Amt, og II, der omfattede de øvrige Sogne i Tønder Kreds Nord for den nuværende Grænse, samt Sognene i Nørre-Rangstrup og Hviding Herreder. 1894 ændredes de 2 Distrikter, saaledes at af Sognene Nord for den nuværende Grænse kun Tønder og Højer hørte under Distrikt I, medens Distrikt II omfattede alle de andre Sogne i Tønder Kreds Nord for den nuværende Grænse og desuden Aventoft, Nykirke og Rødenæs Syd for den nuværende Grænse, men ikke længere noget af Haderslev Kreds.

#### Kredsskoleinspektion I:

1899—1904, 1906—08, 1910—12 Korrespondancejournaler. — Forskellige Sager (en Fortegnelse over dem foreligger). Heri er ogsaa indgaaet Sager fra Tønder Kredsskoleinspektion fra Tiden før 1886, som: 1876—1909 „Einmalige Unterstützungen“. — 1878—93 „Deutscher Kursus“. — 1881—1913 „Tondern'scher Schulfonds“. — 1877—1912 „Allgemeiner Schulfonds“. — 1879—1908 Sager ang. Lærernes Ansættelse, Orlov m. m.

Af Kredsskoleinspektion II's Arkiv er kun afleveret en Korrespondancejournal 1910—13.

## D. KOMMUNESKOLEARKIVER.

Arkivalierne bestaar væsentligst af Skolekrøniker (hvis Førelse blev paabudt ved Forordn. af 14. Aug. 1880, og som indledende skulde skildre Stedets og Skolens Historie og derefter de aarlige Tildragelser i Skolen), Embedsbøger, hvori Embedsskrivelser indførtes, Undervisningsplaner, Elevfortegnelser, Forsømmelseslister og Regnskabssager, undertiden Skolekommunens Forhandlingsprotokoller. Der findes Arkivalier fra følgende Skoler (ved de Skoler, hvorfra der findes Skolekrøniker, er anført: K):

Haderslev Amt: Aabøl: bl. a. 1841—87 Embedsbog. K. Aalkjær: K. Allerup: 1842—79 Liber daticus. Bovlund og Vellerup. Branderup: K. Bæk, Nustrup S.: K. Dover: K. Enderskov. Fole: K. Gabøl: 1805—66 Liber daticus. Grarup. Halk: 1794—1815, 1858—93 Forsømmelsesprotokoller. Hjerting: K. Jegerup: K. Jels: K. Kamtrup: 1831—89 Liber daticus, 1831—1904 Skolekrøniker og Forordningsbøger. Kastrop. Kolsnap. Københoved: (1786), 1839—81 Liber daticus. Langetved: 1842—1880 Liber daticus. K. Lintrup: K. Mejlby: K. Nustrup: K. Oksenvad: K. Rangstrup: 1835—87 Embedsbog. K. Rurup: (1839), 1841—83 Embedsbog. K. Rødding: 1841—84 Liber daticus. K. Skodborg: K. Skodborgskov: K. Skudstrup: K. Sommersted: K. Starup: 1788—1809 Forsømmelsesprotokol. Stenderup, Toflund S.: K. Tiset: K. Tornum: 1942—91 Liber daticus. K. Vellerup (se ogsaa Bovlund). Vesterlindet: 1869—87 Liber daticus. K. Vojens Fortsættelsesskole. Ørderup: 1839—1910 Embedsbøger. K. Østerlindet: K.

Aabenraa Amt: Aabenraa: 1859—92 Protokoller for den Günderothske Skole. 1878—1920 Krønike for Aabenraa Pige-Mellemskole. 1875 ff Krøniker for Aabenraa Borgerskoles Drengeklasse. Aarslev. Alnor: K. Barsmark: K. Bov: K. Bækken: K. Frøsløv. Gaaskær. Graasten. Hellevad. Kløvtoft: K. Kragelund: 1869—1920 K. Løjt. Røllum-Torp: K. Stubbæk. Uge: K. Varnæs: K. Vejbæk. Vollerup: K.

Sønderborg Amt: Blans: K. Egersund. Ketting: K.

Tønder Amt: Astrup. Føverup. Hviding: (1768)—1901 Liber daticus. Jyndevad. Korup. Rabsted. Rejsby: K. Roost: 1842—96 Liber daticus. K. Rørkær. Vodder-Gaansager: K.

## VI. BYARKIVER, FLÆKKERNES ARKIVER OG LANDKOMMUNALARKIVER.

### A. BYARKIVER.

Byarkiverne hører til de Arkiver, som ikke er afleveringspligtige. Dog fastsatte Undervisningsministeriets Bekendtgørelse af 18. August 1923, at hvad der fandtes af Rets- og Politiforvaltningssager samt Borgerskabsprotokoller skulde sendes til Arkivdepotet i Aabenraa. Mens næsten alle Byer i det øvrige Danmark har valgt at sikre deres Arkiver og gøre dem tilgængelige for Forskningen, er der kun to sønderjydske Byer — Aabenraa og Sønderborg — der har fulgt dette Eksempel. De to største, betydeligste og bedst ordnede Byarkiver — Haderslev og Tønder — findes stadig i de paagældende Byer, bortset fra de afleveringspligtige Sager og enkelte andre Ting.

En Del af Byarkiverne blev i 1869 afleveret til det nyoprettede Statsarkiv for Provinsen Slesvig-Holsten. Friherre Carl Chlodwig von Reitzenstein besøgte Købstæderne og samlede ind. Foruden de ældre Pergaments- og Papirsbreve, Kongebreve og Privilegiekonfirmationer, Byretter m. m. var det især de ældre Retsprotokoller og Sager vedr. mere celebre Kriminalaffærer, Mordaffærer, Hekseprocesser og lignende, som kom til Slesvig. Senere fandt der maaske nye Afleveringer Sted, men for intet af Byarkivernes Vedkommende var der Tale om særligt omfangsrige Arkivaliemasser. Derimod har Arkiverne — ikke mindst Aabenraa og Sønderborg — lidt meget under haardhændede Kassationer. Især fik Adskillelsen i 1867 af den administrative og retslige Forvaltning skæbnesvangre Følger. Paaviseligt har en lang Række meget gamle Retsakter (f. Eks. Skiftesager) i Tiden efter 1867 fundet Vej til Papirmøllerne.

Fra Raadstuearkiverne er en Del Arkivalier overført til Retsbetjentarkiverne. Under Omtalen af disse Arkiver er der iøvrigt gjort Rede for Byernes Omraade og andre særlige Forhold, hvorfor der henvises dertil.

#### 1. Haderslev:

Byens Arkiv opbevares paa Raadhuset, hvor det kan benyttes efter indhentet Tilladelse fra Magistraten. Det gaar i det væsentlige kun tilbage til ca. 1627, i hvilket Aar det da-



værende Arkiv blev ødelagt ved Byens Brand. Efter Genforeningen er det blevet nyordnet af Dr. Th. O. Achelis, og der er udarbejdet en udmærket Registratur, der baade omfatter det ældre Arkiv (til 1864), som er delt i 27 saglige Grupper, og det yngre Arkiv (1864—1920).

Litteratur: Repertoriets 2. Række VIII (1936) 226 og der anført Litteratur. Enkelte Oplysninger ogsaa i Th. O. Achelis' nedenævnte Udgave af Borgerskabsprotokollerne (Side 3 ff). Byens Historie er adskillige Gange blevet gjort til Genstand for Undersøgelse, saaledes af Lautrup, Sach og Achelis, ligesom der findes en Række Tidsskriftartikler om enkelte Problemer og Tidsafsnit.

1829—36 „Registratur des Haderslebischen Stadtarchivs“ VII. — (1292—1737) Haderslebiensia I (Afskrifter af Byretten fra 1292, kgl. Frdn. og Reskripter m. m. ang. Haderslev). — 1630— ca. 54, ca. 1694—1757, 1764—1864 Borgerskabsprotokoller (delvis trykt i Th. O. Achelis: „Bürgerbuch der Stadt Hadersleben bis zum Jahre 1864“ I (1940). Borgerbreve for Slotsgrundens Borgere findes i Ting- og Ekspeditionsprotokollerne for Haderslev H. og Slotsgrunden. Et alfabetisk Register over disse er udarbejdet af Landsarkivet). — 1841—81 „For Tjenestetyende, naar de bliver producerede i Tjeneste“. — 1867/68—1891/92 Erhvervsskatteruller. — 1881/82—1895/96 Bygnings-skatteulle (med Bilag). — 1704—19 Undersøgelse i Anledning af Strid mellem Magistrat og Borgerskab.

Følgende Sager, som alle er afleveret fra Haderslev By, er ordnet efter Registraturen i Haderslev og bærer Arkivordningens Signaturer:

1805—55 Bøderegistre. — 1772—1835 Pressesager og Litteraria. — 1650—1836 Ægteskabssager. — 1723—1826 Byfogden. — 1738—1836 Auktionarius. — 1652 ff Borgerrettighedens Erhvervelse og Tab. — 1693 ff Tiggere og løst Pak. — 1740—1825 Tyendesager. — 1767—86 Luksuspoliti. — 1638—1853 Maal og Vægt. — 1674—1836 Læger og Physici. — 1654 ff Apoteker og Apotekere. — Desuden en Del Sager vedr. Sundhedsvæsenet. — 1745 ff Veterinærsager og Dyrlæger. — 1786—1836 Passager. — 1802—70 Pasprotokoller. — 1830—66 Vandrebogsprotokoller. — 1811—47 (div. Aar) Herbergsprotokoller (Fremmedbøger). — 1739—1821 Pensioner og Enkekassen. — 1792 ff Skuespil og Seværdigheder. — 1673 ff Vejevæsenet.

Endvidere forskellige Politi- og Byfogedsager 1721—1867, derimellem Politikammerets Protokoller 1850—56 og for-

skellige Sager vedr. Folketællingerne (kun Folketællingen 1803 findes).

1849—66 Militærsager. — 1856—57 Brandsager.

Fra tysk Tid er Haderslev Politiforvaltnings Arkiv afleveret. Det indeholder bl. a. forskellige Fortegnelser over Danskere og andre Udlændinge, som opholdt sig i Haderslev By, Kontrollister over Optanter, Optantbørn og Udlændinge samt alfabetisk Register over Næringsdrivende. Ogsaa Mønstringskommissionens Arkiv er kommet til Landsarkivet. Foruden en Del Mønstringssager fra Tiden 1868—1911 findes der her en Række Lægdsruller fra Aarene 1847—99.

Af Slotsgrundens Arkiv er det meste overført til Retsbetjentarkiverne, tilbage er der kun blevet en Del forskellige Akter fra 1697—1833.

## 2. Aabenraa:

Byens middelalderlige Arkiv synes at være gaaet tabt i 1523, da Frederik den Førstes Tropper plyndrede Byen. Kun Privilegierne blev reddet. Knap 100 Aar senere kom Byen ud for en ny Katastrofe. Den 19. Maj 1610 udbrød der Brand, og med Undtagelse af nogle faa Huse blev hele Byen i Løbet af kort Tid lagt i Aske. Ogsaa Raadhuset brændte og med det Byens Arkiv. Privilegierne blev dog ogsaa denne Gang reddet.

Det nye Arkiv, som opstod efter 1610, har haft en krank Skæbne. Det blev første Gang registreret og ordnet i 1697, efter Datidens Skik i „Konvolutter“ uden nogen organisk Sammenhæng. Over Brevene fra den følgende Tid findes en kronologisk Fortegnelse i flere Bind (se Registraturer). Den næste Arkivordning fra 1836 er et stort Fremskridt. Stoffet er ordnet i 273 Numre, fordelt paa 22 forskellige Afdelinger eller saglige Grupper. Arkivalierne fra det 17. Aarhundrede er paa dette Tidspunkt for største Delens Vedkommende bevaret. Men de næste 50 Aar blev skæbnesvangre. Da Retsvæsnen i 1867 skiltes fra den administrative Myndighed, blev Byarkivets Justitsakter afleveret til Amtsretten, ligesom Akterne ang. Kirkeforvaltningen udleveredes til de kirkelige Myndigheder. Et stort Antal retslige Arkivalier blev tilintetgjort ved denne Lejlighed eller maaske lidt senere. 1869 kom Friherre von Reitzenstein

fra Slesvig og tog sit. Men ogsaa paa anden Maade bragtes der Uorden i det gamle Arkiv. Omkring 1878 fandt nye Kassationer Sted i H. t. Borgmester Kroghs Instruks for Ordningen af det ældre Arkiv. Andre Akter blev udtaget og repertoriseret i „Neueres Repertorium 1878“ (Arkivfortegnelsen 97 ff.). Ogsaa senere har Arkivet lidt forskellige Tab. Paaviseligt er enkelte Arkivalier fjernet, blandt andet er der blevet skaaret adskillige Blade ud af Protokollerne. Selvom Arkivet saaledes har lidt haardt, saa gemmer det dog endnu et ikke helt ringe Materiale til Byens Historie.

Ved den Ordning af Arkivet, som er foretaget af Landsarkivet, er alle Akterne fra Tiden før 1869 indordnet efter Ordningsprincippet fra 1836. Af nyere Akter er der kun afleveret ganske faa, og disse er holdt for sig med Undtagelse af enkelte Breve, som var blevet indheftet i Akthefter, hvorfor de ikke kunde skilles ud. De større Regnskabsrækker er anbragt i en særlig Afdeling.

Litteratur: Repertoriets 2. Række VIII (1936) 221. Byens Historie er ikke skrevet endnu. Vilhelm Marstrand har behandlet Tiden til 1523 i sin Bog: Aabenraa (1933), og Th. Ries og flere andre har skildret enkelte Problemer og Sider af Byens Historie.

(1335)—1878 Registraturer over Byens Arkiv. — 1727—1848 Aarlige Arkivfortegnelser. — 1764 Fortegnelse over de Brevskaber i Madame Jessins Hus, som hørte hjemme i Byarkivet.

1838—69 Journaler.

(1284)—1660 Claus Esmarchs Kopibog (indeholder bl. a.: Afskrift af Stadsretten og Oversættelse af Skraaen, Optegnelser om Byens Historie, Bestemmelse for Raad og Byfoged 1617, Bestemmelser for Aabenraa By 1613, Sporteltakst for Byskrivervren, Afskrift af Forordningen af 23. August 1600 vedr. Aabenraa By).

## II. Politiske og nationale Forhold.

1835—67 Sager vedr. almindelige, politiske og nationale Forhold.

## III. Byens Forfatning.

1665—1854 Privilegier m. m. (Privilegierne paa Pergament, bl. a. Byskraaen fra 1335, findes i Samlingen af Pergamentsbreve). — 1614—1869 Sager ang. Byens Privilegier. — 1771 Skildring af Byens Retsvæsen. — 1642—1720, 1837 Sager

ang. Plovtallet og Kontributionen. — Afskrift af Claus Møllers Beskrivelse af Aabenraa By (med Hensyn til Beskrivelsen og dens Historie henvises til Marstrands Værk om Aabenraa, hvor den findes trykt i Oversættelse). — 1607—1865 Sager ang. Bygrænserne.

#### IV. Offentlige Bygninger.

1681—1845 Raadhuset, Fængslet og Vægterboligerne.

#### V. Borgerkab. Embeds- og Tjenestemænd.

ca. 1709—1869 Borgerbreve og Korrespondance ang. Borgerkab. — 1651—1867 Byens Embedsmænd og Tjenestemænd i Almindelighed. — (1572)—1864 Sager ang. Embedsmænd og Byens Repræsentanter.

#### VI. Justitssager.

1641—1807 Skarprettere og Rakkere. — 1596—1845 Bøderegistre. — 1772—1853 Advokater. — 1723—77, 1791—1882 Borgerprotokoller (indeholdende bl. a. Fortegnelser over nye Borgere, som har aflagt Borgereden. Et alfabetisk Register til disse Indførsler og til de løse Borgerkabsbreve er udarbejdet af Landsarkivet). — 1801—67 Alfabetisk Register over Borgere. — 1672—1710 Publicanda ang. Afholdelse af Allemands-ting.

#### VII. Politisager.

1733 Politi- og Brandordning for Aabenraa. — 1666—1870 Sager vedr. Byens Forhold til Slotsgade og denne Gades Indlemmelse i Aabenraa — 1802—10, 1830—67 Fortegnelser og Protokoller over viserede og udstedte Pas og Vandrebøger. — 1822—43 Fortegnelser over Tjenestefolk. Haandværkssvende og Lærlinge. — 1640—1858 Almindelige Vejsager. — 1835—49 Ang. Bygningen af Chausseerne Kolding—Altona og Flensborg—Aabenraa. — 1690—1869 Byens Brolægning, Porte og Broer. — 1740—1917 Vandforsyning, Vandledning og Springvand. — 1633—1852 Veje, Stier og Vandløb. — 1696—1918 Enkelte Veje, Stier, Jordstykker og Kloaker. — 1762—1854 Regnskaber vedr. Veje. — 1844—45, 1863—69 Sager ang. projekterede Jernbaner og Heste-Jernbanen. — 1720—1831 Sager ang. Kornhøsten, Ud- og Indførsel samt Opbevaring af Korn og andre Levnedsmidler.

— 1714—1845 Priser paa Korn og andre Levnedsmidler. — 1698—1845 Brødtakster. — 1618—1840 Forprang og Opkøb af Varer paa Skibbroen. — 1708—1804 Apoteket. — 1614—1818 Saarlæger og Barberlav. — 1698—1837 Justeringsvæsen, Maal og Vægt. — 1744—1899 Brandtaksationsprotokoller. — 1776—1873 Brandforsikringsprotokoller. — 1610—1861 Sager ang. de enkelte Brande og Faren for Brand. — 1644—1869 Sager ang. Fremmedes Bosættelse, ang. Udvandring og Udvisning. — 1769—1845 Folketællinger og statistiske Oplysninger. — 1676, 1694, 1798—1865 Sager ang. Pressen, Videnskab og Kunst.

#### VIII. Kammer- og Finanssager.

1626—1816 Ordinær og ekstraordinær Kontribution. — 1621—1753 Prinsessestyr. — 1713—44 Krigs-, Formue- og Næringskat. — 1805, 1856 Husskatregistre (med Af- og Tilgangslistes). — 1855/56—1869 Forskellige Skattelister. — 1716—1836 Kopskatregistre (med Af- og Tilgangslistes 1785—1845). — (1473), 1608—1850 Kgl. Forpagterjorder i Amtet samt kgl. og private Møller. — 1607—1711, 1833—41 Sager ang. Byens Græsningsrettigheder. — 1610—1903 Sønderskoven, Nørreskoven, Hjelmekov, Byens Mader og Lindsnakke. — 1788—1872 Kilens Inddæmning og Udtørring.

#### IX. Postvæsen. Ægter.

1765—1838 Brevskillingen. — 1838—68 Sager ang. Postvæsenet.

#### X. Toldvæsen.

1609—1868 Sager vedr. Told og Toldvæsen.

#### XI. Skibsfart og Havnen, Handel- og Nærings-sager.

1685—1860 Almindelige Bestemmelser om Skibsfarten. — 1794—1811 Sager ang. Kapervæsenet. — 1738—48 Protokol for Aabenraa Bys Kommercekollegium. — 1726—73 Sager ang. Kommercekollegiet og Skipperlavet. — 1743—1867 Ang. udenlandske Handelskonsulater. — 1659—1867 Sager vedr. Skibsfarten (særlige Forhold). — 1670—1784 Sager ang. Skibslastpenge af Aabenraa-Skibe. — 1705—1856 Sager ang. Søpas og Certifikater. — 1823, 1837—48 „Biel- und Reconstructions Briefe“. — 1851—69 Forhyringskontrakter og Afmønstrings-

attester. — 1846—57 Protokol over paa- og afmønstret Mandskab. — 1713—1847 Skibslister. — ca. 1864—67 Stamliste over Skibsførere, der er Borgere i Aabenraa. — 1759—1810 Lister over Skibenes Mandskab. — (1641)—1837 Protokol med Efterretninger om Havnen og Skibbroen. — 1741—1867 Havne- og Brosager. — 1859—71 Skibsfart, Havne- og Brosager. — 1619—1867 Uge- og Aarsmarkeder. — 1644—1845 Sager ang. Bryggeri og Brænderi samt Vin- og Brændevinshandel. — 1760—1820 Handel med Manufakturvarer og Varer fra indenlandske Fabrikker. — 1672—1873 Tobaksfabrikation og Tobakshandel. — 1641—1863 Sager vedr. Handel. — 1735—1836 Efterretninger om Byens Forhold og Tilstand med Hensyn til Handel, Skibsfart, Fabrikker, Manufakturer m. m. — 1807—44 Indberetninger om Fabrikker, Garverier m. m. — 1787—1864 Sager ang. Skibsbyggeriet. — 1800—41 Kræmmerlister.

## XII. Haandværkssager og borgerlige Erhverv paa Landet.

1664—1847 Almindelige Sager ang. Haandværksforholdene. — (1496), 1620—1868 Sager ang. de enkelte Lav og Haandværksgrene. — 1737—92 Stadskokke. — 1838 Borgerlige Erhverv paa Landet.

## XIII. Landmilitærsager.

1801—44 Fortegnelser over Landmilitærreserver, som opholder sig i Aabenraa. — 1860—67 Lægdsrulle. — 1849—66 Regnskabssager i Forbindelse med Krigene og Sager vedr. Erstatninger. — 1801—17 Anlæg af Batterier og Bygning af et Vagthus paa Lindsnakke. — 1744—1920 Sager vedr. Skyttegildet.

## XIV. Indkvarteringssager.

1644—1869 Indkvarteringssager og Indkvarteringslister m. m.

## XV. Søforsvaret og Sø-Indrulleringsvæsnet.

1676—1865 Indrulleringssager. — 1745—1865 Sø-Sessionsprotokoller og Sessionsplakater m. m. — 1716—1865 Søruller. — 1807—10, 1848—49 Sager ang. en Kanonchalup, skænket af Byen, og en Krigshavn i Aabenraa. — 1811—13 Fortegnelse over Søfolk, som har faaet Tilladelse til at rejse ud.



## XVI. Konsistorialsager.

1698—1846, 1865 Konsistorialsager.

## XVII. Kirken.

1698—1872 Almindelige Kirkesager og Sager ang. Stridigheder mellem de gejstlige og verdslige Embedsmænd. — ca. 1610—1868 Akter ang. Kirkens Indtægter, Besiddelser og Kapitaler. — (1650)—1838 Kirkeinventarier. — 1613—1868 Kirkebygningen og Kirkeinventariet. — 1691—1863 Byggesager. Præstegaardene og Organisthuset. — 1669—1870 Kirkeregnskaber og Kirkeregnskabssager. — 1656—1850 Præstevalg og Præstekaldelse. — 1715—1872 Præsternes Indtægter. Præsteenker. — 1715—1850 Offerlister og Fortegnelser over Testamente-, Rente- og Jordhyrepenge. — (1542)—1795 Sager vedr. Kantoren. — 1779, 1859 Sager vedr. Organisttjenesten og Kirkens „Unterofficialen“. — 1608—1872 Forskellige Kirkesager.

## XVIII. Skolen.

1851—73 Journal over Skolesager. — 1851—98 Protokol for Aabenraa Skolekollegium. — 1665—1829 Almindelige Bestemmelser med Hensyn til Læreanstalter. — 1649—1867 Sager ang. Skolelærernes Indtægter. — 1626—1912 Forskellige Skolesager. — 1830—45 Sager ang. Rektor- og Kantorembederne.

## XIX. Fattigvæsnet.

1663—1845 Sager ang. Fattigstiftelsernes økonomiske Forhold (især Danckwerth-Hansens Stiftelse). — 1651—1730 Regnskabsbog for den Danckwerthske Stiftelse. — 1779—1853 Sager ang. Jacob Schwennesens Stiftelse. — (1712)—1851 Forskelligt vedr. den Günderothske Stiftelse. — 1851—73 Journaler over Fattigsager (med Bilag 1862—68). — 1815—73 Fattigkommissionsprotokoller. — 1737—1845 Almindelige Fattigsager. — 1768—1867 Korrespondancesager m. m. vedr. Fattigvæsnet. — 1840—48 Sager ang. Nyordningen af Byens Fattigvæsen. — 1822—56 Akter ang. Fattighaverne ved Hjelm. — 1738—1855 Forskelligt vedr. Fattigvæsnet.

## XX. Byens Økonomi.

1676—1843 Almindelige Bestemmelser ang. Byens Oppebørsels- og Regnskabsvæsen. — 1824—44 Budgetter og Regnskabsoversigter. — Af en Del forskellige Sager ang. Byens Ak-

tiver og Passiver kan nævnes: 1664—1720 Byens udestaaende Kapitaler og Renter. — 1698—1724 Protokol over Byens Obligationer og Gæld.

1633—1804 Korrespondancesager m. m. vedr. Afgifter til Byen. — 1641—1841 Korrespondance ang. Byens Regnskaber og økonomiske Forhold. — 1609—1826 Stavnregistre. — 1710—1808, 1835 Indest-Skatteregistre. — 1724—1812 Skatteregistre. — 1747—1802, 1867—68 Lister vedr. Beskatning af Skippere. — 1625—1868 Forskellige Skatteregistre og Indbyggerfortegnelser. — 1740—1839 Publicanda ang. Skatteligning og offentlig Fremlæggelse af Byregnskaberne. — 1819—33 Forskelligt vedr. Sparekassen.

#### X X I. Forskelligt.

1717—1918 Akter ang. Byens økonomiske Forhold. — 1818—26 Sager ang. Frederikslyst og Frederikslyst Skydeselskab. — 1608—1869 Forskelligt.

#### X X I I. Byarkivet (jvnfr. ogsaa foran).

1763—1869 Korrespondance ang. Byarkivet.

#### R e g n s k a b e r.

1640—51 Kæmnerregnskab. — 1653—66, 1696, 1720—1869 Byregnskaber (delvis med Bilag). — 1681—86 Indtægter af opkrævede Bropenge, Midsommer-, Jule- og Jordlejeskat samt Byens Renter. — 1839—43 Kassebog. — 1862—67 „Casse-Conto“. — 1694—98, 1708—16, 1728—34, 1747, 1770—1864 Skibbro- og Havneregnskaber (delvis med Bilag). — 1842—69 Hovedbøger for Havne- og Skibbroregnskabet. — 1842—70 Kassebøger for Havne- og Skibbroregnskabet. — 1778—1849, 1864—66 Fattigregnskaber (delvis med Bilag). — 1853/54—1857/58, 1864/65 Hovedbøger til Fattigkassens Regnskab. — 1812—48, 1868 Skoleregnskaber (delvis med Bilag). — 1862—68 Skolekassens Regnskab. — 1724—1812 Indkvarteringsregnskaber (delvis med Bilag). — 1821—39 „Strassenbaurechnungen“. — 1828—68 Brandkasseregnskaber.

#### D e t n y e r e A r k i v.

Af det meget brogede og tilfældige Indhold skal kun nævnes ganske enkelte Ting: 1867—79 Sager ang. Ud- og Indvandring. — 1837—89 Sager vedr. Nybygninger og Byggepoliti. — 1871—94 Sager vedr. Kirken og Menigheden. — 1869—

76 Sager vedr. Skolevæsnet. — 1867—96 Sager ang. Skibsfarten og Havnen, Handel, Konsulater, Fiskeri og Jagt. — 1873—80 Skibsregister. — 1872—96 Mønstringsruller. — 1869—78 Afmønstringsprotokollater. — 1870—71 Sager ang. Krigen. — 1872—74 Sager ang. Stormfloden.

Et Tillæg til Arkivet udgøres af „Den Michelsenske Samling“, som indeholder en Del Afskrifter af Arkivalier vedr. Byens Historie. De er samlet af Heinrich Michelsen, født 7. November 1835 i Egernsund som Søn af Lærer Matthias Michelsen. Faderen blev senere Lærer i Elstrup paa Als, og enkelte Dele af Samlingerne angaar denne By. Efter i en Aarrække at have levet i Aabenraa flyttede Heinrich Michelsen til Hamborg, hvor han døde. 1933 skænkede Sønnen Harry Michelsen Faderens Samlinger til Byen. Over Indholdet findes en særlig, meget specificeret, Fortegnelse. Samlingen har i enkelte Tilfælde primær Værdi, idet Originalerne ikke mere findes. Det gælder bl. a. Afskrifterne af Retsprotokollerne fra 1660erne og af en Skildring af Aabenraas ældste Historie, skrevet af Frederik Fischer. Den indeholder ogsaa enkelte Originaler, f. Eks. Regenburgs Optegnelser om Aabenraas Historie (— 1802 —) og originale Skatteregistre 1640, 1713 og 1767/68. Enkelte Ting angaar ogsaa andre Egne, f. Eks. Optegnelser om Als gennem Tiderne, skrevet af Biskop Jørgen Hansen i 1853.

### 3. Sønderborg:

Sønderborg Byarkiv er ikke særlig godt bevaret. Hvad der findes fra Tiden før 1800 er temmelig tilfældigt og af meget ringe Omfang. Grundene hertil er forskellige. I 1776 oplyses det, at „for omtrent 120 Aar siden opbrændte alle gamle Brevskaber tillige med Raadstuen“. Dette forklarer, hvorledes de ældre Breve er gaaet tabt eller kan være gaaet tabt. Men Arkivalierne fra den følgende Tid?

Omkring 1829 blev Arkivet ordnet paa lignende Vis som de øvrige sønderjydske Byarkiver. Akterne fordeltes paa en Række forskellige Afdelinger under Hensyn til deres saglige Indhold, ialt 31 Afdelinger (hertil senere føjet to nye) med forskellige Underafdelinger. De nyere Akter registreredes i en anden Registratur, som ikke findes i Landsarkivet og derfor antagelig er forsvundet.

Denne udmærkede Arkivordning kom efterhaanden i fuld-

stændig Opløsning, og en stor Del af Arkivet gik tabt. En Mængde af de Akter, som opføres i Fortegnelsen, eksisterer nu ikke mere. Det gælder f. Eks. de ældre Byregnskaber, der begyndte 1583, Kæmnerregnskaberne fra og med 1699, de gamle Retsprotokoller fra 1662, Skifteprotokoller fra 1658 og Skifteakter fra 1730 (Specifikation af hver enkelt Sag, ordnet kronologisk, findes i Fortegnelsen), Konkursakter fra 1731 og Udsigter fra 1697.

Naar man tager i Betragtning, at saa at sige alle ældre Retsakter er forsvundet, ligger den Betragtning nær, at disse Arkivalier er blevet ødelagt ved haardhændede Kassationer, paa samme Maade som Tilfældet var med en stor Del af Aabenraa Byarkiv. Men det maa dog siges, at det ikke blot er Retsarkivalier, som er blevet borte. Ogsaa et stort Antal andre Akter er gaaet tabt. Om det er sket ved Kassation eller paa anden Maade, vides ikke. Men i hvert Fald kan det siges, at Sønderborg By ca. 1829 havde et betydeligt og godt ordnet Arkiv med mange ældre Akter, mens der nu findes et ikke særlig omfangsrigt Arkiv, hvoraf meget lidt stammer fra Tiden før 1800.

En Del af de ældre Arkivalier kom til Museet paa Sønderborg Slot. I 1937 afleveredes de herfra til Landsarkivet, hvor de er blevet indordnet i den øvrige Del af Byarkivet, som Byen havde afleveret i 1924 og 1934. Akterne er nu ved en gennemført Nyordning alle samlet under den gamle Arkivordnings Rubrikker, og de retslige Akter er overført til Retsbetjentarkiverne. I det følgende gives en Oversigt over Indholdet. Under hver Rubrik nævnes de Sager, som har særlig Interesse, mens de Rubrikker udelades, hvorfra der intet er bevaret.

Litteratur: Der findes ingen særlig Fremstilling af Sønderborg Bys Historie, kun en Række spredte Tidsskriftartikler, især i »Heimatblätter des Kreises Sonderburg« og »Fra Als og Sundeved«. En Oversigt over de ældre Privilegier, Retsforhold m. m. i Sønderjydske Aarbøger 1942. 44 ff.

## I. Byens Forhold i Almindelighed.

ca. 1829 Arkivfortegnelse. — 1869 Korrespondancesager vedr. Byens Arkiv. — 1851—62 Brevkopibøger. — 1856, 1866—69 Journaler. — 1554—1665 Breve fra Landsherrerne. — 1653—1747, 1845 Konfirmationer af Sønderborg Bys Privilegier (de ældre Konfirmationer findes i Samlingen af Pergaments-

breve). — 1544—1678 Diverse ældre Breve vedr. Sønderborg. — 1638—1700 Kommissionen af 1698 vedr. Sønderborg By. — 1698 15/11 Den sønderborgske Politiforordning. — 1704—27 Sager vedr. Forstaaelsen af Politiforordningen af 1698. — 1869 Korrespondancesager vedr. Indførelse af den nye Byforfatning af 14. April 1869. — 1866—76 Korrespondancesager vedr. Indlemmelse i Sønderborg By af Arealer, beliggende i Sunds-  
mark, Ulkebøl og Dybbøl Sogne. — 1831—67 Borgerskabsprotokol (et alfabetisk Register hertil er udarbejdet af Landsarkivet). — 1706—1867 Korrespondancesager vedr. Erhvervelse af Borgerskab. — 1740—1848 Korrespondancesager vedr. Borger-  
væbningen.

## II. Byens Embedsmænd og Betjente.

1672—1870 Raadmænd og Borgmestre. — 1698—1776 Bysekretæren.

Endvidere findes der Læg vedr. de forskellige smaa kommunale Embeder (herunder ogsaa Byfogder og Advokater). Som Regel gaar Indholdet tilbage til 1. Halvdel af det 18. Aarhundrede.

1804—75 Diverse Korrespondancesager vedr. Embedsmænd, Betjente, Embedssprog m. m. — 1778—1821, 1867 Diverse Korrespondancesager vedr. Landmaaling og Landmaalere.

## III. Forskellige Bykorporationer.

1733—1845, 1867 Indkomne Sager til Magistraten vedr. de deputerede Borgere og deres Funktioner. — 1835—71 Bilag til de deputerede Borgeres Protokol. — 1858—78 Sager vedr. Valg af Medlemmer til Deputeretkollegiet (Byraadet).

## IV. Byens Økonomi.

1828—47 Kassebøger. — 1869—76 Hovedbog. — 1831—37 Korrespondancesager vedr. Udarbejdelsen af et Reglement for Sønderborg Bys økonomiske Forvaltning. — 1766—73 Korrespondancesager vedr. Kommercekollegiet i Sønderborg. — 1773—1891 Afskrifter af Byens Obligationer. — 1585 Skatteliste.

Endvidere forskellige Korrespondancesager ang. Byens Budget, Gældsforhold, Regnskaber og Økonomi, Skatteligningen, forskellige Skattesager og Sager vedr. Byens Ejendomme (bl. a. Ladegaarden) og Bygninger (bl. a. Raadhuset). En Pro-

tokol over foretagne Bygningssyn 1827—86 indeholder bl. a. Vurderinger af Skader opstaaet under de militære Begivenheder i 1864.

#### V. Brandforsikrings- og Brandpolitisager.

1851—ca. 1868 Brandkatastre. — 1770—1873 Brandforsikrings­sager. — 1739—1871 Brandkasseregnskabssager. — 1806—71 Brandvæsenssager.

#### VII. Politiforvaltning.

1747—1864 Censursager. — 1741—1849 Passager. — 1842—86 Pasprotokoller. — 1868—89 Fortegnelser over udstedte Pas. — 1841—88 Tyendeprotokoller. — 1846—69 Vandrebogsprotokoller. — 1724—49 Sager vedr. Maal og Vægt. — 1745—1849 Sager vedr. Omstrejferi og Vagabonder. — 1793—1865 Sager vedr. Skuespil, Maskerader og andre Forlystelser. — 1687—1884 Politisager.

#### VIII. Statsskatter.

1802, 1842 Husskatregistre. — 1762—1860 Korrespondance­sager vedr. Kop- og Rangskatten. — 1836—48 Mandtalslister over kopskatpligtige. — 1723—1865 Antegnelser til Amtstue­regnskaber. — 1743—1871 Diverse Skattesager.

#### IX. Kammer- og Finanssager.

1721—1849 Diverse Kammer- og Finanssager.

#### X. Mønt- og Pengevæsen.

1726—1812 Diverse Møntsager. — 1813—46 Sager vedr. Bankhæftelsen.

#### XI. Toldvæsen.

1823—70 Toldsager.

#### XIII. Havnevæsen.

1709—1868 Havnesager. — 1815—63 Regnskabssager.

#### XIV. Næringsvæsen.

1779—1923 Søfartssager. — 1867—83 Mønstringssager. — 1825—41 Sager vedr. Søpas. — 1787—1848 Ældre Handels- og Fabrikssager. — 1708—1836 Sager vedr. Markeder og Torv. — 1814—1919 Indberetninger om Torvepriser. — 1596—1849



Haandværkssager (ordnet efter de enkelte Lav og Haandværks- grene).

XV. Færgevæsen.

1720—1862 Færgesager.

XVI. Veje og Gader.

1764—1883 Vej- og Gadesager.

XVII. Møllesager.

1719—1868 Møllesager.

XVIII. Medicinal- og Karantænevæsen.

1749—1868 Diverse Medicinalsager. — 1806—66 Karantæ- nesager. — 1870—84 Forhandlingsprotokol for Sundhedskom- missionen. — 1849—56 Protokol over Patienter paa Sønder- borg Sygehus. — 1859—72 Sager vedr. Aandssvageanstalten i Sønderborg.

XIX. Kirke- og Skolesager.

1821—36 Oppebørselsregistre for Kirkeskatten. — 1763 —1829, 1873 Omstøbning af Kirkeklokkerne. — 1827—66 Di- verse Kirkesager. — 1827—77, 1917—18 Skolesager. — 1844— 60 Sager ang. Besættelsen af ledige Skolelærerstillinger. — 1848—58 Indkomne Sager til Skolekollegiet.

XX. Fattigvæsen.

1801—83 Fattigprotokoller. — 1864—69 Korrespondance- protokol. — 1737—1879 Fattigvæsenssager. — 1837—64 Oppe- børselsregistre for Fattigskatten. — 1822—47, 1858—66 Regn- skabsager. — 1855—63 Opførelsen af en Arbejdsanstalt.

XXI. Enkekasse, Pensioner, Kollektioner.

1739—1847 Diverse Pensions- og Enkekassesager. — 1736 —1868 Kollektioner. — 1837—57 Kopibog over Skrivelser vedr. Sønderborg Understøttelsesforening for Kunstnere og Haand- værkere. — 1864—77 Kopibog for Understøttelseskomiteen (Komiteens Formaal var at hjælpe de krigsramte Medborgere). — 1835—72 Regnskabsbog for Enkekassen.

XXII. Militærvæsen.

1850—68 Lægdsruller. — 1870—71 Liste over indkaldte Reservister. — 1850—64 Landmilitærsessionssager. — 1849—66

Værnepligtssager. — 1821—48 Fortegnelser over militærpligtige, der opholder sig i Sønderborg. — 1801—64 Korrespondancesager vedr. Udskrivning af Naturalier, Kørsler m. m. — 1851—52 Diverse Korrespondancesager vedr. de danske Tropers Ophold i Sønderborg. — 1804—80 Militærsager.

Fra Tiden efter 1848 findes der endvidere bevaret en Del Sager vedr. Indkvarteringer og Krigsskadeserstatninger samt Godtgørelser for Udgifter i Forbindelse med Krigen 1870—71.

### XXIII. Søindrullering.

1827—64 Søruller. — 1833—65 Søindrulleringssager.

### XXIV. Postvæsen.

1675—1869 Postsager.

### XXIX. Varia.

1819—62 Korrespondancesager vedr. Fyrstebesøg i Sønderborg. — 1834—62 Sager vedr. Valg til de raadgivende Stænderforsamlinger i Slesvig. — 1848—50 Civilguvernøren og Folkeraadet paa Als. — 1855—64 Valg til Rigsraadet. — 1867—76 Valg til den tyske Rigsdag og den preussiske Landdag. — 1870 Liste over Urvælgere. — 1856—83 Gasværket. — 1852—92 Frederik den Syvendes Bro over Alssund. — 1873—89 Jernbanen Sønderborg—Tinglev. — 1795—1871 Legatsager. — 1812—85 Korrespondance- og Regnskabssager vedr. det Brandt'ske Familiefideicommiss. — 1864—79 Regnskabsbog for Hertug Frederik-Stiftelsens Sønderborg-Filial. — 1865—79 Kassebog for Understøttelseskomiteen for krigsramte Alsinger. — 1872—74 Korrespondancesager vedr. Stormfloden. — 1789—1847 Uddeling af Redningspræmier. — 1847—74 Korrespondancesager vedr. strandede Skibe og Strandinger. — 1803, 1835, 1840, 1845, 1855, 1860 Folketællinger. — 1769, 1803—75 Sager ang. Folketællinger. — 1721—98 Korrespondancesager vedr. Privatfolks Andragender til Kongen. — 1649—1843 Breve fra den slesvigske Overret og andre overordnede Autoriteter. — 1811—51 Civilbødesessionssager. — 1688—1920 Diverse.

### XXX. Publicanda.

1802—19 Udkast til offentlige Bekendtgørelser. — 1831—63 Fortegnelser over offentliggjorte Anordninger, Love, Bekendtgørelser m. m.

## St. Jørgens Hospital.

1565—1876 Hospitalssager.

## Sønderborg Færgeinspektors Arkiv.

1812—52 Færgesager.

## Sønderborg Sparekasse.

1867—72 Diverse indkomne Sager til Spare- og Laanekassen.

## Regnskaber.

1772—1870 Byregnskaber (delvis med Bilag). — 1805—55 Protokol over Antegnelser til Byregnskaberne. — 1850—77 Bykassererens Kopibog. — 1815—70 Havne- og Broregnskaber (delvis med Bilag). — 1863—95 Havnekassebøger. — 1737—1870 Fattigkasseregnskaber (med Bilag 1761—1870). — 1782—1850 Fattigregnskabsbøger. — 1646/47—1835/36 (div. Aar) St. Jørgens Hospitalsregnskaber (med Bilag 1801—70). — 1780—1845 St. Jørgens Hospitals Regnskabsbøger. — 1866—1916 Kassebog for Skyttelavets Begravelseskasse.

## Den nyere Politiforvaltning.

1868—1920 Aktfortegnelse. — 1868—1920 Sager til Aktfortegnelsen. — 1867—81 Politisager udenfor Aktfortegnelsen.

## 4. Tønder:

Byarkivet er 1922 ff blevet ordnet af den nu afdøde tyske Forsker Dr. Ludwig Andresen. Over Arkivet, som findes i Alexandrineskolens Kælder i Tønder, er der udarbejdet en Registrant, som gør det let at orientere sig med Hensyn til Indholdet. Tilladelse til at benytte Arkivet maa indhentes fra Magistraten i Tønder.

En Del af Arkivet deponeredes i 1877 i Statsarkivet. I 1923 leveredes de ældre „Urkunden“ tilbage til Byen, mens de øvrige Akter foreløbig forblev i Kiel, hvorfra de i 1936 kom til Landsarkivet.

Litteratur: En Oversigt over Arkivets Historie findes i L. Andresens Bog: Geschichte der Stadt Tondern I (1939) Side XI, og en Redegørelse for Hovedindholdet i sammes: Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern bis 1869 (1937) 144 ff. En Fortegnelse over de ældre Breve findes i Nordalbingische Studien I (1858) 253—255. Af historiske Fremstillinger maa foruden de omtalte Værker af L. Andresen og en Del Artikler af samme Forfatter nævnes Tønder gen-

nem Tiderne I—II (Skrifter, udgivne af Hist. Samfund for Sønderjylland Nr. 3 og 6, 1943—44). Bogen er redigeret af M. Mackeprang og skrevet af en Række danske Historikere.

1829—42 „Registratur über das Archiv des Polizei-Amtes zu Tondern“. — (1243—1731) „Tunderensia I in Sonderheit Stadtsachen belangend“ (fra Seminariet i Tønder, et andet Bind i Byarkivet i Tønder, jvnfr. Zeitschrift der Gesellschaft für schlesw.-holst. Geschichte XXXVIII (1908) 355—402 og XXXIX (1909) 174—232). — 1853—58 Indberetninger om Haandværks- og Fabriksvirksomhed. — 1699—1869 Borger-skabsprotokoller (med Bilag 1841—69. Protokollerne er udgivet i Andresens nævnte Bog: Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern bis 1869). — 1765—1852 Forskelligt vedr. Borger-skabets Erhvervelse (Attester m. m.). — 1834 Indbyggerfortegnelse.

Af det, der er afleveret fra Kiel, kan nævnes:

1593—1635 „Betr. . . . ausgestellte Urfehden“. — 1683 Skarpretterens Henrettelse og Begravelse. — 1592—1798 Huse og Boder. — 1635 Det Fester'ske Legat til Hospitalet. — 1675—1772 Salg af Jord. — 1615 Handel og Skibsfart. — 1587—1661 Forskellige Politisager (Apoteker).

Arkivets øvrige Indhold bestaar af Politiembedets Arkiv. En særlig Politiret oprettedes i Tønder i 1811, og saa vidt muligt er Arkivalierne herfra samlet i Tønder Bys Retsbetjentarkiv. Selve Politisagerne er væsentligst fra det 19. Aarhundrede. Af det vigtigste kan nævnes: 1811 ff Politiakter og Korrespondance. — 1802—1906 Pasprotokoller og Fortegnelser over Vandrebøger. — 1811 ff Bøderegistre. — 1791 ff Instrukser for Byfogden. — 1830—72 Tyendefortegnelser.

#### B. FLÆKKERNES ARKIVER.

De sønderjydske Flækker — Christiansfeld, Augustenborg, Nordborg, Højer og Løgumkloster — indtog en Mellemstilling mellem de almindelige Landsbyer og Købstæderne. I retslig Henseende udgjorde de i og for sig ikke en særlig Enhed (se dog under Retsbetjentarkiverne), men de havde et vist kommunalt Selvstyre og visse Købstadrettigheder.

Som andre Kommunalarkiver er de ikke afleveringspligtige, og kun Nordborg og Løgumkloster har afleveret deres Arkiver. Fra Christiansfeld — Brødremenighedens By

— er der bevaret et værdifuldt Arkiv, som dog stadig findes i Christiansfeld. Der er udarbejdet en udførlig Fortegnelse over det, og en Afskrift heraf er foræret til Landsarkivet. Fra Augustenborg findes der i Landsarkivet kun en Regnskabsbog for Fattiggassen 1811—39.

I Nordborg Flækkes Arkiv findes:

Nogle Akthefter fra tysk Tid (bl. a. om Valget af Borgmester, Raadmænd og „Fleckensverordnetet“). — 1868—92 Skattesager. — ca. 1764—1857 Sager ang. Nordborg Brandvæsen. — 1847—67 Protokol over gennemrejsende Haandværkssvende. — 1878—87 „Verzeichnis der bei stehenden Gewerbe vorgekommenen An- und Abmeldungen“. — 1843—68 Pasprotokol.

Arkivet fra Løgumkloster er noget bedre bevaret:

1850—1909 Grandeprotokol. — 1870—1909 Forhandlingsprotokol for Flækkens „Verordnetet-Collegium“.

1768—1850 Forskellige Udskiftningssager m. m. — 1904—1913 Sundhedskommissionens Forhandlingsprotokol. — Forskelligt vedr. Sundhedsvæsenet. — 1816—72 Skolekassens Regnskab. — 1861—1920 Fattigregnskaber.

Resten af Arkivet bestaar udelukkende af Sager fra tysk Tid: Akthefter (hvorover en særlig Registratur), Politisager (bl. a. Straffelister og Meldebøger), Lægdsruller 1909—1916, Skattesager og en Del Regnskabssager.

## Tillæg.

### Lavsarkiver etc.

Foruden de faa Lavsarkiver, der er kommet til Landsarkivet, findes der en Del ude omkring, bl. a. paa Sønderborg Museum.

De vigtigste af de afleverede Lavsarkiver er fra:

Haderslev:

Skomagerværet: 1638—1899 Lavsprotokoller. — (1594)—1853 Kongebreve, Forordninger m. m. — (1424), 1631—1892 Breve, Tingsvidner, Domsafgørelser m. m. — 1631—70 Skraaer og Fortegnelser over Breve angaaende Lavet og Lavsforhold. — 1737—1921 Forskelligt. — Købmændenes Lig-Kompagni: 1776—1848 Lavsprotokol. — Smede-

lavet: 1675—1792 Privilegiekonfirmationer og Forordninger m. m. — Handskemager-, Peltsner- og Bundtmagerlavet: 1696—ca. 1795 Forskellige Lavarkivalier. — Murersvendenes Lav: 1818—1881 Regnskabsbog for Svendenes „Todten-Lade“.

#### Aabenraa:

Rebslugerlavets Arkiv: 1751—1874 Lavprotokol, 1751—1880 Breve og Dokumenter, 1752—1866 Rebslugersvendenes Lavprotopoller. — Aabenraa Skyttelav: 1734—1865 Lavprotokol.

#### Sønderborg:

Kræmmerkompagniet: 1825—74 Protokol. — Skomagerlavet: 1661—1865 Privilegiekonfirmationer m. m. — Snedker- og Glarmesterlavet: 1745—1759 Forskellige Papirer. — Snedkerlavet: 1879—99 Forhandlingsprotokol, Desuden enkelte andre Lavssager fra tysk Tid.

#### Nordborg:

Skomagerlavet: 1735—1872 Lavsartikler, Konfirmationer m. m.

### C. LANDKOMMUNALARKIVER.

Bortset fra Købstæderne og Flækkerne findes der kun bevaret meget faa Arkivalier, stammende fra den lokale Selvforvaltning (se dog ogsaa under Topografica).

De tyske Landkommuner (Gemeinden), hvis Forhold blev ordnet ved Forordning af 22. September 1867, var meget mindre end de danske Sognekommuner, idet hvert Sogn som Regel bestod af to eller flere Kommuner. Kommunens Forvaltning lededes af en Kommuneforstander, mens Kommuneraadet (die Gemeindevertretung), der i de smaa Kommuner erstattedes af en Kommuneforsamling, førte Tilsyn med Forvaltningen, raadede over Kommunens Formue og godkendte dens Budget og Regnskab.

Hvad der findes af tyske Kommunearkiver i Landsarkivet er meget tilfældigt. Mens et betydeligt Antal af dem er afleveret i Aabenraa og Haderslev Amter, findes der næsten ingen fra Sønderborg og Tønder Amter. Nogle af de ikke-afleverede



opbevares paa Sogneraadskontorerne, mens andre ligger ude paa Gaardene, som oftest hos den sidste Kommuneforstander. Antagelig vil det efterhaanden lykkes at redde en Del af disse Arkivalier.

Indholdet af de enkelte Kommunearkiver er som Regel meget ensartet. Størst Interesse har Kommuneraadets eller Kommuneforsamlingens Forhandlingsprotokol. Ret ofte benyttes ogsaa „Meldebøgerne“, der oplyser om til- og fraflyttede Tjenestefolk. Desuden findes der nogle Skolesager, en Del Skatte- og Regnskabssager.

Ogsaa Fattigvæsnet sorterede under Kommunerne, men da disse var saa smaa, kunde de ikke alene løse alle de Opgaver, som den sociale Forsorg stillede til dem, hvorfor det almindelige var, at flere Kommuner slog sig sammen i Fattigforbund. Kommunalarkiverne indeholder ikke saa faa Arkivalier, der stammer fra disse Forbund. De gaar ofte noget længere tilbage end til 1867.

Af Arkiverne er der Grund til at fremhæve *Graasten* (delvis uordnet), der er ret omfangsrigt, bl. a.: Skolesager, Militærsager, Lægdsruller, „Hauslisten“ 1909—1920 og Regnskaber. Desuden et stort Antal Fattigsager, saaledes bl. a. en Fattigkommissionsprotokol 1804 ff, Fattigregnskabsprotokoller 1771 ff og en Del Sager vedr. Fattighuset.

Kommunearkiver finder fra følgende Sogne:

*Haderslev A.*: Agerskov, Fjelstrup, Gram, Hjerting, Hviding, Hygum, Jegerup, Jels, Lintrup, Nustrup, Rejsby, Rødding, Skodborg, Øsby og Øster-Lindet.

*Aabenraa A.*: Aabenraa Landsogn, Bjolderup, Egvad, Ensted, Felsted, Graasten, Hellevad, Hjorkær, Klipleve, Løjt, Rinke-næs, Rise, Uge, Varnæs og Øster-Løgum.

*Flensborg A.*: Bov.

*Sønderborg A.*: Lysabild og Ullerup.

*Tønder A.*: Ballum, Bylderup, Hjerpsted, Hostrup og Møgeltønder.

Med Hensyn til Hviding H. se under Haderslev A.

## VII. GODS- OG KOGSARKIVER.

### A. GODSARKIVER:

I Nordslesvig fandtes der i nyere Tid kun faa adelige Godser. De fleste var købt op af Kongen og Hertugerne. Foruden de kongerigske Godser Trøjborg og Schackenborg og det store Gram Gods i Haderslev A. var det næsten kun i Lundtofte H., paa Als og Sundeved, at Adelsgodset bevaredes. De største Godsomraader her var Augustenborgernes, der fandtes dels paa Als, dels paa Sundeved (Graasten), Reventlowernes (Sandbjærg, Ballegaard, Bøjskov) og Søgaard, mens de øvrige Godser var ret smaa.

En Del af Godsarkiverne er afleveret til Landsarkivet, mens enkelte, først og fremmest Schackenborg, er forblevet paa Gaardene. Andre synes at være forsvundet. Det glyksborgske Godsarkiv findes i Rigsarkivet og i Landsarkivet i Odense (Ærøskøbing og Graasten Amt paa Ærø), men er iøvrigt af en noget anden Art end de almindelige Godsarkiver.

En Del af Arkiverne er uordnet, og for de øvriges Vedkommende er Ordningen mere eller mindre foreløbig. Enkelte retslige Arkivalier vil kunne udskilles ved en endelig Ordning, og det samme gælder en Række Akter, der nærmest hører hjemme i de tyske Kommunearkiver eller i Amtsforstanderarkiverne.

Under Omtalen af Retsbetjentarkiverne er der i det væsentlige redegjort for de enkelte Godsers Historie og Omfang, hvorfor der henvises dertil.

#### 1. De augustenborgske Godsomraader paa Als og Sundeved:

En betydelig Del af Arkivalierne er afleveret fra Kiel, Resten fra Graasten Slot eller sammen med Sønderborg Amtssarkiv. Foruden selve Godsarkivalierne findes der ogsaa enkelte Papirer, der hører hjemme i de hertugelige Privatarkiver. Disse var iøvrigt ført til Augustenborgernes Besiddelse Primkenau i Schlesien, men opbevares nu i „Landesbibliothek“ i Kiel. En trykt Fortegnelse af Erich Graber: Das herzoglich Schleswig-Holsteinische Hausarchiv zu Primkenau in Schlesien,

findes i: Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens, Kreis Sprottau. Codex Diplomaticus Silesiæ. Bd. XXXI (1925), 105—153; jvnfr. ogsaa Paul Richters Redegørelse i Zeitschrift der Gesellschaft für schleswig-holst. Geschichte LIV (1924) 491—493. Desuden findes der enkelte Dele af de augustenburgske Privatarkiver paa Gisselfeld (Fortegnelse i Rigsarkivet).

1794—1820, 1848—53 Journaler. — 1743—52 Ekspeditionsprotokoller. — 1743—1823 Augustenburgske Dekretprotokoller. — 1768—92, 1807—1822 Graastenske Dekretprotokoller. — 1788—91 Graastenske Relationsprotokoller. — 1724—1853 Forskelligt vedr. det hertugelige Hus og den hertugelige Hofholdning (bl. a. en Selvbiografi fra 1772 af Gartner Petersen). — 1668—1862 Forskelligt vedr. de enkelte Godser. — 1794—1816 Beretninger fra Overinspektørerne. — 1731—1853 Sager ang. Embedsmændene. — 1804—50 Arkivsager. — 1683—1853 Justitssager. — 1615—1863 Kirke- og Skolesager (især delt efter de enkelte Kirker og Skoler). — ca. 1651 — 1862 Oppebørselssager, Registre, Jordebøger, Regnskaber, Beskrivelser af de enkelte Godser, Inventarier. — 1835—45 Folketællinger (kun for det graastenske Omraade). — 1729—1853 Ægter- og Hoveritjenste. — 1590—1866 Sager vedr. de enkelte Ladegaarde. — 1626—1871 Landvæsenssager. — 1766—1844 Udskiftningsager. — 1740—1860 Skov, Jagt og Fiskeri. — 1625—1862 Møllesager. — 1738—1852 Handel og Skibsfart. — 1713—1860 Haandværkere og privilegerede. — 1744—1860 Færgesager. — 1813—53 Militærsager. — 1725—1853 Veje og Broer. — 1838—40 Offentlige Møder paa Als. — 1840—46 Det danske Sprog paa Als. — 1731—1852 Brandvæsen, Apoteker m. m.

Administrationen for de graastenske og augustenburgske Godser:

1848—51 Journaler og Sager til Journalen.

Overinspektoratet paa Augustenburg:

Registraturer. — (1621)—1792 „Copie-Buch“ (indeholder bl. a. Afskrifter af Hertug Hans' Testamente, af Købebreve paa Avnbølgaard og af de vigtigere Breve vedr. de augustenburgske Godser). — 1844—48 Journal. — 1852—53 Sager til Journalen. — 1805—45 Sager ang. Reguleringen af Tjenesteydelser. — ca. 1766—1834 Sager ang. de augustenburgske Under-

saatters Ydelser. Fæsteindløsning. — 1817 Fæstebreve. — 1638—1821 Afskrifter af Landsbyvilkaar. — u. D. Bøndernes Indvendinger imod Udskiftningen. — 1850 Fortegnelser over Landsbyernes Arealer og Størrelsen af de enkelte Beboeres Ejendomme. — ca. 1852 Jordebøger. — 1748—1839 Kirke- og Skolesager (især Asserballe). — 1798—1852 Sager ang. Værts- huset i Augustenborg.

Desuden findes der en Del forskellige Regnskabssager, ikke blot vedr. Godsets Drift, men ogsaa ang. Hertugens mere private Forhold. Endvidere nogle Hofmarskallatssager (ang. Rejser, Ophold ved Stænderforsamlingen i Slesvig og Hertugens Sølvbryllup).

#### Overinspektoratet paa Graasten:

1730/31—1850, 1871—78 (div. Aar) Regnskaber (delvis med Bilag 1830—1845). — 1741—1852, 1871—1888/89 (div. Aar) Regnskabsjournaler. — 1736—1846 (div. Aar) Jordebøger eller Oppebørselsregistre. — 1743—1852 Forskellige Oppebørselsregistre. — 1811, 1821 Bygningsregnskaber. — 1812—13 Regnskab for Fiskenæs Teglværk. — Desuden en Del Penge-, Daglejer-, Mejeri-, Korn- og Kvægeregnskaber for de enkelte Godser (19. Aarhundrede).

#### 2. Gram:

En Del af Godsarkivet har tidligere ligget i Rigsarkivet, hvortil det i 1883, 1893 og 1896 var kommet som Gave fra Grev Brockenhuus-Schack til Giesegaard. Den øvrige Del af det store Godsarkiv kom til Landsarkivet i 1933, efter at det omkring 1926 var blevet ordnet og registreret af mag. art., senere Arkivar Caroline Andersen (en Afskrift af Registraturen findes i Landsarkivet og i Rigsarkivet, jvnfr. iøvrigt Caroline Andersen: Grams Historie, 1926). De retslige Arkivalier er overført til Retsbetjentarkiverne.

#### Afleveringen fra Rigsarkivet:

1661—76 Breve til Hans Schack (død 1676). — 1716—56 Breve til Hans Schack (død 1719) og Anna Sophie Schack (død 1760). — 1760—71 Breve til Administratorerne (med Koncepter). — 1760—90 Breve til Fr. Christian Schack. — ca. 1790—1821 Breve til A. Rosenkrantz og Knud Bille Schack (med Kon-

cepter). — 1736—1849 Breve til Personer i Godsbesiddernes Tjeneste. — 1790—1804 Breve til Forvalter Hinrichsen paa Gram fra Auditor Langreuter. — 1803—18 Breve til Inspektør Lorentzen fra Auditor Langreuter. — 1818—43 Breve til Inspektør Lorentzen fra Justitiarius Schrader. — 1585, ca. 1660 —ca. 1770 Adkomstbreve, Retsakter m. m. — 1664—1764 (div, Aar) Jordebøger. — 1664—1820 Forskellige Regnskabssager m. m. — 1767—1853 Lægdsvæsenssager. — 1845—68 Pasprotokol. — ca. 1802—44 Passager.

#### Afleveringen fra Gram:

##### Privatarkiver:

før 1622 Schack'ske Familiepapirer. Breve til Hans Schack (død 1676), Anna, født Blome (død 1688), Otto Didrik Schack (død 1683), Sophie Dorothea Schack (død 1707), Hans Schack (død 1719), Anna Sophie Schack, født Rantzau (død 1760), Otto Didrik Schack (død 1741), Anna Ernestina Schack, født Gabel (død 1748), Fr. Christian Schack (død 1790), Birgitte Marie Schack, født von Krogh, Knud Bille Schack (død 1821). Desuden en Del Regnskaber og økonomiske Sager. En specificeret Fortegnelse over Brevskriverne findes i Frk. Andersens Registratur.

##### Godsarkivet:

1749, 1892 Ældre Registraturer over Arkivet.

1518—1756 Skøder m. m. ang. Gram og Nybøl Godser.

Fra det 18. og 19. Aarhundrede er der bevaret en meget udførlig Korrespondance (ialt 24 Pk.) mellem Herskabet og det højere Personale, Overinspektører, Forvaltere, Birkefogder m. m., mellem Personalet indbyrdes og dettes Korrespondance med fremmede, nævnes kan saaledes en Række Breve fra og til Forvalter Hinrichsen og Inspektør Lorentzen.

1664—1865 Supplikker. — 1711—12, 1725, 1773—1800, 1803—21, 1850—57 Kopibøger. — 1774—1807, 1822—54 Resolutionsprotokoller. — 1804—44 Ekspeditionsprotokoller. — 1664—1847 Indkomne Sager. — 1788—1800 Distriktdeputationens Papirer. — 1822—69 Breve vedr. Administrationen af Gram. — 1698—1730, 1760—1895 Forpagtningskontrakter med Bilag. — 1660 ff Forskelligt vedr. Gram Hovedgaard, Nybølgaard, Agerskov, Gelstoff, Langdel, Nygaard og Aarup. — Instrukser og Be-

stallinger fra det 18. og 19. Aarhundrede. — 1668—1776, 1792, 1834 Jordebøger samt Jordebogsfortegnelser og Restancelister. — Akter vedr. Udskiftningen af Bøndergodset, dets Opmaaling og Matrikulering. — Parcelleringer og Reguleringer (19. Aarhundrede). — ca. 1670—1887/88 Godsregnskaber og forskelligt vedr. Regnskabsvæsnet (bl. a. Hovedbøger 1850—77). — En Del Skattesager, bl. a. ang. Plovtalet (efter 1680), Kopskatregistre 1761 ff, Fortegnelser over Hyreinderster. Sager vedr. Bankhæftelsen af 1813. Desuden Sager vedr. Indkvartering og Udskrivning, Lægdsvæsen m. m. (19. Aarhundrede). — 1749 Fæsteprotokol. — 1761 Revision over Gram og Nybøl (med værdifulde personalhistoriske og landbrugshistoriske Oplysninger). — Forskellige løse Købekontrakter. — 1774—1823 Frihedskontrakter og Hoverikonditioner. — 1700—1870 Fæstebreve, ordnet efter Byer. — 1873 ff Akter vedr. Frasalget af Bøndergodset, ordnet efter Byer. — Grandebreve. — 1715—17 Akter vedr. Birketingets Oprettelse. — Forskellige Processager fra det 18. og 19. Aarhundrede (bl. a. mellem Grevinde Schack og Nygrammerne). — 1730 ff Skolesager. — 1683—1714 Kirkeregnskabsbøger for Gram og Fole Sogne. — Sager ang. Besættelsen af Præsteembederne.

Desuden en Del Fattig- og Legatsager, forskellige Sager ang. Sundhedsvæsnet (19. Aarhundrede), Brandvæsens- og Brandforsikringssager, Erhvervssager (bl. a. om Kniplingshandelen, Indberetninger om Industrien) og Sager vedr. Vejvæsnet, Bygnings- og Møllsager samt Akter ang. andre Godser (bl. a. Giesegaard, Schackenborg og Røddinggaard).

### 3. L a d e g a a r d:

Arkivet, der endnu ikke er ordnet, blev afleveret i 1939 af Ejeren, Proprietær Jessen.

Af Akterne stammer nogle fra det 18. Aarhundrede (Bøndergodsets Ejendomsforhold). Af de nyere Sager er en Del Kommunalarkivalier (bl. a. Skattesager og Lægdsruller). Af Bindene kan nævnes: 1887—1918 Journaler, 1841 ff Oppebørselsregistre, 1855—1923 Arbejdsbøger, 1855—1911 Daglejerregistre og Daglejerregnskaber, 1870—77, 1897—1906 Kornregnskaber og 1842—72 Pasprotokol.

### 4. L i n d e v e d:

Godset Lindeved i Store Vi S. (Vis H.) havde et meget be-



tydeligt Omfang. Dets Gods laa spredt i 34 Sogne, fra Kongeaaen til Angel. Det ejedes fra det 16. Aarhundrede til ca. 1726 af Slægten Rantzau, hvorfor Undersaatterne ofte kaldes Rantzau Tjenere. Sagerne ang. Godset i Haderslev A., der især fandtes i Hviding H. og hørte under Høgsbrogaard, Vesterbæk og Spandetgaard, blev i 1936 afleveret fra Statsarkivet i Kiel, hvor det havde udgjort en Del af Flensborg Amts Arkiver (C. XII. 4).

Litteratur: Zeitschrift der Gesellschaft für schlesw.-holst. Geschichte XXXIX (1909) 411—442 og XLI (1911) 209—213.

Af Indholdet kan nævnes: 1535—1736 Tingsvidner. — 1548—1647 Sager vedr. købte Ejendomme, som tidligere laa under Haderslev. — 1599 Salg af Tyrstrupgaard. — 1701—56 Sager ang. Høgsbrogaard. — 1771 Ribe Bys Klager over de lindevedske Undersaatters Handel.

#### 5. Revsø:

Revsø, der tidligere ejedes af Slægten Emmiksen, erhvervedes i 1572 af Kongen og blev senere en Pensionærgaard (Pensionær = Forpagter), der udparcelleredes 1777. Arkivet er i 1931—1932 dels afleveret af Statens Jordlovsudvalg, dels købt af Dr. Rasch, Sønderborg. Indholdet stammer næsten udelukkende fra det 19. Aarhundrede. Foruden en Kopibog over udgaaede Forretningsskrivelser 1827—37, bestaar det væsentligst af Regnskabsbøger (Kassebøger, Kornbøger, Korn- og Lønningsregnskaber m. m.). En Pakke: 1777—1911 Forskelligt, indeholder bl. a.: 1777 Beskrivelse af Parcellerne fra Revsø og Taabdrup og 1787 Opmaaling af Hovedvejene paa Revsø.

#### 6. Schackenberg:

Hovedparten af det meget omfattende Godsarkiv findes paa Schackenberg. Godsinspektør Davidsen har omkring 1924 udarbejdet en Fortegnelse over Arkivet, og en Kopi deraf findes i Landsarkivet i Aabenraa (en ny Fortegnelse over Protokollerne er udarbejdet af Hr. Davidsen i 1943, Kopi i Landsarkivet). En mindre Del af Arkivet, delvis ogsaa omfattende Seekamp (Dänischenhagen S., Eckernförde A.), kom i 1893 og 1896 til Rigsarkivet som Gave fra Grev A. Brockenhuus-Schack til Giesegaard og er af dette afleveret til Landsarkivet. Breve-

ne til Hans Schack (død 1676) fandtes tidligere i dennes Privatarkiv.

Litteratur: Sønderjydske Aarbøger 1942, 58 ff.

(1641), 1660—75, 1690—1756 Breve, Resolutioner samt Koncepter (Brevene — 1675 er rettet til Hans Schack). — 1733—90 Breve, Resolutioner og Koncepter vedr. Fr. Christian Schacks Administration af Schackenborg. — 1736—60 Breve til Anna Sophie Schack fra Inspektørerne Lütken og Clausen. — 1738—46 Breve til Overinspektør Lehmann (især fra Lütken). — 1661, 1778, 1792 Jordebøger. — ca. 1700—56 Regnskaber og Regnskabsbilag m. m. — 1790—92 Regnskab over Indtægter og Udgifter af Schackenborg, Seekamp og „Hotellet“ i København. — 1838—43 Administrationsregnskab for Schackenborg. — 1837/38—1842/43 Regnskab for Seekamp.

#### 7. Skovbølgaard:

Bortset fra en lille Pakke: 1640—1771 Forskelligt, bestaar Indholdet vist udelukkende af Kommunalarkivalier. Foruden Journaler 1872—89 indeholder det nogle faa Akter, bl. a.: 1868—86 Almindelige Forordninger.

#### 8. Stoltelund:

Arkivet indeholder kun en Pakke nyere Sager.

#### 9. Søgaard og Aartoft:

Arkivet blev i Aarene 1906—1908 afleveret til Rigsarkivet som Gave fra Bankdirektør A. Heide. I 1933 blev det overført til Landsarkivet i Aabenraa. Det er ikke registreret, saa den følgende Fortegnelse er ret mangelfuld; især er det ikke muligt at angive Yderaarene for Pakkesagerne, som for største Delens Vedkommende er ordnet i 21 saglige Grupper. Hver af disse er delt i en yngre og en ældre Række, for hvilke Skellet som Regel ligger først i 1850erne. Fra Ahlefeldternes Tid, før 1725, er der næsten intet bevaret, men fra den følgende Tid synes Arkivet at være ret fuldstændigt, og de fleste af Pakkerne i den ældre Række indeholder Sager, der gaar tilbage til 1730erne og 1740erne, mens den yngre Række som Regel afsluttes i 1870erne. Den ældre Del af Arkivet indeholder ogsaa Sager vedr. Godset Mirebøl (Brekum S., Husum A.), med hvilket Godserne en Tid havde fælles Ejer.

De fleste Akter af retsligt Indhold er overført til Retsbetjentarkiverne.

1815—38 Journaler. — 1812—28 „Haupt- und Schuldbücher“. — 1726—1870, 1874/75 Administrationsregnskaber (Godsregnskaber). — 1815—20, 1831—39 Kassebøger. — 1743, 1745—47, 1759—1870 Oppebørselsregistre. — 1762—1848 (div. Aar) Kopskatregistre. — 1726—60 Restanceregistre. — Obligationer og Gældsbreve (19. Aarhundrede). — 1709 „General-Untersuchungsprotocol wie die Bohlen besetzen, die Saat im Felde bestellet u. s. w.“ (med Navneregister). — 1792—1873 Fæsteprotokoller. — Sager vedr. Bortfæstelsen af Godsets Ejendomme (18. og 19. Aarhundrede). — 1813 Fortegnelse over dem, der har erhvervet Fæste og over senere Fæstebesiddere. — 1816—64 „Protocoll über Feste-Gelder, Feste-Erneuerungs-, Concessions- p. p. Gebühren...“. — 1854 Stadfæstelser af Arvefæstebreve. — 1827—75 Appunktuationsprotokoller. — 1831—67 Pasprotokoller. — 1841—89 Protokol over Tjenestefolks Skudsmaalsbøger. — 1836—39 Protokol, indeholdende Akter vedr. Skolevæsnets Forfatning i Kliplev S.

1607—1906 Kirkeregnskabsbøger for Kliplev Sogn. — 1838 Kliplev Kirkes Kapitalbog. — 1803 Kliplev Kirkes Arkivfortegnelse.

De saglige Grupper, hvori Pakkesagerne er fordelt, er følgende: I. Forordninger (kun 1848—1849), II. Sager ang. Overladelse af fast Ejendom, III. Landvæsenssager, IV. Oppebørsels-sager, V. Undersaatternes Tjenesteydelser og Leveringer, VI. Møllesager, VII. Skov-, Jagt-, Mose- og Fiskerisager, VIII. Nærings-sager, IX. Medicinalsager (kun nyere Sager), X. Brandsager (kun nyere Sager), XI. Vejsager, XII. Politisager, XIII. Valgsager (kun nyere Sager), XIV. Landmilitærsager (kun nyere Sager), XV. Søindrulleringssager (kun nyere Sager), XVI. Kirkesager, XVII. Skolesager, XVIII. Fattigvæsen (kun nyere Sager), XIX. „Ritterschaftliche und gemeinschaftliche Angelegenheiten der adelichen Güter“, XX. Krigsydelser og XXI. Forskelligt (bl. a.: ca. 1730—1870 — Korrespondance, 1834—49 Beskrivelser af Søgaard, Stændersager).

Af det øvrige Indhold kan foruden et Bind, der indeholder en Fortegnelse over Søgaards Ejere, forskellige Beskrivelser af de to Godser, Salgskonditioner m. m., nævnes følgende Pakkesager: (1556, 1557) Tingsvidner vedr. Stubbæk. — Sager vedr.

Kvægsygen (18. Aarhundrede). — Adkomstbreve og Skøder. — „Statistische und cameralistische Materialien von der Gütern Seegaarden und Ahretoft“. — 1835, 1840 Folketællinger. — Forpagtnings- og Lejekontrakter. — Tegninger og Planer.

#### 10. Trøjborg:

Mindre Dele af Trøjborg Godsarkiv kom til Rigsarkivet som Gaver fra Hans Oksen Knudsen i 1879, ca. 1883 og 1906, men den største Del skænkedes til Arkivet i Februar 1907 af Boy Høyer, der havde overtaget Gaarden kort før. Det blev registreret i Rigsarkivet, hvorfra det i 1933 overflyttedes til Landsarkivet, idet den ældste Del deraf dog forblev i Hovedarkivet.

En Del retslige Dokumenter er overført til Retsbetjentarkiverne.

Foruden de Ejendomme, som hørte under den trøjborgske Jurisdiktion Lø H., havde Trøjborg Gods ogsaa en Del Ejendomme i Skodborg S. og By, Bramdrup (Ødis S.), Bastrup og Holte (Vamdrup S.), som vistnok alle laa under Østergaard i Vamdrup S. Sammen med denne Gaard blev de i 1772 solgt til Fr. Vilh. Hansen. I jurisdiktionel Henseende synes disse Ejendomme lige fra 1735 at have hørt under Riberhus Birk.

Register over gamle Papirer (18. Aarh.). — 1579— Adkomstbreve, Beskrivelser, Inventarier, Auktionskataloger m. m. — 1773—1830 Brevbøger. — 1799—1829 Breve til og fra Godsejer, Godsinspektør med flere. — 1799—1829 Sager vedr. Stridighederne mellem Kancelliraad B. Holst og hans Svigersøn Justitsraad Thor Straten. — Veje og Broer. — 1583—1815 Kirker og Skoler. — 1590—91 Regnskaber for Lø Herreds 4 Kirker. — 1654—1729 (div. Aar) Brede Sogns Kirkeregnskab. — 1751—1850 Sager ang. borgerlig Næring (Kroer, Høkerier, Brændevinsbrænderi). — 1745, 1778 Kvægsyge og Ulvejagt. — Møller, Fiskeriet i Bredeaa.—(1617)—1828 Sager ang. Hoveriet og Stridigheder derom. — (1656)—1828 Forskellige Sager ang. Bøndergodset (især Hoveri). — 1753—1827 Sager vedr. Døstrup S. — 1813—14 Udskrivninger til de svenske Tropper. — Udskiftningen (en enkelt Pk. angaar udelukkende Brede S.). — 1695—1854 Fæsteprotokoller og Fæsteregistre. — 1674—1800 ff Fæstebreve. — ca. 1640—1845 Jordebøger m. m. — ca. 1686—1860 Afskrifter af Matriklerne og Sager ang. disse. — 1577—1655 (div. Aar) Landgilderegistre. — 1581—1665 (div. Aar) Fæste-

og Sagefaldsregistre — 1601—50 (div. Aar) „Wischen Register“. — 1586—1667 (div. Aar) Kornregistre. — 1668, 1762—77 Oppebørselsregistre. — 1700—35 Restanceprotokoller. — 1699—1743 Konzeptregnskaber. — 1663—1758 (div. Aar) Godsregnskaber. — 1787—1817 „Reigningsbog“. — 1728—58 Materialeregnskaber. — 1705—97 Forskellige Regnskaber. — Herredsfogder og Jurisdiktionen vedrørende. — 1718—23 Sager ang. Tingskriveren. — 1721—1864 Forsk. Skattesager. — 1765—1812 (div. Aar) Ekstraskatteregistre. — 1769 Folketælling for den Trøjborgske Del af Brede Sogn. — Tingsvidner og Domme. — 1579—1605 Skøder vedr. Trøjborg Gods. — 1702—1842 Lægdsruller, Lægdsedler og forskelligt vedr. Udskrivningsvæsnet. — Rytterheste. — 1712 Kommissionsskifte efter Peder Povelsen til Estrupgaard (Malt S.). — 1766 „Protocollum-Professionis in Concurs Sachen der . . . seel. Herr Jacob Windfeldt in (der) Albrechtkoeg“.

## B. KOGSARKIVERNE.

De to oktrojerede Koge Frederikskog (bestaaende af Gl. Frederikskog, inddiget 1692, og Ny Frederikskog, inddiget 1859—1861) og Rudbøl (om disse se nærmere under Retsarkiverne) indtog administrativt en Stilling, der kan sammenlignes med Godsernes. De udgjorde en særlig administrativ Enhed med egen Jurisdiktion (ophævet 1853) og Politimyndighed. De administrative, retslige og politimæssige Funktioner udøvedes af Kogsinspektøren, der valgtes af Hovedparticipanterne.

Foruden de oktrojerede Koge fandtes der en Del almindelige Koge. Ogsaa fra nogle af disse er der bevaret Arkivalier i Landsarkivet.

Litteratur: Rolfs: Geschichte des Kirchspiels und Fleckens Hoyer (1926).

### 1. Frederikskog:

1739 Arkivfortegnelse. — (1652)—1744 Sager til Arkivfortegnelsen. — 1742—1891 Korrespondancesager. — 1810—67 Licitationsprotokoller. — (1690)—1879 Jordebøger og Interessentregistre med Bilag. — 1758—88 Digeregistre — 1779—1847 Oppebørselsregistre. — 1758—1856 Sager vedr. Skatter og andre Afgifter, Levering af Fourage m. m. — 1740—89, 1851—81 Kogsregnskaber (med Bilag 1736—1882). — 1821—27, 1850—59

Ang. Inddigningens Forhistorie. — 1690—1859 „Den octroyerede Frederiks Kogs Inddignings Registrant“ (især ang. Inddigningen af Ny Frederikskog. Ang. Inddigningen 1859 ff findes der iøvrigt bevaret en Række forskellige Sager: Politiprotokol, Regnskaber m. m.). — 1773—1848 Protokol over Kogsforsamlingerne. — 1704—1866 Sager vedr. Embedsmænd. — (1690)—1854 Sager ang. Oktrojen. — 1726—1820 Processager. — (1690)—1841 Sager ang. Forlandet (med Kort fra 1819). — (1693), 1718—1868 Forskelligt vedr. Veje, Dæmninger og Diger. — 1819, 1880 Kort over Frederiks- og Rudbølkog. — (1652)—1860 Forskelligt.

## 2. Højerkog:

(1623)—1908 Sager ang. Dige- og Slusevæsen samt Vandløsnngen. — 1707—1857 Vejsager. — (1650)—1807 Ang. Stridigheder med Nabokoge og andre. — (1621—1705) Opmaalingsregister, Jordebog m. m. — 1780 Fordelingsinstrument. — 1778—1900 Oppebørselsregistre. — 1768—1912 Kogsregnskaber med Bilag. — (1718)—1905 Økonomiske Sager. — (1670)—1905 Forskelligt.

## 3. Møgeltønderkog:

1608—1912 Kogssager. — 1672—1907 Processager. — 1731—59, 1818—1902 Regnskabsbøger (med Bilag 1814—1894).

## 4. Rudbølkog:

1728—1812 Arkivfortegnelser. — 1609—1864 Forordninger m. m. — 1721—1865 Kogspapirer og Korrespondancesager. — 1715—1855 „Convente, Verhäuierungs- und Verkaufsprotocolle“. — 1759—1863 Regulering af Beboernes kirkelige Forhold. — 1816—98 Protokol vedr. Skolen for Rudbøl- og Frederikskog. — 1819—98 Skolesager. — 1724—47 „Register und Specifikation en über die Landsumme der Interessenten“. — Jordebøger fra 1790erne og 1849, med tilhørende Papirer. — 1733—82 Digeregistre. — 1771—1848 Kopskatregistre. — 1724—1858 Forskellige Skattesager og Oppebørselsregistre. — 1728—1801 Regnskabsbog. — 1823—55 Kassebøger. — 1718—1866 Regnskabsager. — (1667)—1898 Forskelligt.

## 5. Slogs Herreds Kog:

1696—1917 „Schlux Harde Koogs Acten“.

## 6. Ubjærg Kog.

(1658) 1728—1828 Protokol for Ubjærg Kog.



## VIII. FORSKELLIGE EMBEDSMYNDIGHEDERS ARKIVER.

### A. HUSFOGEDARKIVER.

Som det fremgaar af Navnet, var det oprindelig Husfogdens Opgave at tage Vare paa det kongelige „Hus“ eller Slot. Efterhaanden udvidedes hans Myndighedsomraade, saa han fik Tilsynet med alle de kongelige Ejendomme, Forpagtergaarde (Pensionsgaarde) og Møller, Broer og Fiskedamme, idet han skulde sørge for, at de blev repareret og vedligeholdt. Ogsaa Vejvæsnet sorterede under ham, ligesom han udskrev Vogne til Frikørsler. Fra gammel Tid havde han desuden Opsyn med Amtsfængslet, fordi det oprindelig fandtes paa Slottet. En særlig vigtig Opgave var hans Tilsyn med Skovene. Han skulde sørge for, at de nødvendige Indhegninger og Plantninger blev foretaget, og vaage over, at Skoven ikke blev forhugget, foretage Udvisninger og stemple de Svin, der skulde gaa paa Olden. Han førte Fortegnelse over, hvad der blev fældet i Skoven, og blev der hugget i den uden Tilladelse, skulde han angive de skyldige til Amtmanden, saa de kunde blive idømt Bøde. Til Amtshuset skulde han indsende Udkast til Skovbøderegistret, ligesom han førte Skovregnskabet. Efterhaanden blev en Del af hans forstlige Opgaver overtaget af Forstembedsmændene, først og fremmest Skovriderne (Overførsterne).

Embedet bestod indtil 20. April 1868. Husfogdernes Myndighedsomraade faldt sammen med Amternes Grænser, dog var Haderslev A., i hvert Fald fra det 17. Aarhundrede, delt i to Husfogeddistrikter, Vester- og Østeramt, og Nybøl H. udgjorde et særligt Husfogeddistrikt. Desuden fandtes der Husfogder paa Graasten og Augustenborg og i ældre Tid ogsaa paa de smaa alsiske Gaarde.

De fleste Husfogedarkiver er lidet omfattende og indeholder ikke meget af historisk Interesse. En Del af Indholdet er afleveret fra Statsarkivet i Kiel.

#### 1. Haderslev Østeramts Husfogderi:

Da Husfogedembedet i næsten hele det 18. Aarhundrede var forenet med Ridefogedembedet for Haderslev og Tyrstrup

Herreder, indeholder det ogsaa en Del Ridefogedarkivalier. Hertil hører maaske nogle af Udskiftningssagerne.

(1605), 1740—44, 1751—53, 1757—61 Ind- og udgaaede Skrivelser. — Sager vedr. de enkelte Domænegaaarde samt Udskiftnings-, Udstyknings- og andre Landvæsenssager fra det 18. og 19. Aarhundrede. — 1643 ff Søer, Damme, Fiskedamme og Sluser. — 1632 ff Hovægter og Indkvartering. — 1714 ff Broer, Søer og Veje. — 1680 ff De enkelte Møller. — 1763 ff Haderslev Dam. — 1750—1857 Christiansdal Papirfabrik. — 1762 ff Rudevad Teglværk. — Krigsægter og Indkvarteringer. — Særlige Fortegnelser over de herskabelige Bygninger, Møller, Broer, Veje og Stier er bevaret 1716—32, 1735—57, 1814 og 1844. — Fra 1844—47 findes der Sager ang. Folkefesterne paa Skamlingsbanken.

## 2. Haderslev Vesteramts Husfogderi:

Foruden tabellariske Fortegnelser over Landsbyerne ca. 1778—94 er der kun bevaret nogle Udskiftnings- og Landvæsenssager.

## 3. Aabenraa Amts Husfogderi:

1850—58 Kopibøger. — 1769—1847 Sager vedr. Sognefogder. — 1783—1836 Amtsrepræsentanter. — 1785—1812 Sandemænd. — Landvæsenssager (bl. a. 1723—82 Vider og Vedtægter, 1778—79 Sager ang. Vagten mod Kvægsygen). — Byggesager (bl. a. 1732—1849 „Verzeichnis der herrschaftlichen Baustücke“ og 1759—1849 Reparation af Brundlund Slot). — 1814 ff Sager ang. Besigtigelser af herskabelige Bygninger, Møller, Broer, Siele o. s. v. — 1706 ff Veje og Broer. — 1747 ff Mølle- og Forstsager. — 1684 ff Ægter og Hoveri.

En særlig Afdeling omfatter Lundtoft Herred fra Tiden efter Trearskrigen (bl. a. Brevjournaler 1857—68).

## 4. Graasten Husfogderi:

1851—53 Brevkonceptbog. — 1785—1827 (div. Aar) Husfogderiregnskaber (med enkelte Bilag 1724—1840).

## 5. Augustenborg Husfogderi:

1851—52 Kopibog. — Af det øvrige kan nævnes: 1851—65 Sager vedr. Kirkebygninger og Kirkeinventar. — ca. 1848—58 Hoverisager for Kaadneres og Bolsmænds Vedkommende.

## 6. Nordborg Amts Husfogderi:

Arkivet indeholder bl. a.: 1773 ff Sager vedr. de enkelte Søer. — 1727 ff Sager vedr. Sluserne og Fiskerettighederne i Søerne. — 1741—1860 Færgesager (især Hardeshøj). — 1761—1849 Møllesager.

## 7. Nybøl Herreds Husfogderi:

Af Sønderborg Amts Husfogedarkiv synes der intet at være bevaret. Derimod findes der i Nybøl Herreds Husfogderiarkiv en Korrespondanceprotokol fra Aarene 1857—68. Enkelte Arkivalier er maaske gaaet sammen med Broager Oppebørselsstues Arkiv.

## 8. Tønder Amts Husfogderi:

1739—74 Registraturer. — 1737—44, 1772—94, 1851—55 Kopibøger. — 1808—51 Journaler. — 1850—62 Protokol over indgaaede og ekspederede Beretninger.

Af Pakkesagerne kan nævnes: 1799—1864 Forordninger, Reskripter m. m. — 1839—68 Indkomne Sager. — 1768 ff Ægter. — 1711 ff Vej- og Brosager (delvis ang. de enkelte Veje). — ca. 1639—1742 Vej-, Skov- og Digesager. — 1705—1836 Inventarier over Tønder Slot, de herskabelige Bygninger, Lade-gaarde, Møller m. m. — 1719 ff Forskellige Sager ang. Slottet. — 1771 ff Amtsporthuset og Amtsfængslet. — Sager vedr. de enkelte Ladegaarde: Grøngaard 1726 ff, Hajstrupgaard 1651 ff og Solvig 1693 ff. — Desuden Udskiftningssager fra Lundtoft H. 1776—1804 og nogle Møllesager, delvis ordnet efter Møller, 1663 ff.

## 9. Løgumkloster Amts Husfogderi:

Arkivet indeholder kun: 1758—99, 1808—45 Kørsels- og Haandtjenesteregistre (med Bilag). — 1831 ff Kørselssager. — Vej- og Digesager. Da Husfogden ogsaa var Amtsforsvalter, findes der muligvis nogle Husfogedarkivalier i Amtstuearkivet.

## B. SKOVRIDERARKIVER.

## 1. Haderslev Skovriderdistrikt:

Indtil 1864 fandtes der under Haderslev Overførster-Inspektion 4 Haderslev Skovriderdistrikter: 1., hvorunder hørte

Skovfogderne i Skovby og Pamhule, 2., hvorunder hørte Skovfogderne i Fobeslet og Stursbøl, 3. Lindetskov og Draved og 4. Stenderupstrand og Vargaard. 1868 lagdes Lindetskov under Aabenraa „Oberförsterei“. 1885 blev Bevtoft Distrikt lagt fra Aabenraa til Haderslev „Oberförsterei“.

1880—81, 1918 Journal. — 1867—1920 Akthæfter (hvortil der er udarbejdet en Fortegnelse). — 1872—1911 „Flächen-Verzeichnis“. — 1838 „Beschreibung, Vermessung, Abschätzung u. Nutzungsregulierung“ i 1. og 2,2 Haderslev Skovriderdistrikt. — 1865—73, 1886—88 „Abschätzungs-Werk“. — 1839/40—1860/61 „Wirtschaftsbuch“. — 1872—1907 „Abschnitt A des Control-Buchs“. — 1888—1905 do. A I. — 1872—88 do. B. — 1887—1907 do. C. — 1872—1907 „Taxations-Notizenbücher. Specieller Theil.“ — 1886—1897/98, 1900—17 Koncepter til Forst-Kultur-Planer og Regnskaber. — 1885—1914 „Hauptnutzung. Nummer u. Anweisungsbuch über das . . . . . eingeschlagene Nutzholz.“ — Sager ang. de enkelte indhegnede Skove. — 1904—23 Domænen Haraldsholm. — 1906—18 Journal ang. Bønderskove. — 1880—81 Beskrivelse af Bønderskovene. — Sager ang. Bønderskove, ordnede kommunevis. — 1885—1914 Sager ang. Bønderskove. — 1825—69 Sager ang. Præste- og Kirkeskove. — 1889—1917 Byggesager. — 1856—89 Militærsager. — 1880/81—1890/91 „Klassensteuer-Rollen u. Einkommens-Nachweisungen“. — 1868—1918 Diverse Regnskaber. — Forskellige Kort.

## 2. Aabenraa Skovriderdistrikt:

Indtil 1864 hørte Skovfogderne i Skedebjerg, Møllekær og Aarupskov under Aabenraa Skovriderdistrikt. 1868 lagdes desuden Lindetskov og Bevtoft Distrikter under Aabenraa „Oberförsterei“, men fra 1. Oktober 1885 henlagdes de under Haderslev „Oberförsterei“. Lindetskov blev dog igen fra 1. Oktober 1886 lagt under Aabenraa. Opsynet i Tønder og Løgumkloster Amter havde fra o. 1855—60 Skovrideren i Lindetskov, derefter havde Skovrideren i Aabenraa Opsynet i Tønder Amt. Ved Bekendtgørelse af 18. Aug. 1920 oprettedes et særligt Lindet Skovdistrikt.

For de ældre Akters Vedkommende er Ordningen kun foreløbig. En Del af Sagerne hører hjemme i Aabenraa Hus-

fogedarkiv og vil ved en endelig Ordning af Arkivet blive udskilt og overført dertil.

1850—52, 1861—65, 1868—1920 Journaler. — 1848—1918 Korrespondancesager. — 1799—1868 Sager vedr. Skovembedsmændene, deres Tjenesteboliger og Deputattræ til Amtets Embedsmænd. — 1884—1916 Skovfogedstedet Møllekær. — 1837—60 Rapporter og Beretninger. — 1821—48 Kulturer og Forstarbejder. — (1690)—1868. Indhegninger („Befriedungen“) m. m. — 1837 og u. D. Opmaalinger af Skove og Hegn. — 1761—1900 Privatskovene og Tilsynet med dem. — 1783—1877 Forskelligt vedr. Pastoratsskovene. — 1883—1902 Beskrivelse af Bønderskovene. — 1775—1880 Forskelligt ang. Fæsteskove. — 1861—63 De kgl. Fæsteskove i Aabenraa Amt I. — 1816—74 Fæsteafløsningen i Aabenraa Amt. — 1778, 1789—1876 Sager vedr. Skovene omkring Aabenraa. — 1783—1866 Skovene i Egvad, Ensted, Hjordkær, Løjt, Uge og Varnæs Sogne. — 1794—1865 Skovene i Rise Sogn. — 1775—1857 Rise Skov. — 1826—69 Øster-Løgum Sogn (med Lerskov Plantage). — 1740—1877 Træ (især Salg af Træ). — 1801—70 Udvisningsregistre og Sager vedr. Udvisningen. — 1860—67 Skovningsprotokol. — 1853—73 Jagtsager vedr. de enkelte Sogne. — 1781—1877 Forskelligt ang. Jagten i Aabenraa Amt. — 1870 Afløsning af Jagtretten i Aabenraa, Haderslev og Tønder Amter. — 1832—80 Tørv og Moser. — 1780—1863 Sager vedr. de enkelte Moser. — 1782—1871 Fortegnelser over Tørveudvisninger og Tørvetaksationer. — 1790—1867 Vejsager. — 1760—1853, 1860—78, 1918—19 Forst- og Jagtbødesager. — 1860—67 Skov- og Jagt-Contraventions Rapporter. — 1791—1853 Licitations- og Auktionsprotokoller. — 1800—1903 Regnskaber. — 1838/39—1860 „Wirtschaftsbuch für die königlichen Gehege im Apenrader Hegereiter-Beritt“. — 1860/61—1867 Pengeregnskabsprotokol. — 1852/53—1860 Skovudgifts Protokol. — 1877/78 „Beschussnachweisung u. Rechnung der Oberförsterei Apenrade“. — 1822—81 Sager vedr. Regnskaberne. — 1732—1918 Forskelligt (bl. a. 1732 Skovsyn, 1771—83 „Holtz-Rollen“, 1801—08 Udvisningsregistre). — 1870—1918 „Forstkulturpläne u. Rechnungen“. — 1871—1919 „Flächenregister“. — Nyere Planlægning. — Vejsager. — Driftsplaner.

Akthæfter (en detailleret Fortegnelse over Akthæfterne findes): 1862—1919 „Abschätzungs- u. Vermessungs-Sachen“.—

1861—1919 „Areal-Sachen“. — 1858—1919 „Bau-, Wege- u. Brückensachen“. — 1868—1919 „Etatssachen“. — 1867—1920 „Hauungssachen“. — 1867—1919 „Holzabgabesachen“. — 1865—1919 „Jagd- u. Fischerei-Verwaltung u. -Polizei“. — 1868—1919 „Kultursachen“. — 1868—1919 „Nebennutzungen“. — 1842—1919 „Personalia“. — 1866—1919 „Rechnungs- u. Kassensachen“. — 1867—1919 „Schutz- u. Polizeisachen“. — 1863—1913 „Servituten, Reallasten u. Berechtigungen“. — 1867—1919 „Registratursachen“. — 1862—1919 „Bondenhölzungen“ m. m. — 1868—77 Grundskattesager.

### 3. Lindetskov Distrikt:

Lindetskov Distrikt udgjorde 3. (efter 1864: 2.) Haderslev Skovriderdistrikt, indtil det 1868 lagdes under Aabenraa „Oberförsterei“ (se foran). De nedenfor anførte Arkivalier er afleveret sammen med Aabenraa Skovriderdistrikts Arkivalier. Ved en endelig Ordning af Sagerne vil de blive bedre fordelte imellem Aabenraa og Lindetskov Distrikter, end de nu er.

1851—62 Journal for Draved og Lindetskov. — 1860—67 Skovnings-Protokol. — 1860—66 Fortegnelser over Træer. — 1852/53—1860 Skovindtægts-Protokol. — 1860/61—1867 Penge-regnskabsprotokol. — 1847—68, 1877, 1880 Regnskabssager vedr. Draved- og Lindetskov. — 1821—72 Korrespondancesager ang. Dravedskov. — 1839/40—1860/61 „Wirtschaftsbuch für das Dravitter Holzvogts-Revier“. — (1786)—1915 Forskelligt ang. Dravedskov. — 1821—91 Korrespondancesager vedr. Lindetskov. — 1839—45 Lindetskov. Rapporter og Beretninger. — 1843—53 Taksations- og Auktionsprotokoller. — 1791—1872 Sager ang. Jagten. — 1807—1918 Sager ang. Moserne. — 1839/40—1860 „Wirtschaftsbuch für das königliche Gehege Linnetskov“. — 1776—1918 Forskelligt ang. Lindetskov.

1855—72 Fæsteafløsningen i Tønder Amt. — 1853—60 Korrespondancesager vedr. Jagten i Tønder Amt. — 1853—74 Jagtsager vedr. Tønder Amt. — 1821—52 Korrespondance ang. Moser i Tønder Amt.

### C. SKATTEARKIVER.

Der findes Skattesager fra „Steuerveranlagungsbezirke“ Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder Kredse, samt for de Kommuner af Flensborg Kreds, der blev afstaaede til Dan-



mark 1920. Sagerne svarer nærmest til Skatteraadsarkiver. De er kun delvis ordnede.

D. AMTSLANDINSPEKTØRARKIVER.  
(KATASTERARKIVER).

Haderslev Amt:

1880—1920 „Gebäudesteuerrollen“. — „Heberollen“. — „Gebäudebeschreibungen“ svarende til Rullerne 1895 og 1910. — 1895—1920 „Gebäude-Fortschreibungs- Verhandlungen“. — Akter ang. „Rentenvertheilungen“. (Sagerne er ordnede efter de tyske Kommuner. Af „Gebäudesteuerrollen“ 1880—94 mangler mange, 1895—1909 mangler nogle faa.) — „Bauconsensnachweisungen“ (ordnede sognevis). — 1892—1922 „Kaufpreissammlungen“. — 1898—1907, 1913—22 „Mietspreissammlungen“. — 1910—19 „Pachtpreissammlungen“. — 1894—1915 Aktstykker vedr. Haderslev Dam. — Gamle Bygningsskitser.

E. BYGNINGSINSPEKTORATSARKIVER.

Haderslev „Kreisbauinspektions“ Arkiv 1864—1920. Inspektionen omfattede offentlige Bygninger (ogsaa Kirker og Skoler) i Haderslev og Aabenraa Kredse. En Akthæftefortegnelse er udarbejdet.

Endvidere findes en Del Byggesager fra Tiden efter 1920, afleveret fra Statens Bygningsinspektorat i Odense.

F. FYSIKATSARKIVER.

Det vides ikke, hvornaar der er indført offentlige Fysici i Hertugdømmerne. 1672 var de ikke indført, i en fyrstelig Forordning af 1711 tales der om Landsfysikus, som om der kun var een. Først ved Forordningen af 19. Aug. 1757 blev Hertugdømmerne inddelt i 10 Fysikatsdistrikter, for Nordslesvigs Vedkommende: Haderslev, Aabenraa og Sønderborg. For Tønder Amts og Bys Vedkommende, hvor der i Forvejen var en fast lønnet Fysikus, skulde det forblive herved. Ved Reskr. af 13. Juni 1781 blev det glyksborg-sundevedske Distrikt indlemmet i Sønderborg Fysikatsdistrikt, 1786 blev Ærø et særligt Fysikatsdistrikt, og ved Forordn. af 20. April 1787 blev de i Haderslev, Tønder, Aabenraa og Løgumkloster Amter bosiddende og tingpligtige fremmede Amts- og adelige Godsundersaatte henlagte til vedkommende Amts Fysikatsdistrikt. Ved Forordn.

af 19. Decbr. 1852 indrettedes i Nordslesvig Fysikatsdistrikterne: Haderslev, Gram, Aabenraa, Sønderborg og Tønder (og desuden Ærø). Denne Inddeling blev i det væsentligste opretholdt ved Inddelingen 1. April 1875. (Fortegnelse over Distrikternes Omraade findes i Amtsblatt d. Kgl. Regierung zu Schleswig 1875 S. 131 ff). 1901 ændredes Inddelingen, og der oprettedes nu et Fysikatsdistrikt („Kreisarztbezirk“) for hver Kreds. Gram Fysikatsdistrikt blev saaledes slaaet sammen med Haderslev Distrikt. Arkivalierne derfra er indgaaet iblandt Arkivalierne fra Haderslev Distrikt og er endnu ikke bleven udskilt. — Arkiverne er kun ordnede i grove Træk.

Litteratur: N. Dohrn: »Die Schleswig-Holsteinische Medicinalverfassung« (Heide 1834) S. 53 ff og »Staatsbürgerliches Magazin« VII (1827) 640 ff.

### 1. Haderslev og (1853—1901) Gram:

1820—34 Konzeptbøger over udgaaede Skrivelser. — 1809—91 Journaler over indgaaede Skrivelser. — 1757—99 (div. Aar), 1800—1906 Alm. Fysikatssager (indkomne Skrivelser, Beretninger m. m.). — 1854—75 Cirkulærer og Skrivelser fra Medicinalinspektoratet. — ca. 1853—1904 Lægepersonalier. — 1829—66, 1871—72, 1900—04 Sager ang. Jordemodervæsenet. — 1849—78 Jordemoder i Gl. Haderslev Jørs' Journal. — u. A. Optegnelser vedr. Jordemodervæsenet af Jordemoder Jørs. — 1874 Jordemodereksamensprotokol. — 1834—1905 Sager ang. Apotekervæsenet. — 1852—1911 Sager ang. Vaccinationsvæsenet. — 1853—1904 Epidemier. — 1854—1912 Retsmedicinalsager. — 1853—1903 Kvaksalversager. — 1854—61 Sager ang. Sessionsvæsenet. — 1871—1900 Aarsberetninger. — 1868—94 Generalberetninger over det offentlige Sundhedsvæsen i Provinzen Slesvig-Holsten. — 1870—1920 Akthæfter (hvortil der er udarbejdet en Fortegnelse). — 1802—1920 Vaccinationsprotokoller og -lister. (Før 1875 mangler adskillige Aar.) — 1871—76 Sygejournal for Amtssygehuset. — 1851—54 Journal for den medicinske og kirurgiske Afdeling af Christine Frederikke Stiftelsen. — 1871—74 Sygejournal for Christine Frederikke Stiftelsen.

### 2. Aabenraa:

1831—43 Jordemoderlister. — 1833—65 Jordemoderlister for Aabenraa og Løjt Sogne. — 1812—74 Vaccinationsproto-

koller for Aabenraa By. — 1812—36 do. for Aabenraa og Løgumkloster Amter. — 1855—70, 1875—95, 1897—99 do. for Aabenraa Amt. — 1900—04 do. over dem, der er vaccinerede i Fødselsaaret.

### 3. Sønderborg:

1864—1901 Fysikatsjournaler (d. e. Kopibøger over udgaede Skrivelser). — 1864—1901 Journal over udstedte Attester. — 1901—15 Korrespondancejournaler. — 1770—1863 (div. Aar) Indkomne Sager. — 1867—1920 Aktfortegnelse og Akthæfter til Fortegnelsen. — 1902—1914/15, 1919 Aarsberetninger. — 1811—1920 Vaccinationsprotokoller og -lister. — 1901—19 Fødselsanmeldelser fra Jordemødrene (svarer til Jordemoderprotokoller). — 1919—30 Jordemoderprotokoller. — 1905—19 Dødsattester. — 1903—10, 1913—16 Anmeldelser af smitsomme Sygdomme. — 1910—19 Liste over Plejebørn under 6 Aar. — 1910 Liste over vanføre Børn.

### 4. Tønder:

1851—78 Korrespondance med den kgl. Regering og andre Autoriteter. — 1844—78 Korrespondance med Amtshuset og Landraadsamtet. — 1859—64 Indberetninger og Statistik. — 1849—78 Apoteker- og Jordemodervæsenet. — 1875—78 Skrivelser ang. Vaccinationsvæsenet. — 1811—23, 1833—47, 1855—74 Vaccinationsprotokoller. — 1821—74 Vaccinationsprotokoller for Løgumkloster Birk. — 1859—74 do. for Lø Herred, Møgeltønder-Ballum Birker, Vesterlandsfær og Amrum. — 1825—26, 1871, 1875—96 Vaccinationslister. — 1901—13 „Ergebnisse der Ortsbesichtigung“.

### 5. Ribe søndre Lægedistrikt:

1862—63 Jordemoderprotokol for Visby og Daler Sogne.

## G. BRANDDIREKTORATSARKIVER.

Oprindeligt fandtes der kun private Brandgilder, men 1738 og følgende Aar oprettedes der efterhaanden særlige Brandgilder eller Assurancekasser for hvert Amt. Da det imidlertid ofte faldt et enkelt Amt for besværligt at udrede Erstatningerne indenfor Amtet, oprettedes der 1758 i Stedet en almindelig slesvig-holstensk Brandassurancekasse for Landdistrikterne.

1759 sluttedes Byerne dertil, men de udskiltes igen 1769. Branddirektøerne førte Brandkatastret, hævdede Brandkassebidragene, havde Opsyn med Slukningsanstalterne og optog de foreløbige Brandforhør. (Se Instruks for Branddirektøerne i Verordningen u. Verføgen. Chronolog. Samml. 1824 S. 234 ff.)

#### 1. Haderslev Amt:

Haderslev Amt udgjorde oprindelig kun eet Branddirektorat, men deltes 1851 i to: eet for Østeramtet og eet for Vesteramtet. Fra Vesteramtets Branddirektorat findes der ingen Arkivalier i Landsarkivet.

1822—50 Kopibog over indgaaede Skrivelser. — 1845—50 Brandforhørsprotokol.

#### 2. Haderslev Østeramt:

1851—52 Kopibog over indgaaede Skrivelser. — 1864—73 Journal. — 1860—73 Journal til Brandcatastra. — 1851—70 Brandforhørsprotokoller.

#### 3. Aabenraa Amt:

1854—64 Kopibog for udgaaede Skrivelser. — 1854—68 Synsprotokol (d. e. Eftersyn af Slukningsredskaber o. l.).

#### 4. Tønder Amt:

1734—1843 Registratur. — 1768—1871 Indkomne Skrivelser. — 1743—1870 Akter (deri Taksation af Kirkerne 1866). — 1825—50 Korrespondanceprotokol over Brandsager. — 1871 Sager ang. Brande. — 1832—58 Brandkatastre for Tønder Amt. — 1830, 1840, 1850 Brandkatastre for Slogs H. med Solvig, Lundtoft H. og Højer H. med Kogsbøl. — 1858 Brandkataster for Tønder-Højer H. med Kogsbøl Kommune. — 1840—49 Brandtaksationsprotokol for Tønder Landsogn, Abild, Visby, Daler og Møgeltønder Sogne. — 1858 Brandkataster for Tønder Landsogn og Abild Sogn. — 1858 do. for Højer og Højer Nørre-H. — 1840 do. for Burkal Sogn. — u. A. do. for Tinglev Sogn. — 1865 do. for Kirkerne. — 1830 Speciel Bygnings-Taksation. 1798, 1818—19, 1848—56 Kvartalsforandringer. — 1840—49 Fortegnelse over Af- og Tilgang. — 1868—74 Protokol over Af- og Tilgang i Slogs Herreds Brandkataster. — 1811, 1831—47 Fortegnelser over skattepligtige Bygninger. — 1810—56 (div. Aar) Fortegnelser over Brandskader. — 1824—52 Fortegnelse

over afbrændte Bygninger. — 1871 Sager ang. Brande. — 1868—74 Sager ang. Udnævnelse af „Brandaufsehere“, Sprøjtevagter og Taksationsmænd. — 1855—58 Sager ang. Anskaffelsen af Brandsprøjter. — 1758—60, 1789, 1797—1868 Regnskabs-sager.

#### 5. Løgumkloster Amt:

1850—68 Journal. — 1851—69 Brandforsikringsregistre for Løgumkloster Birk og Amt.

### H. FORSIKRINGSARKIVER.

#### 1. Sygekassearkiver:

Disse indeholder som Regel Forhandlingsprotokol, Medlemslister og Regnskabssager, de sidste kun for Tiden efter 1916, undtagelsesvis efter 1914. „Ortskrankenkasse“ angaar Haandværks- og Industriarbejdere, „Landkrankenkasse“ Landarbejdere og Tyende.

1912—22 „Ortskrankenkasse“ for Haderslev Amt. — 1913—21 „Landkrankenkasse“ for Haderslev Amt. — 1884—1921 „Ortskrankenkasse“ for Aabenraa Amt. — 1914—21 „Landkrankenkasse“ for Aabenraa Amt. — 1884—1921 „Ortskrankenkasse“ for Sønderborg. — 1913—21 „Ortskrankenkasse“ for Als Nørre H. — 1913—21 „Ortskrankenkasse“ for Als Sønder H. — 1913—21 „Ortskrankenkasse“ for Sundeved. — 1914—20 „Ortskrankenkasse“ for Tønder By. — 1920 „Ortskrankenkasse“ for Tønder Amt (Medlemsfortegnelser og Oppebørselslister). — 1914—21 „Landkrankenkasse“ for Tønder Amt. — 1886—1921 Lavs-sygekassen for Løgumkloster (for Svende, Arbejdere og Lær-linge).

#### 2. Ulykkesforsikringsarkiver:

Ved Lov af 6. Juli 1884 indførtes i Tyskland lovpligtig Ulykkesforsikring for Arbejdere.

Der findes Akthæfter over de tilskadekomne Personer, ordnede alfabetisk indenfor hvert af de 4 Amter. Desuden findes der fra Haderslev Amt nogle Pakker uordnede Sager og fra Aabenraa Amt Journaler 1912—20 og Akthæfter m. m. 1887—1921. (En Fortegnelse over de enkelte Akthæfter og Pakker forefindes).

3. Invalide- og Aldersforsikringsarkiver, Forsikringsarkiver for Enker og efterladte Børn:

Afleveret er fra Aabenraa Amt Akthæfter for dem, der nød Forsikringsrenter, ordnede alfabetisk.

4. Aabenraa Amts Socialforsikringskontors Arkiv 1920—27.

Desuden haves der Arkivalier fra Toftlund, Sønderborg-Dybbøl og Broager „Strandamt“, Dyvig og Egersund „Seemannsamt“, Haderslev „Kreiswiesenbauamt“, Christina Frederikke Stiftelsen i Haderslev, Gl. Haderslev Sogns Sundhedskommission, Kredsdyrlægen i Haderslev, Kommissionen for Afløsning af Realbyrderne i Augustenborg, Als Nørre Herreds Fælles-Vejforbund, Vandløbskommissionen for Asbøl-Graasten m. fl. Sogne, Forligsmændenes Arkiver (fra Tiden før 1920: Hjortvad, Over-Jels, Skodborg, Nybøl, Bylderup, Højst, Visby; fra Tiden efter 1920: Haderslev Amts 1. Forligskreds, Tønder Amts 1. Forligskreds), den beedigede Auktionator og Konkursforvalter i Harres, Statshingstekommissionen for 14. Skuekreds, Kommandanten i Aabenraa 1864, Kredsudskrivningskommissionen i Aabenraa Amt, 2. Forstærknings Bataljons Depot i Sønderborg 1851—52, Den internationale Kommission (Gendarmerikontoret i Aabenraa, Kontrolkommissionen ved Afstemningen 1920 i Haderslev, Sønderborg og Tønder Kreds (1. Zone)), Ernæringsinspektoret i Aabenraa, Forvaltningsraadets Underudvalg for Sønderborg Amt (Valutaraadet) og Administrator for de sønderjydske Landsdele.



## IX. PRIVATE INSTITUTIONERS OG PERSONERS ARKIVER.

### A. PRIVATE FORENINGERS OG INSTI- TUTIONERS ARKIVER.

En Del af Arkiverne er ikke endeligt ordnede, hvorfor der i det følgende som Regel kun anføres, fra hvilke Foreninger der findes Arkivalier, og kun undtagelsesvis, hvilket Tidsrum Arkivalierne omfatter, eller nærmere Specifikation af Arkivalierne. De vigtigste Foreninger, hvorfra der findes Arkivalier, er følgende:

#### 1. Omfattende hele Nordslesvig eller større Dele deraf:

Den nordslesvigske Brandforsikring for Bygninger. — Den nordvestslesvigske Brandforsikring for Bygninger. (Forhandlingsprotokol 1877—1934). — Den nordslesvigske Brandforsikring for rørlige Ejendele. 1848—1927. — Den nordøstslesvigske Brandforsikring for rørlige Ejendele. — Historisk Samfund for Sønderjylland. — Foreningen til Husdyrtuberkulosens Bekæmpelse i Sønderjylland. 1929—43. — Den nordslesvigske Kreditforening. — Fællesforbundet for kristelige Ungdomsforeninger i Nordslesvig. — Landeværnet. — Slesvigs loyale Lærerforening. 1851—63.\*) — Mejeriforeningen for Nordslesvig. — Den nordslesvigske Skoleforening og Sønderjydsk Skoleforening. 1894—1940. — Den slesvigske Forening, oprettet 12. Juni 1843, den 26. Marts 1852 omdannet til Foreningen for Rødding Højskole. (Forhandlingsprotokol 1843—67).\*) — Sprogforeningen. (Foreningen for det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig). — Vælgerforeningen for Nordslesvig. (Herunder: Jernfondet. Det nordslesvigske Arbejdersekretariat. Valgkontoret i Aabenraa. 1920).

#### 2. Haderslev Amt:

Fole og Harreby Engvandings-Interessentskab. 1833, 1859, 1884—95. — Fæsted Landbrugs- (og Husflids-) forening, stiftet

\*) Overført til Landsarkivet fra Rigsarkivet, se Vejledende Arkivregistraturer. IV. S. 91.

9. Jan. 1889. (Protokol 1889—1907). — Gabøl Mergelforbund. — Haderslev Amts Landboforening, stiftet 14. Oktbr. 1861. (Forhandlingsprotokol 1861—92). — Spare- og Laanekassen for Hygum By og Omegn. 1911—37. — Kastrup Enginteresseselskab. — Kløvergaard Mejeri (i Hygum S.) 1887—1927. — Nustrup m. fl. Sognes Foredragsforening, oprettet 6. Decbr. 1884. 1909—29. — Rødding Højskole. (Breve m. m. 1846—91. Regnskaber 1844—63. Regnskabsbilag 1868—79). — Rødding Højskoles Elevforening. (Bl. a. Protokol 1853—59). — Rødding-Skodborg-Skrave Lærerforening, stiftet Maj 1880. (Protokol 1880—1907). — Skrave Læseforening. (Regnskab, Bogfortegnelse og Medlemsfortegnelse 1842—83). — Tyrstrup og Haderslev Herreders Brandforening. (Forhandlingsprotokoller 1842—94). — Kreaturforsikringsforeningen for Tyrstrup og Haderslev Herreder med Omegn. (Forhandlingsprotokol 1858—86). — Vejblø Jordforbedringselskab.

### 3. A a b e n r a a A m t:

Aabenraa Folkekøkken. 1878—94. — Aabenraa Forskønnelsesforening, stiftet 16. Novbr. 1896. (Protokol 1896—1911). — Frederiksklubben, stiftet 11. Decbr. 1848. (Protokol 1848—63 med Medlemsfortegnelse 1848—56). — Rederiet „Concordia“, Aabenraa. 1881—93. — Den slesvigske Filial-Forening (ogsaa kaldet: Den danske Forening) for Graasten og Omegn. 1849—52.\*) — Holbøl Klubforening. — Uge Hesteforsikringsforening. — Vilsbæk Mergelselskab.

### 4. S ø n d e r b o r g A m t:

Danske Undersaatters Hjælpeforening paa Als. (Regnskabsbog 1873—75. — Den alsiske Landboforening, stiftet 21. Marts 1855. (Forhandlingsprotokoller 1855—1912. Regnskabsprotokoller 1855—85). — Broagerlands Ungdoms- og Idrætsforening. 1901 oprettedes Broager Gymnastikforening, der 1921 ændrede Navn til Broager Idrætsforening. 1923 oprettedes Broager Ungdomsforening. 1933 sammensluttedes de 2 Foreninger under Navnet Broagerlands Ungdoms- og Idrætsforening. (Forhandlingsprotokol 1901—42. Forhandlingsprotokol for Ung-

\*) Overført til Landsarkivet fra Rigsarkivet, se Vejledende Arkivregistraturer IV. S. 91.

domsforeningen 1923—33, derefter Medlemsbog for Broagerlands Ungdoms- og Idrætsforening 1933—42). — Andelselektricitetsværket i Kær. (Forhandlingsprotokoller 1910—42). — Lysabild Sogns Landboforening, stiftet 1884. (Forhandlingsprotokol 1884—1905). — Interessentskabet „Lysholm“. (Forhandlingsprotokol 1902—12. Forskellige Sager 1885—1911). — Den grevelige Reventlowske Brandforsikringsforening for Bygninger. (Bestemmelser for Foreningen. Oppebørselsregister. Regnskaber 1841—69). — Den landøkonomiske kommunale Forening i Skovby og Viby-Fjelby Communer, stiftet 8. Febr. 1873. (Forhandlingsprotokol 1875—1919. Regnskabsbog 1873—1920). — Den tyske Flaadeforening for Sundeved. 1903—17. — Den sundvedske Landboforening. (Protokoller 1882—1924). — Sønderborg Amts Ringriderforening. 1877—1927. — Borgerforeningen i Sønderborg. (Forhandlingsprotokol 1890—96). — „Handwerker-Bürgerverein“ i Sønderborg. (Forhandlingsprotokoller. 1893—1920). — Kommunalforeningen i Sønderborg. (Forhandlingsprotokol 1919—33). — Ulkebøl Sogns Landboforening. (Forhandlingsprotokoller 1876—1920). — Røde Kors Afdeling i Ullerup og Omegn. („Protokollbuch“ 1908—19. Medlemsfortegnelse. Akter. Regnskabssager).

##### 5. Tønder Amt:

Brede Sogns Brandkasse. (Vedtægtsbrev. Interessentfortegnelse 1829). — Spare- og Laanekassen for Bylderup. 1870—1932. — Daler-Emmerlev Sielkommune. (Korrespondancesager m. m. 1608—1923. Regnskabsbog 1687—1840. Regnskaber 1738—1922). — Højst Sogns Spare- og Laanekasse. 1874—1932. — Roager-Spandet-Vodder Landboforening. 1907—26. — Spandet Sogns og Omegns Spare- og Laanekasse. 1871—1935. — Lærerforeningen for de dansktalende Distrikter i Tønder og Løgumkloster Provstier. 1874—1914. — Præsteforeningen for Tønder By og Herred. (Protokol 1848). — Sygeplejeforeningen for Tønder og Omegn. 1913—20. — „Enigheden“, Forening for danske Seminarister ved Seminariet i Tønder. (Protokol 1880—85. „Allehaande. Vås og Vrøvl og gode Ting“. 1868—81). — Tønder Lokalforening mod Misbrug af stærke Drikke. 1903—07. — Vodder Hedekulturforbund. 1912—20. — Frifeld (Vodder) „Landwirtschaftlicher Bezugsverein“. 1904—10. — Spare- og

Laanekassen for Vodder. (Forhandlingsprotokol 1901—16. Akt-hæfter m. m.).

#### 6. Flensborg By og Omegn:

Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn. (Medlemsfor-tegnelser. Korrespondancesager m. m. 1905—12. Regnskabssa-ger 1905—21). — Landbo-Foreningen for Flensborg og Omegn. (Forhandlingsprotokol 1866—1907).

### B. PRIVATARKIVER.

Adskillige mindre betydelige Privatarkiver er ikke medta-get i Fortegnelsen. En Del af de anførte Arkiver er utilgæn-gelige eller kan kun benyttes ifølge særlig Tilladelse. Saadanne Arkiver er mrkt. \*.

Ahlmann, Michael, Provst i Tønder († 1882). Prædikener 1823—51. Konfirmationsundervisning 1833—53.

\* Andersen, Nikolaj, Litterat, Aabenraa († 1919). Forskellige Papirer og Optegnelser. Breve. Krigsbreve til „Hejmdal“.

\* Andresen, A., Gmd., Skelle († 1914). Breve fra Red. J. Jes-sen 1875—96.

\* Andresen, M., Tobaksfabrikant, Aabenraa († 1916). Breve, Skildring af Rejsen til Amerika m. m.

\* Andresen, M., Frue, Aabenraa. Forskellige Sager. (Minder fra Genforeningen m. m.).

Appel, Cornelius, Frimenighedspræst, Rødding († 1901). Breve fra L. B. Poulsen 1864—86. Sager ang. et Monument for Hans Krüger 1882.

\* Appel, Ingeborg, Askov. Sager vedr. Indsamlingen af brugt Tøj til Sønderjyderne 1917—18.

\* Appel, Jacob, Minister, Askov († 1931). Skrivelser fra Lærere, der ønskede Embede i Sønderjylland.

Appel, Matthias, Højskolelærer, Redaktør († 1916). Brev fra L. B. Poulsen 1889.

Appel, Peder G. Breve fra L. B. Poulsen 1864.

Asmussen, Hans, Sandemand, Sottrup († 1901). Dagbog over Sandemands Forretninger 1850—57.

Beier, Hans Feddersen, Havervad († 1880). Breve fra Sønnen Mathias Beier 1863—64.

Beier, Jørgen, Brøns († 1875). Breve fra Broderen Mathias Beier og fra H. L. Bjerrum 1863—64.

- Beyer, Jens A., Gesing. Regnskabsbog og Optegnelsesbog 1833—52.
- Bjerrum, Hans Michael, Søndernæs († 1908). Regnskabsbog 1843—58.
- Bjørnshauge, J. J., Redaktør († 1891). Breve til Bjørnshauge og Frue 1861—91.
- \* Bonefeld, Hans († 1915). Krigsdagbog 1914 2/8—23/9. (Stenografisk).
- \* Bonefeld, Jørgen, Gmd., Ø.-Sottrup († 1936). Dagbog, ført som Civilfange 1914.
- Callesen, Andr. P. Afskrift af Afhandlinger om Mølløvæsenet. (Det meste er forf. af Lor. Clausen paa Dybbølbjerg med Beskrivelser af Møller i Sønderborg og Omegn).
- Christensen, Nis Conrad, Rise-Hjarup. Brev fra Søsteren Margarethe Maria Christensen 1864.
- Clausen, H. V., Historiker († 1937). Avisudklip af Feltbreve fra 1914—18.
- \* Dau, Nic. Jensen, Dyrlæge, Hagenbjærg († 1940). Feltbreve Oktbr. 1913—April 1918 fra Sønnen Thorvald Dau (f. 1891, † 1. Maj 1918). 7 Bd. Thorvald Daus Dagbøger 1914—18.
- Diensen, Jens Hansen, Grd., Stubbom († 1879). Breve af 30/1 1864 fra Sønnen Hans J. Diensen.
- \* Dinesen, Ea., Frk., Rungstedlund. Breve fra Krigsfanger 1915—16.
- Slægten Dreyer, Haderslev. 1667—ca. 1721. Ligprædikener. (Peter Dreyer, Chr. Dreyer, Justinæ Dreyer g. m. Borgmester Jens Olufsen).
- \* Eliassen, J. B., Brunsgaard († 1910). Breve fra Iver Friis, Hans og Ingeborg Krüger 1878—91.
- Eskesen, Morten († 1913). Brev fra Feltkonstabel Hans Henriksen 1864.
- Ewald, Lor. Chr., Degn i Arrild († 1806). Optegnelsesbog 1767—85.
- \* Fausbøl, Jørgen Møller i Branderup († 1918). Dagbog og Optegnelsesbog 1855—61. Breve 1854—1915. Optegnelser og Excepter m. m. Sager ang. Branderup Mølle 1633—1884.
- Fausbøl, Thomas Nissen, Ejer af Mandbjerg († 1877). Regnskabsbøger 1819—63.

- \* Fergo, Marie, København. Breve fra sønderjydske Krigsfanger 1914—18.
- Fischer, Fr., Redaktør, Aabenraa († 1871). Dagbog 1868—70. „Astronomische Beobachtungen in Apenrade“ 1835—65. Bidrag til Søgaards Historie. Afskrift af Aabenraa Bys Tingbøger 1603—10. Iris eller den mureriske Indvielse af Dr. Berchtold-Beaupré (oversat af det Franske).
- Flege, Ernst A. C., Krigsinvalid, Rødding. Optegnelser fra Krigen 1914—18.
- Friis, Maren (gift Refslund), Kopsholt. Brev til Forældrene 1878.
- Gammelgaard, Christian Nielsen, Degn i Varnæs († 1890). Forskellige Sager 1843—92.
- Grünfeld, Hans Peter Hansen, Overlærer ved Slesvig Domscole (f. paa Kegnæs 1813, † 1893). Selvbiografi.
- Hansen, Christen, Ejer af Nørremølle († 1848). Regnskabsbøger 1813—45, samt forsk. Regnskabsnotitser 1832—48 og Koncepter til Breve 1854—55 fra Sønnen Christen Hansen til Broderen Hans Peter Hanssen.
- Hansen, Christian, Abild. Jæger ved det slesv. Inf. Reg. Dagbog 1812—16.
- Hansen, Holden, Lærer i Roager-Kirkeby. Papirer 1825—44.
- Hansen, Jens. Lærer i Højrup. Papirer 1826—28.
- Hansen, Jep, Præst i Hjordkær († 1860). Udkast til Skrivelse til Kultusministeriet. 1848 26/6, 9/7.
- \* Hansen, Jes, Tønder. Breve m. m. fra Sønerne Nis og Hans Chr. Hansen fra Krigen 1914—16.
- Hansen, K. Dagbog fra Krigen 1848—50.
- Hansen, Karen, se Paulsen.
- Hansen, M. Mørk, Præsten i Felsted, siden i Vonsild-Dalby († 1895). Breve 1866—91 m. m.
- \* Hansen, Niels, Boghandler, Toftlund († 1935). Akter vedr. Retssagen imod Niels Hansen i Anledning af Den blaa Sangbog.
- \* Hansen, Peter, Gmd., Slyngsten. Sager vedr. P. Hansens Forsvar i Aabenraa Provstisynode for danske Sprogtimer. 1909—11.
- \* Hanssen, H. P. (Nørremølle), Minister († 1936). Efterladte Sager.
- Henningsen, Andreas Carl, Rødding. Menig af Den kgl. Livgarde til Hest Nr. 94. Optegnelser: Minder om Frederik



- VII paa Glyksborg og da Prins Georg blev Konge i Grækenland.
- Holst, Jacob Jørgensen, Gmd., Vesterlindet († 1894). Dagbøger 1887—88.
- \* Iversen, Jens, Lærer, Gr. Flottbek. „Af Rugbjerg-Slægten Iversens Saga“.
- \* Iversen, Jørgen, Gmd., Svejrup († 1923). Breve, Regnskabsbøger m. m.
- Jensen, Peder, Gmd., Lovrup. Forskelligt, især stammende fra P. Jensens Virksomhed som Medlem af Herredsrådet for Lø Herred 1848—74. Regnskabsbøger 1835—69.
- Jepsen, Chr., Lysabildskov. Breve fra Sønnen Peder Jørgensen Jepsen 1862—72.
- Jissen, Andreas Lassen, Retsskriver i Rabsted. Sager 1833—54.
- Jissen, Claus Hinrich v., Kaptajn, Amtsfoged i Ratzeburg († 1833) og Frue Amalie f. Bruun. Sager 1791—1836.
- Johansen, Jakob, Gmd. i Forballum. Breve fra Anna Christiane Ludvigsen (Digterinden Anna) 1864—72. (Afskrift).
- \* Junggreen, J. P., Rigsdagsmand, Aabenraa († 1886). Breve 1879—86.
- \* Jørgensen, Jørgen, Hjulmager († 1881). Sager.
- Kaad, Chresten Chrestensen, Gmd., Majbøl († 1868). Dagbog 1839—48 med nogle Optegnelser 1709—1807, afskrevet efter en Bog, som havde tilhørt Kresten Kaad i Mintebjerg.
- Kaad, Katrina Maria, f. Kaad, Gaardmandskone, Majbøllykke († 1898). Familieoptegnelser for Tiden 1774—1898 m. m.
- Kaad, Peder Hansen, Gartner i Basel (f. i Mintebjerg 1732, † Lambjerg 1822). Optegnelser om hans Liv.
- \* Kaad, Peter, Gmd., Vollerup († 1933). Skrivelse af 1920 24/2 fra Amtsforsander Kier og Koncept til Svaret.
- Karstensen, Kr., Provst i Broager († 1882). Breve og Udkast til Breve og Redegørelser 1864.
- \* Kjems, Hans Nielsen, Lærer i Balle ved Silkeborg, siden i Braarup, Grønbæk S. Breve fra Brødrene Nis og Simon Kjems 1866—1908.
- Kjems, Niels Hansen, Ejer af Kjmsgard, Hygum S. († 1885). Breve fra Børnene 1863—70.
- \* Kjems, Nis Nielsen. Ejer af Kjmsgaard, Hygum S. († 1912). Breve til ham og Hustru († 1922) 1860—1916.

- \* Kloppenborg-Skrumsager, H. D., Landdagsmand, Landstingsmand, Københoved († 1930). Efterladte Sager.
- Knudsen, Knud, Ejer af Lysholm, Egen S. († 1903). Forskellige Papirer 1814—96.
- Knudsen, Peter Mathisen. Brev fra Soldat Peter Andresen Høi 1864.
- Krüger, Hans Andersen, Rigsdagsmand, Bevtøft († 1881). Brev af 1871 4/1 fra Nic. Ahlmann.
- \* Lausten-Thomsen, H., Amtslæge, Aabenraa. Korrespondance ang. sønderjydske Krigsdeltageres Erindringer 1928—34.
- Lautrup, Joh. Chr., Præst († 1803). Indhold af de aandelige Taler, som er holden for Tyrstrup og Hjerndrup Menigheder 1796—1801.
- Lautrup, Joh. Chr. L., Præst i Brede († 1845). Sager.
- \* Lebech, Anders, Redaktør († 1926). National-statistiske Arbejder vedr. Sønderjyllands Befolkning m. m.
- \* Lindorff, Hans Jürgen, Sommersted. Breve fra Gehejmeraad, Landdagsmand Jürgensen, Husum 1904—05.
- Ludvigsen, Anna Christiana, f. Lauterup („Digterinden Anna“) († 1884). Forskellige Papirer.
- \* Ludvigsen, Anne Marie, f. Iversen, Gaardmandskone, Avnbøl († 1928). Breve fra Christine Plov 1897—1928 samt enkelte andre Breve.
- Ludvigsen, Nic. Gmd., Stenderup. Afskrift af et Brev af 1881 1/3 fra Nis Callesen, Lerskov.
- \* Lydiksen, C., Sønderborg. Dagbog for Menig C. Lydiksen 1914—18.
- \* Madsen, Andreas, Gmd., Blans. Sager ang. en Protest imod Valglisten 1903—05.
- Madsen, Mads Christesen, Gmd., Mintebjerg († 1909). „Rejsebeskrivelses Bog“ 1849—51. Breve fra K. L. Skau, Mariegaard 1865—67.
- Madvig, P. A., Fysikus, Haderslev († 1899). Brev fra J. P. Junggreen 1885 21/12.
- Michelsen, Matthias, Lærer i Elstrup 1840—77 († 1882). Forskellige Optegnelser og Papirer, bl. a. ang. Elstrup.
- Monrad, Chr. F., Kollaborator, Flensborg († 1889). Afskrifter af Nekrologer over Monrad.
- \* Moldt, Johs. Redaktør, Sønderborg († 1906). Sager.
- \* Moos, Hans Lildholdt, Nybøl. († 1916) Krigsdagbøger 1914.

- \* Moos, Peder Hansen, Gdr., Nybøl. († 1937). Breve fra Sønnen Hans Moos 1914—16.
- Møller, Hans, Himmark. Brev fra Soldat Peter Jensen 1864.
- Møller, Mads Nielsen, Husejer, Hjerting († 1891). Dagbøger fra Felten 1848—51. Dagbøger for Rejsen til Australien 1854. Forskelligt fra Opholdet i Australien.
- Møller, Peder, Himmark. Breve fra Soldater 1848—51.
- Møller, Peder Nielsen, Blytækker og Snedker, Hjerting († 1869). Optegnelsesbog 1861—69 (med Oplysninger om Kirkereparationer) samt Notater 1888—94 af Niels Møller og Jens Møller.
- Nielsen, Jes, Gmd., Kassø, siden Tanggaard, Lejrskov S. († 1901). Sager vedr. Aabenraa Synode 1877—82 m. m.
- \* Nielsen, Nic. Chr., Præst, Forfatter († 1932). Prædikener, Optegnelser, Breve m. m.
- Nise, H. Fr., Hmd., Rinkeæs. Brev af 1850 11/8 om Sønnens Fald.
- \* Nissen, Jørgen, Provst, Haderslev († 1923). Forskellige Sager vedr. det kirkelige Udvalg 1921.
- \* Nissen, Nis, Sparekassedirektør, Nordborg. Breve.
- \* Paulsen, Karen (g. Hansen) fra Kamtrup. Optegnelser fra Krigsaarene 1914—18.
- Petersen, Andreas, Hjemsted. Regnskabsbog 1758—99.
- \* Petersen, Carsten, Præst, Forfatter († 1943). Sager vedr. Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig (Børnesagen 1912—18, „Sædekornet“ 1909—16). Sager vedr. Kirkeligt Udvalg 1921. Den slesv. Folkekirke under Overgangen til Danmark. Sønderjyds Kirkeliv 1925. Avisudklip: Krigstiden 1914—18. Manuskript til utrykte Dele af „Slesvigske Præster“. Samlinger vedr. Præster og Præstekald i Sønderjylland. Samlinger til „Slesvigske Præster“. Forarbejder til „Søren Kierkegaard og Nordslesvig“, til „Peder J. Vandal“ og til „Billedskæreren Hans Dreyer“. Samlinger ang. Kirkerne i Haderslev Amt og ang. Kirkebygninger og Arkitektur. Samlinger til Magstrup Sogns Historie.
- Petersen, Hans Peter, Gmd., Dybbøl († 1849). Bog over Indtægt og Udgift 1828—57 og „Bog over Landeriets Bedrift angaaende Sæd og Høst og Græsgang til Bohlet“ 1828—59. (Bogen fortsat efter H. P. Petersens Død).

- \* Petersen, Jakob, Sognefoged, Mjolden. Brev fra Pastor L. B. Povlsen 1910. (Afskrift).
- Petersen, Jens Andersen, Gmd. i Mjolden, og Hustru. Breve fra Corn. Appel, Matth. Appel og L. B. Poulsen 1886—89. (Afskrift)
- \* Plov, Christine, Lærerinde, Vejle. Breve fra Fru A. M. Ludvigsen, Avnbøl 1915—28, Erindringer m. m.
- Plaetner, Jakob, Garver, Flensborg († 1893). Breve 1865—90.
- \* Poulsen, L. B., Frimenighedspræst, Bovlund († 1919). Private Papirer 1840—68. Breve fra A. D. Jørgensen og J. Nørregaard 1895—96. Breve fra Krigstiden 1914—19. Retssager mod Bovlund Frimenighed 1885—1903. Sager ang. Frimenighedskirken 1900—23.
- Refslund, Bunde, Gmd., Bovlund († 1895). Brev fra L. B. Poulsen 1869.
- \* Reimers, P., Slagtermester, Sønderborg († 1922). Sager.
- Reumert, L. L. J. J. A., Dr med. (1890). Brev fra Kaptajn From Møller 1850.
- Riis, Jeppe H., Gmd., Barsmark († 1934). Bidrag til Løjt Sogns Beskrivelse og Historie (Manuskript).
- Rosendal, Martin, Skolelærer, Mellerup. Udnævnelse til og Afskedigelse fra Embedet som Skolelærer i Mellerup 1862—67.
- Rudbeck, Hans Nissen, Gmd. og Sandemand, Grarup († 1870). Papirer og Optegnelsesbøger 1838—70 (fortsat af Jørgen Rudbeck indtil 1872).
- Rudbeck, Jørgen, Gmd., Grarup († 1898). Forskellige Papirer 1858—74, bl. a. Breve fra H. Sinjen, Krokau i Holsten 1864, 1870.
- Sass, Christoph, Præst, Haderslev († 1766). „Genealogisch-historische Nachricht der Sassen in Hadersleben, gesammelt von Christoph Sass“.
- \* Schmidt, Andreas, Gmd., Kollund. Feltbreve 1914—16.
- \* Schmiegelow, Dagmar, Frue, Professorinde († 1938). Breve fra Krigsfanger 1915—19.
- Schrøder, Gotsche Hans Ernst, Malermester, Haderslev († 1885). Brev fra Chr. v. Krogh 1849.
- \* Skrumsager, J. N. H., Gmd., Københoved († 1921). Breve 1875—1920 m. m.

- \* Smith, J., Amtsforvalter. Forskellige Sager.
- Sørensen, Niels, Rejsby-Ballum. „Erindringer fra Aaret 1849 og mit Togt med Linieskibet Christian VIII.“
- Sørensen, Nis, Degn i Fole († 1865). Papirer og Optegnelser 1856—64.
- Thaulow, Joh. Fr., Amtsforvalter i Aabenraa († 1833). Forskellige Papirer 1804—33.
- Thomsen, Hans, Sognefoged, Roost († 1880). Breve fra Pastor Ørbech 1845—70. Breve fra Pastor Mühlensteth 1864—73.
- \* Thomsen, Hinrich, Gmd., Roost († 1919). Breve fra Pastor Mühlensteth 1865—76. Andre Breve (bl. a. fra Andr. Thyssen Hansen, Randerup) 1900—18. Sager vedr. Arrild Kirkekollegium, Tørninglen Provstisynode og Fællessynoden 1877—1906. Manuskript om de nationale Foreninger 1913.
- Thomsen, Jes, Købmand og Skibsreder, Nordborg († 1824). Forskelligt, bl. a. ang. Handelshuset paa Island 1808—15, samt Skrivelse 1855 fra Advokat H. Hanssen til Stænderforsamlingen.
- \* Thomsen, Thomas, Gmd., Toghale († 1933). Diverse Papirer 1903—16.
- \* Timmermann, Nis J., Gramby Savværk. Regnskabsbøger m. m. ca. 1911—28.
- Tinggaard, Jens Lauridsen, Kromand, Stokkebro († 1828). Breve 1799—1823.
- \* Topsøe, F. V. W., Præst i Hejls († 1900). Breve, Lommebøger og Noteringskalendere.
- \* Torp, Alfred, Lærer, Tønder († 1933). Efterladte Sager.
- Wardenburg, August v., Herredsfoged i Rise og Sdr.-Rangstrup Herreder. Breve m. m. 1833—35.
- Wielandt, J. Fr. R., Møller, Gram († 1898). Erindringer indtil 1848. Forskelligt 1844—84.
- Vogtmann, Kasserer, Augustenborg. Skrivelser vedr. Boet efter Kromand Joh. Peter Knudsen, Ketting 1838.
- Wulff, Jens Andreas, Kniplingskræmmer, Brede († 1858). Dagbøger 1818—58 (med nogle Lakuner), videreført 1858—71 af Sønnen I. A. Hochberg Wulff.
- \* Zachariassen, Jørgen, Mejeriejer, Dybbøl († 1941). Forskellige efterladte Sager.

## X. FORSKELLIGE SAMLINGER.

### A. PERGAMENTSBREVE.

Hvad der findes af Pergamentsbreve i Landsarkivet er udtaget og ordnet i en særlig Række. Den største Gruppe stammer fra Byarkiverne. Fra Aabenraa er det Byens ældre Breve, som i 1935 blev afleveret fra Statsarkivet i Kiel: bl. a. Skraaen fra 1335 med den plattyske Oversættelse fra omkr. 1450 og den plattyske Konfirmation fra 1473 (se nærmere Thorsen: De med jyske Lov beslægtede Stadsretter, 1855). Endvidere en Række Privilegiekonfirmationer fra 1473—1671 og Frederik den Førstes Bevilling af 14. Juni 1530 paa, at Markedet ved Rise Kirke maatte henlægges til Aabenraa By. Brevene fra Sønderborg By, der i 1937 afleveredes fra Sønderborg Museum, omfatter bl. a. nogle Privilegiekonfirmationer 1529—1627 og et Tingsvidne fra 1495 ang. en Strid mellem Sønderborg og Ulkebøl. Fra Haderslev By er der to Breve fra 1636 ang. Bager- og Smedelavet samt en Række Breve ang. Latinskolen 1567—1605.

Af Pergamenter, der stammer fra Ribe Bispearkiv, kan fremhæves nogle Breve ang. Bevtoft S. og vedr. Striden mellem Ribe Kapitel og Peder Rantzau til Trøjborg. Ikke saa faa Pergamentsbreve hører hjemme i Præstearkiverne: Agerskov, Gram, Tønder og Vonsbæk (ang. Præstegaarden i Vonsbæk 1466—1515). Fra Landsbyarkiverne er en betydelig Samling bevaret fra Stenderup paa Sundeved (1533—1618), enkelte fra Brøns (1576—83), Eggebæk (1605) og Hovslund (1546—74). Fra Godsarkiverne findes der kun Breve fra Gram (1564—1736), Ladegaard (1748) og Søgaard (1727), mens en Del er bevaret fra de saakaldte Frigaarde: Anderup (1639), Bollerslev (1530), Grarup, Vestergaard og Sparlund (1591, 1636), Langemose (1530—1605), Lunding (1497), Medsted (1416) og Stubbom (1533) samt et Brev vedr. Gaarden Straagaard ved Aabenraa (1603).

En Del Pergamentsbreve, der ikke hører hjemme i Embedsarkiverne, er ordnet i en Gruppe: Topografica, der omfatter følgende Sogne: Haderslev A.: Aastrup (1578), Gra-



rup (1630, 1652), Halk (1514), Hoptrup (1595—1631), Tyrstrup (1577—1651) og Vonsbæk (1652). Aabenraa A.: Bjolderup (1627). Bov (1539—1674), Ensted (1614, 1632) og Graasten (1825). Sønderborg A.: Notmark (1634), Svenstrup (1553). Angel (1682).

## B. TOPOGRAFICA.

Landsarkivet har i Tidens Løb faaet et ikke ringe Antal Arkivalier fra Privatpersoner, bl. a. gennem den systematiske Arkivindsamling, som Historisk Samfund for Sønderjylland har foretaget i Haderslev Vesteramt. I enkelte Tilfælde hørte Arkivalierne hjemme i Embedsarkiver (f. Eks. Præstearkiver), en Del af dem er anbragt under Forenings- og Privatarkiver, mens Resten er ordnet topografisk efter Amter, Herreder og Sogne. Dog findes der ogsaa enkelte Papirer i denne Gruppe, som er af halvofficiel Natur, især ældre Kommunalarkivalier fra Tiden før 1867, stammende fra Sognefoged- eller Landsbyarkiver.

En stor Del af Indholdet er uden synderlig Betydning. Det gælder saaledes de mange EjendomsPapirer, som for den nyere Tids Vedkommende næsten altid findes i Bibøgerne til Skyld- og Panteprotokollerne eller i Kontraktprotokollerne.

Af Arkivalierne, der omfatter langt de fleste af Landsdelens Sogne, skal her kun nævnes de vigtigste.

### 1. Hele Nordslesvig:

Jesper Madsen: Blade af Sønderjyllands Saga. — Trykte Auktionskonditioner over jydsk og sønderjydsk Hoved- og Ladegaarde. — 1769 Beretning om Udskiftningen i Hertugdømmet Slesvig, afgivet af den slesv.-holst. Landkommission. — 1856 Afskrift af Betænkning fra den til Regulering af Forholdene i de blandede Distrikter nedsatte Kommission. — 1871—1919 Skrivelser fra Myndighederne ang. Skolevæsnet. — Viser, opskrevet af Laust Arnum. — Optegnelser om Familien Lorenzen. — Soldaterdagbog fra Trearskrigen.

### 2. Haderslev A.:

(1434—1748) „Copiale von Privilegien und Verordnungen p. p. betr. Stadt und Amt Hadersleben“. — 1588 Ekstrakt af Haderslev Amtsregnskab. — 1676 Regnskabsbog (især vedr. købte Stude). — 1754 „Petri Rhode Beschreibung der Stadt u. des Amtes Hadersleben“.

Aastrup S.: 1610—1900 Ejendomspapirer vedr. en Gaard i Aastrup. — 1646—79 Nygaard: Ang. Gærder og Gærders Vedligeholdelse.

Agerskov S.: 1842—73 Sognefogdens Journal. — Jordebog (anlagt i 1850erne) og Ægtprotokol m. m.

Haderslev: (1292—1647) og (1292—1800) Afskrifter af Haderslev Byret, af Byens Privilegier og Privilegiekonfirmationer samt andre Benaadninger (to Bd.) — (1647)—1763 „Deductiones betr. den Schlossgrund“. — (1677—1763) „Acta wegen des Schiff-Bau-Platzes und des Hafens“.

Hjerting S.: 1838—79 Grandeprotokol.

Hoptrup S.: 1661 Tingsvidne vedr. Hovgaard.

Hygum S.: Erindringer fra Krigsaarene, Afskrifter af Krigsbreve og Oplysninger om de faldne (ved Th. Thøstesen). — 1895 Retsakter vedr. Gustav Johannsens Møde i Hygum.

Jegerup S.: 1846—1853 Sognefoged J. Juhls Papirer.

Rødning S.: 1671, 1698 Vider og Vedtægter fra Rødning By (trykt: Danske Vider og Vedtægter III 575—584).

Skrave S.: N. Hjort: Optegnelser ang. Begivenhederne i Skrave S. efter 1864.

Stepping S.: 1862—94 Grandeprotokoller fra Bjerndrup.

Tyrstrup S.: 1594—1706 Ejendomspapirer m. m. fra Kokær.

Øsby S.: 1657—1866 Gamle Papirer vedr. Færgegaarden Aarøsund. — 1636—1760 Frigaarden Vestergaard.

### 3. A a b e n r a a A.:

Aabenraa. Afskrifter af Aabenraa Bys Stadsret og af Skraaen 1355. — Aabenraaske Sømænds Dødebog (Fortegnelse over Sømænd fra Aabenraa og Løjt S., som er døde paa Søen).

Ensted S.: 1607—1837 Ejendomspapirer (især fra Stubbæk). — (1556)—1872 Forskellige Papirer vedr. Stubbæk (antagelig fra Landsbyarkivet).

Felsted S.: (1504)—1909 Optegnelser og Afskrifter af Breve. — 1716 Afskrift af Vide fra Tumbøl. — 1789—1921 Grandeprotokol fra Tumbøl.

Løjt S.: 1568—1760 „Fladstenaarbogen“.

Varnæs S.: 1671—1736 Papirer ang. Degneembedet. — ca. 1681—1734 Strid mellem Degnen i Varnæs og Bønderne i Bovrup. — 1677 Vide fra Varnæs (se: J. Fausbøl: Degn Gammelgaard i Varnæs og Varnæs i ældre Dage 49—52).

## 4. Sønderborg A.:

(1613)—1872 Afskrifter og Optegnelser vedr. Sundeved.

Broager S.: Slægtsbog for Skelde By og Skeldemark samt Skeldegaard med Parcelstederne. — Meddelelser fra Midten af det 19. Aarhundrede fra Skelde.

Egen S.: Jørgen Nielsen: Egen Sogns Krønike (væsentligst Afskrift efter Chr. Knudsens Samlinger i Det kongelige Bibliotek).

Hagenbjærg S.: Afskrift af Chr. Knudsens Beskrivelse af Gaarde og Kaad i Hagenbjærg S.

Hørup S.: Alfabetisk ordnet Afskrift af Hørup Kirkebogs Indførsler ang. Viiede og Døde 1690—1850 (ved C. Maibøll).

Lysabild S.: 1763—1875 Forskelligt (stammer især fra Grande- og Synsmandsarkiver).

Nybøl S.: 1542—1842 Stenderup Landsbyarkiv.

Oksbøl S.: 1623—1738 Frihedsbreve, Skøder og Skiftebreve fra Broballe.

Sottrup S.: 1848—50 Dagbog fra Trearskrigen, ført af en Mand i Snogbæk. — 1715—17 Opmaaling af Sottrup Mark.

Sønderborg By: 1646—1931 Forskelligt.

Ulkebøl S.: Alfabetisk ordnet Afskrift af Ulkebøl Kirkebogs Indførsler ang. Viiede og Døde 1691—1820 (ved C. Maibøll).

## 5. Tønder A.:

1637/38 Jordebog paa Møgeltønderhus Lens Indkomst. — (1325)—1807 „Reglements, Octroys etc., gesammelt von Justizrath Dröhse um 1850“. — (1485—1581) Afskrifter af Breve ang. Rejsby-Ballum, Hjerpsted, Kringelum og Buntje.

Arrild S.: 1746—1876 Sogne- og Byarkivalier m. m. — 1589—1871 Skøder, Tingsvidner m. m. fra Roost.

Brøns S.: 1574—1872 Landsbyarkiv fra Brøns By. — 1740—1878 Grandeprotokoller fra Brøns By. — (1545)—1852 Papirer fra forskellige Gaarde i Søndernæs.

Døstrup S.: 1800—66 Forskellige Papirer, bl. a. fra Sogneforstanderskabet.

Hviding S.: 1834—62 Sogneprotokol.

Møgeltønder S.: 1638—1860 Sager vedr. Lindskov Mølle. —

u. D. Instruks for Overinspektør Georg Ursin.

Rejsby S.: 1857—94 Sognefogedprotokol.

Skærbæk S.: 1776—1899 Kopibøger over ind- og udgaede

Skrivelser (fra Sognefogedarkivet). — 1779—1882 Skrivelser til Sognefogden. — 1818—38 Grandeprotokol fra Skærbæk By.

#### 6. Nørrejylland:

Hans Kaltoft, Obbekær: Om Obbekær (Byen hørte tidligere til Fole S.).

### C. UDSKIFTNINGS AKTER.

Landsarkivet har paa forskellig Maade modtaget et betydeligt Antal Udskiftningsakter, som ikke hører hjemme i noget Embedsarkiv, eller hvis Proveniensen er usikker. De fleste er modtaget fra Museet i Haderslev eller fra Statsarkivet i Kiel under Betegnelsen „Lagerbücher“, enkelte ogsaa fra Sønderborg Museum, Resten fra Privatpersoner eller sammen med de tyske Kommunearkiver. Af praktiske Grunde er disse Udskiftningsakter ordnet i en Række for sig. Iøvrigt maa det bemærkes, at der findes mange Udskiftningsakter rundt omkring i Embedsarkiverne, først og fremmest i Amtsarkiverne, men ogsaa i Amtstue-, Husfoged-, Retsbetjent- og Præstearkiverne.

Akterne, der omfatter ca. 175 Bd. og Pk., er ordnet alfabetisk. De stammer næsten alle fra Tiden efter de store Udskiftningslove af 1766 og 1770; ældre Akter findes dog fra Astrup og Søndernæs 1743, Brøns 1709, Havervad 1747 og Varnæs 1710. Langt de fleste af Akterne angaar Haderslev A., især Vesteramtet. En Del Udskiftningsakter vedr. de otte Sogne og Egnen omkring Ribe er afleveret til Landsarkivet i Viborg.

### D. KORTSAMLINGEN.

Af Hensyn til Opbevaringen er Kortene udtaget af de forskellige Arkivfonds og registreret for sig. De vigtigste er Udskiftningskortene, hvortil ogsaa er henregnet de Opmaalingskort, der stammer fra Skyldtaksationen (die Setzung). De fleste af Udskiftningskortene er fra Haderslev A. (med Hviding H.) og Sønderborg A. og er væsentligst afleveret fra Haderslev Museum og Museet paa Sønderborg Slot. De øvrige stammer fra Godsarkiverne. I denne Forbindelse maa det ogsaa nævnes, at Rigsarkivet ved Udvekslingen i 1936 fik et betydeligt Antal nordslesvigske Udskiftningskort fra Statsarkivet i Kiel, dels stammende fra den slesvig-holstenske Landkommissions Arkiv,

dels fra sønderjydske Lokalembeders Arkiver. I Forbindelse med Dansk historisk Fællesforenings Registrering af samtlige danske Udskiftningskort er der til Stednavneudvalget indsendt en Fortegnelse over Landsarkivets Kort af denne Art.

Udskiftningskort er bevaret fra følgende Sogne:

Haderslev A., Frøs og Kalvslund Herreder: Gram, Hygum, Lintrup, Skodborg; Gram H.: Hammelev, Jegerup, Jels, Magstrup, Nustrup, Skrydstrup, Sommersted, Vedsted; Haderslev H.: Aastrup, Gl. Haderslev, Halk, Hoptrup, Moltrup, Starup, Vilstrup, Vonsbæk, Øsby; Hviding og Nørre-Rangstrup Herreder: Agerskov, Bevtoft, Brøns, Skærbæk, Tislund; Tyrstrup H.: Bjerning, Fjelstrup, Frørup, Hjerndrup, Stepping, Tyrstrup; Aabenraa A., Lundtofte H.: Bjolderup, Holbøl, Klipleve, Uge; Rise H.: Rise. Sønderborg A., Als Nørre-H.: Egen, Hagenbjærg, Nordborg, Oksbøl; Als Sønder-H.: Hørup, Ulkebøl. Tønder A., Lø H.: Brede, Mjolden, Visby. Ang. Hviding H. se under Haderslev A.

Af de øvrige Kort hører en Del hjemme i Godsarkiverne: Gram, Søgaard og Aartoft (bl. a. over Aartofts Marker 1791 og over Tinglev Sø) samt Trøjborg (især Kopier af Matrikelskort) og Sandbjærg (Fotografi af Kort over Gaardens „Landerier“ 1781). Hvad der ellers findes af Kortmateriale har ikke stor Værdi, nævnes kan fra Haderslev A.: Kort over Mandbjærg 1840, Kort over Jorder, som hører til eller er udparcellet fra Tørring 1774, Kort over nogle af Revsøparcellerne 1778. Aabenraa A.: Kort over Vejen fra Dybkær Hæk til Aabenraa 1725, Opmaalingskort over Kilen ved Aabenraa 1786. Sønderborg A.: Kort over Stolbro (tegnet 1920, med Oplysninger om Stednavne og Gravhøje), Kort over Østerholm Parcelgrunde 1780 og over Gammelgaard 1796. Endvidere en Del Kort, der stammer fra Opmaalinger i 1850erne og først i 1860erne, samt Ekspropriationskort over Dybbøl Skanser (før og efter 1864). Tønder Amt: Kort over Grøngaard i Burkal S. 1773—74.

Iøvrigt findes der fra alle disse tre Amter bevaret en Del af Kortene fra de tyske Opmaalinger i 1870erne og 1880erne samt en Række tyske Maalebordsblade.

## E. F O R S K E L L I G T:

Denne Afdeling omfatter nogle faa Arkivalier og Manuskripter, som ikke har kunnet indordnes i de øvrige Grupper. Meget af Indholdet er af folkløristisk Karakter (et enkelt Bindebrev, Viseoptegnelser m. m.). Af det øvrige er der — foruden nogle Brudstykker af middelalderlige Pergamentsblade — Grund til at nævne: 1914—1918 Mindeblade over de faldne i Verdenskrigen.



## TILLÆG.

### OVERSIGT OVER DE SØNDERJYDSKE SOGNES JURISDIKTIONSFORHOLD.

Der gives her en Redegørelse for Jurisdiktionsforholdene i alle de sønderjydske Sogne. Den bygger i det væsentlige paa de Oplysninger, som findes i Indledningerne til de enkelte Retsbetjentarkiver, hvor der ogsaa er redegjort for de væsentligste af de Ændringer i Jurisdiktionsforholdene, som har fundet Sted i Tidens Løb. I nærværende Oversigt er der i Almindelighed ikke taget Hensyn til disse Forandringer, idet Hensigten kun har været at give en Redegørelse for, hvorledes Forholdene var, inden de store Jurisdiktionsomlægninger fandt Sted i Tiden mellem de to slesvigske Krige.

Oversigten medtager hverken de saakaldte Kancelligodser, der sorterede direkte under Overretten, eller de adelige Hovedgaarde, der hørte under Landretten (se nærmere Side 47). Iøvrigt er den i nogle Tilfælde mere detailleret end Indledningerne.

De enkelte Sogne er alfabetisk ordnet. Indenfor hvert Sogn anføres samtlige Retskredse, hvorunder Sognets Ejendomme har hørt, idet Hovedjurisdiktionen altid staaer først, mens de øvrige Jurisdiktioner er ordnet efter deres Omfang og Betydning. I mange Tilfælde vil en By staa opført under flere Retskredse, og man maa derfor altid gennemgaa alle Retskredsene. Undertiden er der ved en Jurisdiktionsangivelse opført to Jurisdiktioner, hvoraf den ene i Parentes. Denne Fremgangsmaade er sædvanligvis anvendt i de Tilfælde, hvor Jurisdiktionen har været delt; den paagældende By hørte da under den førstanførte Retskreds med Hensyn til Skifte- og Pantevæsen m. m. (frivillig Jurisdiktion, se nærmere Side 44 f.), mens den i Almindelighed var tingpligtig under den i Parentes opførte Retskreds. Denne Adskillelse gjorde sig ogsaa gældene ved de mange spredte lögumkloster-ske Besiddelser, men da disse paa faa Undtagelser nær var tingpligtige til de Herreder, hvori de laa, er der kun givet Op-

lysninger om Tingpligtigheden i de Tilfælde, hvor de hørte under en anden Retskreds end den, hvori de var beliggende.

**AABENRAA:**

Aabenraa By.

**AABENRAA LANDSOGN.**

Rise H.

**AASTRUP:**

Haderslev H.

**ABILD:**

Tønder H.: Abild, Abildkær, Jesperlund, Sølsted, Travsted, Venemose. — Løgumkloster: Abild, Høgslund, Kongsbjærg, Sølsted, Tykskov, Venemose. — Solvig: (Tønder H.) Brodersgaard, Humlehave, Klinborg, Pothat. — Møgeltønder Birk: Abild, Abildgaard.

**AGERSKOV:**

Nørre-Rangstrup H. med Undtagelse af enkelte Ejendomme i Vellerup, der hørte under Løgumkloster.

**ALLER:**

Tyrstrup H.

**ARRILD:**

Hviding H.: Arrild, Fiskholm, Højbjærg, Hønning, Lindet, Skegildmund, Øbjærg. — Nørre Rangstrup H.: Roost. — Løgumkloster: Arrild. — Riberhus Birk: Hønning.

**ASBØL:**

De graastenske Godser: Asbøl, Bøjskovskov, Fiskebækmark, Fiskebækskov, Ladegaardskov. — Bøjskov: Bøjskovbrade Kobbøl, Bøjskovskov, Bøjskovsskovmark, Kobberholm. — Avnbølgaard (Nybøl H.): Døn, Holbæk, Kobberholm.

**ASSERBALLE:**

Gammelgaard.

**AUGUSTENBORG:**

Augustenborg og Rumohrsgaard.

**BALLUM:**

Ballum Birk: Baadsbøl, Ballum, Buntje, Bysted, For-

ballum, Harknag, Husum, Kringlum Nørrehus, Rejsby, Vesterende, Østerende. — Lø H. eller Trøjborg: Kringlum.

**BEDSTED:**

Sønder-Rangstrup H.: Bedsted, Maarbæk, Øster-Terp, — Løgumkloster: Arndrup (Slogs H.), Bedsted, Gravlund, Maarbæk, Øster-Terp. — Solvig (Tønder H.): Arndrup. — Kogsbøl (Tønder H.): Øster-Terp.

**BEVTOFT:**

Nørre Rangstrup H.: Bevtoft, Hyrup, Neder-Jerstal, Vraa. — Gram H.: Bevtoft Mølle, Hjartbro, Neder-Jerstal. — Sønder-Rangstrup H.: Strandelhjørn.

**BJERNING:**

Tyrstrup H.: Kabdrup, Rørkær, Skovbølling. — Haderslev H.: Bjerningrød, Errested, Thomashus, Ulfshus.

**BJERT:**

Tyrstrup H. med Untagelse af enkelte Ejendomme i Skartved, som hørte under Anst H.

**BJOLDERUP:**

Rise H.: Bjolderup, Bolderslev, Hjolderup, Ingebøl, Melเลอร์up, Perbøl, Raved, Todsøl. — Slogs H.: Gaaskær, Perbøl, Rebbøl, Smedager, Todsøl, Vollerup. — Søgaard og Aartoft: Gaaskær, Ingebøl, Vollerup. — De graastenske Godser: Bolderslev Kro.

**BOV:**

Vis H.: Bov, Kiskelund, Klus, Klusris, Kobbermølle, Kollund, Kollundskov, Kollund Østerskov, Kragelundmark, Krusaa, Krusaamølle, Nyhus, Nørre-Smedeby, Oldemorstoft, Wassersleben, Vejbæk, Østerbæk. — Stoltelund: Bommerlund, Egvad, Frydendal, Vejbæk, Vejbækmark, Vesterbæk. — Klægsebøl Gods: Nørre-Smedeby.

**BRANDERUP:**

Nørre-Rangstrup H. med Untagelse af en Ejendom i Rurup, der hørte under Løgumkloster.

**BREDE:**

Lø H. eller Trøjborg: Aaspe, Abterp, Bodsholm, Borg, Brede, Bredebro, Bredekær, Harres, Nørre-Vollum. Søn-

der-Vollum. — Løgumkloster: Aaspe, Abterp, Bods-  
holm, Borg, Brede, Bredebro, Harres, Kummerlev, Nørre-  
Vollum, Storde, Svanstrup, Trælborg. — Solvig (Tøn-  
der og Lø H.): Brede. — Møgeltønder Birk: Borg.

**BROAGER:**

Nybøl H.: Broager, Dynt, Egersund, Gammelgab, Iller,  
Krammark, Mølmark, Rendbjærg, Skelle, Skodsbøl, Smøl,  
Vemmingbund. — De graastenske Godser: Bro-  
ager, Dynt, Egersund, Iller, Mølmark, Nejsmølle, Skods-  
bøl, Smøl, Vemmingbund. — Blansgaard: Mølmark.  
— Marie Kirke i Flensborg: Skodsbøl. — St.  
Jørgens Hospital i Sønderborg: Dynt. —  
Domkapitlet (Als Sønder-H.): Broager, Iller, Midt-  
skov, Mølmark.

**BRØNS:**

Hviding H.: Astrup, Astrupgaard, Brøns, Havervad, Haver-  
vadgaard, Normsted, Søndernæs, Vester-Aabølling. —  
Riberhus Birk: Aastrup, Havervad, Søndernæs, Ve-  
ster-Aabølling. — Lustrup Birk: Havervad, Vester-  
Aabølling. — Løgumkloster: Astrup.

**BURKAL:**

Slogs H. med Undtagelse af enkelte Ejendomme i Lund  
og Bov, som hørte under Solvig, men var tingpligtig  
under Slogs H.

**BYLDERUP:**

Slogs H.: Bredevad, Bylderup, Duborg, Fredstrup, Hajstrup,  
Heds, Karlsvraa, Lændemark, Nymølle, Sottrup. — Lø-  
gumkloster: Bredevad, Bylderup, Lændemark, Sot-  
trup. — Solvig (Slogs H.): Bylderup, Heds. — Sø-  
gaard og Aartoft: Sottrup. —

Endvidere var der tidligere en Del lindevedske (Bre-  
devad, Hajstrup, Sottrup og Søllingvraa) og maarkærseke  
(Bylderup, Karlsvraa, Lændemark, Søllingvraa Mølle) Un-  
dersaatter i Sognet, men de blev 1796 og 1777 indlemmet  
i Herredet.

**CHRISTIANSFELD:**

Tyrstrup H., fra 1771 delvis egen Jurisdiktion.

**DALBY:**

Tyrstrup H.

**DALER:**

Møgeltønder Birk: Daler, Gærup, Snurom, Østerby.  
 — Tønder H.: Daler, Gærup, Østerby. — Kogsbøl  
 (Tønder H.): Gærup. — Løgumkloster (Tønder og  
 Højer H.): Daler.

**DYBBØL:**

Grevskabet Reventlow: Batterup, Dybbøl, Dybbøl  
 Langbro, Dybbøllund, Dybbølmark, Dybbøl Mølle, Fry-  
 dendal, Hvilhøj, Lillemølle, Ragebøl, Ravnskobbøl, Ræve-  
 høj, Sandbjærg Løkke, Stensgaard, Stovgaard, Stovgaard-  
 skov, Surløkke, Tværskift. — Ballegaard: Dybbøl. —  
 Nybøl H.: Ragebøl. — Avnbølgaard (Nybøl H.):  
 Dybbøl. — De augustenborgske Godser paa  
 Als: Dybbøl. — Domkapitlet (Als Sønder-H.): Dyb-  
 bø. — St. Jørgens Hospital: Dybbøl.

**DØSTRUP:**

Lø H. eller Trøjborg: Drengsted, Døstrup, Lovrup, Nørre-  
 Vollum, Overby, Tevring, Vinum. — Ballum Birk:  
 Døstrup, Lovrup, Nørre Vollum, Vinum. — Løgumklo-  
 ster: Drengsted, Døstrup, Lovrup. — Kogsbøl (Tønder  
 og Lø H.): Drengsted.

**EGEN:**

Egen H. med Undtagelse af en enkelt Ejendom i Stolbro, som  
 hørte under St. Jørgens Hospital.

**EGVAD:**

Sønder-Rangstrup H.

**EMMERLEV:**

Højer H.: Emmerlev, Gammelby, Hemme, Nyland, Sønder-  
 Sejerslev. — Kogsbøl (Tønder og Højer H.): Emmer-  
 lev, Gammelby, Kogsbøl, Kærgaard, Nørre-Sejerslev,  
 Søndergaard, Sønder-Sejerslev. Møgeltønder Birk:  
 Emmerlev, Hemaarde, Kærgaard, Nyland, Sønder-Sejers-  
 lev. — Lø H. eller Trøjborg (delvis Højer H.): Emmer-  
 lev, Kærgaard, Nyland, Sønder-Sejerslev.

**ENSTED:**

Lundtoft H.: Ensted, Hostrup, Hostrupskov, Høffelbjærg, Røllum, Stubbæk, Stubbækmark, Styrtom, Torp. — De graastenske Godser: Aarupskov, Dybkær, Felsbækgaard, Felsbæk Teglværk, Hostrup, Hostrupskov, Laksmølle, Røllum, Stubbæk, Styrtom, Torp, Torpmark.

**FARUP:**

Kalvslund H.: Farup Kirkeby, Hillerup, Jested, Kærbøl, Nørre-Farup. — Ribershus Birk: Farup Kirkeby, Hillerup, Hillerupholm, Kærbøl, Lundgaard, Mejlby, Nygaard, Nørre-Farup, Tanderup.

**FELSTED:**

Lundtoft H.: Felsted, Felstedskov, Krusmølle, Nørballe, Stenneskær, Skovbøl, Svejrup, Traasbøl, Tumbøl. — Skovbølgaard: Felstedskov, Gl. og Ny Skovbøl, Skovbølgaards Mark, Skovbølmark. — Ladegaard: Felsted, Felstedmark, Felstedskov, Grøngrøft, Nørballemark, Spang, Tumbøl. — De graastenske Godser: Felsbækmølle, Felstedskov, Kidingmark, Nørballe, Traasbøl. Grøngrøft: Grønbæk, Grøngrøftmark, Grøngrøftmose, Køling, Tumbøl. — Søgaard og Aartoft: Assenholm.

**FJELSTRUP:**

Tyrstrup H.: Anslet, Fjelstrup, Gammelby, Have, Knud. Haderslev H.: Bjørnshave, Christiansminde, Fuglsang, Keldet, Sillerup, Sillerupgaard.

**FOLE:**

Gram Birk (oprindelig Frøs H.) med Undtagelse af noget af Ganderup, som laa til Lustrup Birk. Se ogsaa under Obbekær S.

**FRØRUP:**

Tyrstrup H.

**GAMMEL HADERSLEV:**

Haderslev H.: Ejsbøl, Erlev, Gl. Haderslev, Hørregaard og Søndergaard. — Gram H.: Fredsted, Knorborggaard, Oksbøl.



*GRAASTEN:*

De graastenske Godser.

*GRAM:*

Gram Birk: Billeslund, Endrupskov, Gram, Hindballe, Kastrup, Kroghslund, Laasled, Møgelballe, Skjoldager, Tiset, Vester-Lindet. — Nybøl Birk: Aaskov, Endrupskov, Gelsbro, Jenning, Skovgaard, Tiset, Vester-Nybøl. — Gram H.: Aarupgaard, Gelstoft. — Lustrup Birk: Endrupskov, Tiset.

*GRARUP:*

Haderslev H.

*HADERSLEV:*

Haderslev By. Indtil 1801 hørte Slotsgrunden dog under Haderslev H., 1801—33 udgjorde den en særlig Jurisdiktion og kom derefter under Haderslev By; jfr. iøvrigt Gl. Haderslev (Haderslev H.).

*HAGENBJÆRG:*

Als Nørre H.: Brandsbøl, Hagenbjærg, Lavnsby. — Egen H.: Elsmark, Lunden.

*HALK:*

Haderslev H.

*HAMMELEV:*

Gram H.

*HEJLS:*

Tyrstrup H.

*HELLEVAD:*

Sønder-Rangstrup H.: Hellevad, Hinderup, Hydevad, Kløvtoft, Svejlund, Ørslev. — Nørre-Rangstrup H.: Goldbæk, Muspøt.

*HJERNDRUP:*

Tyrstrup H.

*HJERPSTED:*

Højer H.: Hjerpsted, Koldby. — Møgeltønder Birk: Hjerpsted.

*HJERTING:*

Kalvslund H.: Gastrupgaard, Hjerting. — Lustrup Birk: Hjerting.

*HJORDKÆR:*

Rise H. med Undtagelse af Tagholm, der hørte til Slogs H.

*HJORTLUND:*

Kalvslund H.: Brokær, Bæk, Hjortlund, Stens. — Ribershus Birk: Hedegaard, Hjortlund, Stens.

*HOLBØL:*

Lundtoft H.: Hokkerup, Holbøl, Rønshoved. — De graastenske Godser: Hokkerup, Holbøl, Holdbi, Kelstrup, Kelstrupmark, Kelstrupskov, Rønshoved, Øster-Gejl. — Søgaard og Aartoft: Gejlåa, Grimtoft, Oksenkær, Undelev, Vilsbæk. — Vis H.: Hønsnap, Okseørerne, Sønderhav. — Mariekirke i Flensborg: Fruerskov.

*HOPTRUP:*

Haderslev H.: Bræraa, Fuglsang, Kestrup, Kirkeby, Langhorn, Mastrup, Pamhule, Slivsgaard, Stensbjerg. — Gram H.: Djernæs, Hoptrup, Hovgaard, Jørgensgaard, Kalø, Skærbæk, Sønderballe, Østergaard Vandmølle.

*HOSTRUP:*

Slogs H.: Bimpel, Hostrup, Jejsing, Rørkær, Solderup, Storetønde, Tidsholm, Tønde. — Solvig (Tønder og Slogs H.): Hostrup, Jejsing, Kærborg, Rørkær, Skrøp, Solderup, Solvig Mølle, Tidsholm. — Kogsbøl (Tønder og Højer H.): Jejsing, Rørkær.

*HVIDING:*

Hviding H.: Endrup, Hviding, Høgsbro, Høgsbrogaard, Lundsmark, Raahede. — Lustrup Birk: Hviding, Raahede. — Ribershus Birk: Raahede.

*HYGUM:*

Frøs H.: Barslund, Benborg, Brøstrup, Fæsted, Harreby, Holmgaard, Hygum, Kamtrup, Knorborg. — Gram Birk: Brøstrup, Fæsted, Hygum, Kemsgaard. — Løgumkloster: Fæsted, Harreby, Kamtrup. — Ribershus Birk: Brøstrup, Fæstedtoft, Sønder-Aaling.

**HØJER:**

Højer H.: Nørreværre, Poppenbøl, Rudbøl, Ved Gaden. —  
Højer Birk: Højer Flække. — Møgeltonder Birk:  
Højer, Rudbøl. — Løgumkloster: Højer — Frede-  
rikskog: Frederikskog. — Rudbølkog: Rudbølkog.

**HØJRUP:**

Hviding H.: Arnum, Gelstoft, Højrups, Lindetskov, Stens-  
bæk. — Lustrup Birk: Arnum, Højrups. — Riber-  
hus Birk: Højrups. — Nørre-Rangstrup H.: Ene-  
mark.

**HØJST:**

Slogs H.: Alslev, Bodsholm, Bøgvad, Holm, Søvang, Træ-  
holm, Vittegaard, Øster-Højst. — Solvig (Tønder og  
Slogs H.): Bøgvad, Ellehus, Lundsgaard (Lø H.), Midten-  
borg, Mosbøl, Store og Lille Svinborg, Søvang, Træholm,  
Vedbæk. — Løgumkloster Birk: Alslevvraa, Ve-  
ster-Højst, Vittegaard. — Løgumkloster: Alslev  
Syd for Aaen, Bodsholm, Øster-Højst.

**HØRUP:**

Augustenborg Sønder - H. med Undtagelse af Bro-  
mølle, der hørte til Augustenborg og Rumohrsgaard.

**JEGERUP:**

Gram H.

**JELS:**

Gram H.

**KALVSLUND:**

Kalvslund H.: Bavnegaarde, Hjortvad, Kalvslund, Rav-  
ning, Villebøl. — Riberhus Birk: Hjortvad, Kalvs-  
lund, Villebøl.

**KEGNÆS:**

Kegnæs Birk.

**KETTING:**

Augustenborg og Rumohrsgaard: Bro, Gundestrup,  
Ketting, Osbæk, Sebbelev. — Gammelgaard: Ket-  
tingskov (nu Asserballe S.). — Als Sønder - H.: Alex-  
ander Possens Hus ved Gammelgaard.

*KLIPLEV:*

Søgaard og Aartoft.

*KVÆRS:*

Lundtoft H.: Tørsbøl. — Ladegaard: Brændholm, Engskov, Frifelt, Frydendal, Holdam, Kokhave, Kragebjærg, Kværs, Kværshalle, Kværsmark, Ladegaardskov, Ludvigsero, Petersborg, Pugholm, Rostorn, Snurom, Tvingholm, Vaarbjærg. — Søgaard og Aartoft: Tørsbøl, Søgaardhede. — Degraastenske Godser: Ladegaardskov, Melskov.

*LINTRUP:*

Kalvslund H. med Undtagelse af enkelte Ejendomme i Dover og Lintrup, der hørte under Riberhus Birk.

*LYSABILD:*

Als Sønder - H.: Balle, Fjelby, Skovby, Vibøge. — Augustenborg Sønder - H.: Kobbortoft, Lysabild, Lysabildskov, Sarup. — Domkapitlet (Als Sønder - H.): Lysabild, Pøl. — Gammelgaard: Mommark.

*LØGUMKLOSTER:*

Løgumkloster Birk.

*LØJT:*

Rise H. med Undtagelse af Dalholt, der hørte under de graastenske Godser.

*MAGSTRUP:*

Gram H.: Magstrup, Ringtved, Simmersted. — Tyrstrup H.: Simmersted.

*MANØ:*

Lustrup Birk.

*MJOLDEN:*

Trøjborg eller Lø H.: Forballum, Hybjærg, Mjolden, Ottersbøl. — Ballum Birk: Hybjærg, Mjolden, Ottersbøl. — Løgumkloster: Forballum, Mjolden, Ottersbøl. — Kogsbøl (Tønder og Lø H.): Mjolden, Ottersbøl.

*MOLTRUP:*

Haderslev H.

**MØGELTØNDER:**

Møgeltønder Birk: Brinkgaard, Bønderby, Gallehus, Kannikhus, Lindskov Mølle, Markhedegaard, Møgeltønder, Nørtoft, Pokkenbølgaard, Raade, Stokkebro, Toghale, Ved Aaen. — Kogsbøl (Højer H.): Bønderby, Nørtoft, Stokkebro, Toghale, Trægaard. — Tønder H.: Bønderby. — Hviding H.: Bønderby (fra 1835 Tønder H.)

**NORDBORG:**

Als Nørre - H.

**NOTMARK:**

Augustenborg og Rumohrsgaard: Almsted, Almstedskov, Fynshav, Hundslev, Notmark, Notmarkskov, Rumohrsgaard. Egen H.: Frederikshof, Frydendal, Helleved, Katryd, Naldmose, Østerholm.

**NUSTRUP:**

Gram H. med Undtagelse af Aalkær og Dele af Gabøl, der hørte under Gram Birk.

**NYBØL:**

Nybøl H.: Stenderup, Nybøl. — Avnbølgaard (Nybøl H.): Nybøl, Stenderup. — St. Jørgens Hospital i Sønderborg: Stenderup. — Svabsted (Aabenraa) Amt: Nybøl, Stenderup. — Blansgaard: Nybøl. — De graastenske Godser: Nybøl.

**NØRRE-LØGUM:**

Løgumkloster Birk.

**OBBEKÆR (før 1864 til Fole S.):**

Riberhus Birk.

**OKSBØL:**

Als Nørre-H.

**OKSENVAD:**

Gram H.

**RABSTED:**

Slog H.: Foverup, Havsted, Hejsel, Horns, Hynding, Høgholt, Korup, Rabsted, Stormsgaard. — Løgumkloster: Hejsel, Knivsig, Korup, Rabsted. — Søgaard

og Aartoft: Foverup, Rabsted. — Solvig (Slogs H.): Hejsel.

**RANDERUP:**

Lø H. eller Trøjborg: Lunde, Randerup. — Ballum Birk: Randerup, — Løgumkloster: Randerup.

**REJSBY:**

Hviding H.: Haved, Kærbølling, Rejsby. — Riberhus Birk: Haved, Kærbølling, Rejsby. — Lustrup Birk: Kærbølling, Rejsby.

**RIBE DOMKIRKES LANDSOGN:**

Hviding H.: Øster-Vedsted. — Lustrup Birk: Klaabygaard, Øster-Vedsted. — Riberhus Birk: Indre-Bjerrum, Øster-Vedsted.

**RIBE ST. KATHRINE LANDSOGN:**

Lustrup Birk: Lustrup, Lustrupholm. — Riberhus Birk: Tange, Tved.

**RINKENÆS:**

Lundtoft H.: Buskmose, Bækken, Hesselgaard, Hovgaard, Kirketorn, Knudsmade, Markbæk, Rinkenæs, Sandager, Stranderød, Trappen, Volsballe. — De graastenske Godser: Alnor, Brendstoft, Bækken, Dalsgaard, Hovgaard, Rinkenæs, Rinkenæsmark, Sandager, Toft, Trappen, Volsballe, Munkemølle.

**RISE:**

Rise H.: Brunde, Egelund, Nørre-Enlev, Nørre-Hjarup, Rise, Risegaard, Skedebjærg, Skovgaard, Søst. — Sønder-Rangstrup H.: Dybvad, Lunderup, Mjøs, Rødekro.

**ROAGER:**

Hviding H.: Kirkeby, Roager, Stavedskov, Vesterbæk, Øster-Aabølling. — Riberhus Birk: Kirkeby, Roager, Øster-Aabølling. — Lustrup Birk: Kirkeby, Roager. — Løgumkloster: Kirkeby.

**RØDDING:**

Frøs H.: Brem, Rødding. — Gram Birk: Brændstrup, Hundebøl, Laasled. — Lustrup Birk: Rødding. — Riberhus Birk: Rødding.



**RØMØ:**

Hviding H.: Nørland-Rømø, nemlig: Bolilmark, Juvre, Kongsmark, Nørre-Tvismark, Toftum, Tvismark. — Ballum Birk: Sønderland-Rømø, nemlig: Havnen, Juvre, Kirkeby, Kongsmark, Mølby, Nørhede, Nørre-Tvismark, Sønderby, Tagholm, Toftum. Vesterhede, Vraaby, Østerby, Østerhede.

**SEEM:**

Hviding H.: Hømlund, Seem, Stavnager, Varming. — Lustrup Birk: Favrlund, Høm, Munkgaard, Seem, Skallebæk, Sneksgaarde. — Riberhus eller Lustrup Birk: Favrholt, Høm, Varming.

**SEEST:**

Anst H. med Undtagelse af Skovdrupgaard og en Ejendom i Seest, som hørte til Tyrstrup H.

**SKAST:**

Højer H.: Aasgaard, Skast. — Lø H. eller Trøjborg (Højer H.): Skast. — Løgumkloster: Skast. — Ballum Birk: Skast.

**SKODBORG:**

Frøs H.: Faarkrog, Skodborg, Skudstrup. — Riberhus Birk: Lundsgaard, Skodborg.

**SKRAVE:**

Frøs H.

**SKRYDSTRUP:**

Gram H.

**SKÆRBÆK:**

Hviding H.: Barsbøl, Elleruplund, Gaardkrog, Gesing, Hjemsted, Hundegade, Kagebøl, Kepslund, Melby, Misthusum, Mosbøl, Skærbæk, Ullerup, Vester-Gasse, Øster-Gasse. — Ballum Birk: Gesing, Hjemsted, Hundegade, Misthusum, Mosbøl, Skærbæk, Ullerup, Vester-Gasse, Øster-Gasse. — Løgumkloster: Barsbøl, Gesing, Mosbøl, Skærbæk, Ulmølle.

**SOMMERSTED:**

Gram H.

**SOTTRUP:**

Nybøl H.: Snogbæk, Sottrup. — Grevskabet Reventlow: Basaa, Fuglsang, Nørremølle, Sandbjærg Nørre-mark, Snogbæk, Sottrup, Sottrupskov. — Ballegaard: Kost, Snogbæk, Sottrup, Sottrupskov. — Blansgaard: Snogbæk, Sottrup. — Avnbølgaard (Nybøl H.): Snogbæk. — Domkapitlet (Als Sønder-H.): Snogbæk. — St. Nicolai Kirke i Flensborg: Snogbæk. — Svabsted Amt (Aabenraa Amt): Sottrup.

**SPANDET:**

Hviding H.: Fjersted, Mølby, Spandet, Spandetgaarde. — Lustrup Birk: Fjersted, Spandet.

**STARUP:**

Haderslev H.

**STENDERUP:**

Tyrstrup H.

**STEPPING:**

Tyrstrup H.: Andrup, Bjerndrup, Kolstrup, Stepping. — Gram H.: Højrup, Klaaborg, Sottrup, Stenskær, Taabdrup.

**SVENSTRUP:**

Egen H.

**SØNDERBORG:**

Sønderborg By. Enkelte Ejendomme i Sønderborgs Nærhed hørte dog dels under Als Sønder-H., dels under St. Jørgens Hospital.

**TANDSLET:**

Augustenborg Sønder - H.: Lebøl. — Gammelgaard: Ertebjærg, Ertebjærgskov, Jestrup, Tandselle, Tandslet.

**TAPS:**

Tyrstrup H.

**TINGLEV:**

Slogs H.: Broderup, Eggebæk, Gerrebæk, Hedegaarde, Kravlund, Rødebæk, Sofiedal, Terkelsbøl, Tinglev. — Stoltelund: Bajstrup, Gaardeby, Klokhús. —

Søgaard og Aartoft: Terkelsbøl, Visgaarde.  
 — De graastenske Godser: Krostedet i Gerrebæk.  
 — Løgumkloster: Vippel. — Rise H.: Terkelsbøl.

**TISLUND:**

Nørre-Rangstrup H.

**TOFTLUND:**

Nørre-Rangstrup H.: Allerup, Enemark, Kærgaard, Lindholm, Musvang, Stenderup, Toftlund, Ørderup. — Løgumkloster: Pughøj, Rømet, Stenderup. — Lustrup Birk: Toftlund.

**TYRSTRUP:**

Tyrstrup H.

**TØNDER:**

Tønder By:

**TØNDER LANDSOGN:**

Tønder H.: Dyrhus, Gørrismark, Hedeuse, Korntved, Lille-Emmerske, Nørborg, Nyborg, Slots- og Frigrunden, Store-Emmerske, Toft, Tved. — Solvig (Tønder H.): Store-Emmerske, Toft. — Kogsbøl: Korntved.

**UBJÆRG:**

Tønder H.: Bjærgemark, Bremsbøl, Engholm, Møllehus, Sæd, Ubjærg. — Solvig (Tønder H.): Sæd.

**UGE:**

Lundtoft H.: Almstrup, Uge. — Søgaard og Aartoft: Almstrup, Fagsbøl, Lovtrup, Uge. — Rise H. Lovtrup: — Slogs H.: Lovtrup. — De graastenske Godser: Uge.

**ULKEBØL:**

Augustenborg Sønder — H.: Arnkil, Klinting, Kær, Mølby, Sundsmark, Sønderborg Slotsgrund, Ulkebøl, Vollerup. — Als Sønder-H.: To Vindmøller ved Sønderborg. — St. Jørgens Hospital: Ulkebøl, Vollerup.

**ULLERUP:**

Nybøl H.: Avnbøl, Ullerup. — Ballegaard: Avnbøl, Ballegaard Mølle, Ballegaardsmark, Balleskov, Blans, Blans-

mark, Blansskov, Knold, Gl. Rødabild, Gl. Rødkobbøl, Ullerup. — Bøjskov: Avnbøl, Avnbølmark, Blans, Brobøl, Povlstoft, Rufas, Skovgaard, Trundbro, Ullerup, Ullerupmark. — Blansgaard: Avnbøl, Blans, Stabøl. — Avnbølgaard (Nybøl H.): Avnbøl, Ullerup. — Grevskabet Reventlow: Ullerupmark. — Svabsted Amt (Aabenraa Amt): Ullerup.

**VAMDRUP:**

Anst H.: Bastrup Mark, Bønstrup, Havdrup, Holte, Horskær, Søgaard, Søgaardmark, Vamdrup, Vester-Vamdrup Mark. — Ribershus Birk eller Lø H. (fra 1843 Anst H.): Bastrup, Holte. — Lø H.: Østerbygaard (fra 1844 Anst H.). — Frøs H.: Bastrup.

**VARNÆS:**

Varnæs Birk: Varnæs. — Ballegaard: Blaakrog, Bovrup. — Degraastenske Godser: Bovrup. — Domkapitlet (senere Aabenraa Amt): Bovrup. — St. Nicolai Kirke i Flensborg: Bovrup. — Avnbølgaard (Nybøl H.): Bovrup. — Bøjskov: Bovrup. — Blansgaard: Bovrup.

**VEDSTED:**

Gram H.

**VEJSTRUP:**

Tyrstrup H.

**VESTER-VEDSTED:**

Hviding H.: Sønder-Farup, Vester-Vedsted. — Ribershus Birk: Egebæk, Okholm, Sønder-Farup, Vester-Vedsted, Ydre-Bjerrum. — Lustrup Birk: Sønder-Farup.

**VILSLEV:**

Gørding H.: Vilslev. — Kalvslund H.: Hillerup, Jested. — Ribershus Birk: Hillerup, Jested.

**VILSTRUP:**

Haderslev H.

**VISBY:**

Trøjborg eller Lø H.: Gammelby, Gærup, Møllerup, Nørby, Visby, Visby-Hedegaard. — Kogsbøl (Tønder og Lø H.): Gærup.

**VODDER:**

Hviding H.: Aaved, Birkelev, Frifelt, Gaansager, Holbæk, Vodder, Vraa. — Lustrup Birk: Birkelev, Vodder. — Løgumkloster: Birkelev, Gaansager. — Ribershus Birk: Vodder.

**VONSBÆK:**

Haderslev H.

**VONSILD:**

Tyrstrup H.

**ØDIS:**

Tyrstrup H.: Fløjbjærg, Fovsletgaard, Nørre-Skovgaard, Sønder-Skovgaard, Tagkærgaard, Ødis, Østergaard. — Gram H.: Bramdrup, Bramdrupgaard, Drenderupgaard, Drenderup-Nygaard, Farris, Petersborg Vindmølle, Riglandseg, Stavrlø, Østergaard. — Ribershus Birk (fra 1843 Anst. H.): Bramdrup. — Lustrup Birk: Bramdrup.

**ØSBY:**

Haderslev H.

**ØSTER-LINDET:**

Frøs H.: Møjbøl, Røjbøl, Stenderup, Terp, Tved, Øster-Lindet. — Gram Birk: Nygaard, Øster-Lindet.

**ØSTER-LØGUM:**

Sønder-Rangstrup H. med Undtagelse af Faarhus, der hørte til Rise H., og Grønnebækgaard, der laa under de graastenske Godser, indtil den i 1807 og 1853 indlemmedes i Sønder-Rangstrup H.

## RETTELSESR OG TILFØJELSER.

- S. 2, L. 4 f. n.: Colectanea, læs: Collectanea.
- S. 14, L. 15 f. o.: Koptalsregister, læs Folketællingsregister.
- S. 32, L. 6 f. o.: da, læs: ca.
- S. 51, L. 11-12 f. n.: Ejendommene i Skartved hørte ogsaa før 1843 under Anst H.
- S. 52, L. 5 f. n.: Ejsbøl, læs: Oksbøl.
- S. 54, L. 14 f. o.: Farup (Sønder-Farup) udgaar.
- S. 61, L. 8 f. o.: Tilføj: Kværs.
- S. 62, L. 19 f. n.: Skyld- og Panteprotokoller, læs: Skyld- og Panteprotokol.
- S. 63, L. 19 f. o.: Sønder-Rangstreup, læs: Sønder-Rangstrup.
- S. 72, L. 5 f. n.: Lundsmark, læs: Sundsmark.
- S. 75, L. 4 f. n.: Poliseiamts-, læs: Polizeiamts-.
- S. 84, L. 15 f. n.: Nørland, læs: Sønderland.
- S. 120, L. 8 f. n.: 1840—1913, læs: 1840—53.
- S. 127, L. 3 f. n.: Indbretning, læs: Indberetning.
- S. 129, L. 7-8 f. o.: schleswig-holstetinsche, læs: schleswig-holsteinische.
- S. 133, L. 9 f. o.: Aarskrifter, læs: Aarsskrifter.
- S. 138, L. 15 f. n.: 1942, læs: 1842.
- S. 140—58: I Sideoverskrifterne mangler: VI.
- S. 162, L. 18 f. o.: Efter Birgitte Marie Schack, født von Krogh, tilføj: (død 1765).
- S. 184, L. 1 f. n.: „Landwirtschaftligcher“, læs „Landwirtschaftlicher“.
- S. 186, L. 6 f. n.: Komma efter Jørgen mgl.
- S. 186, L. 4 f. n.: Excepter, læs: Excerpter.
- S. 187, L. 12 f. n.: Præsten, læs: Præst.
- S. 187, L. 10 f. n.: Boghandlser, læs Boghandler.